

บทที่ 3

โรงเรียนมหาคเล็ก

สภาพทั่วไปทางการศึกษาของโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการ

หากจะกล่าวถึงสภาพทั่วไปของการศึกษาของโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการ นั้น จากการค้นคว้าและประมวลข้อความในพระนิพนธ์เรื่องความทรงจำ โดย สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ รวมทั้งข้อความที่บันทึก ในเรื่องตำนานทหารมหาคเล็ก นั้น พบว่าในช่วงระยะเวลาการกำเนิดของ กรมทหารราบที่ 1 มหาคเล็กรักษาพระองค์ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม-เกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น มีความเกี่ยวเนื่องกับการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการ หรือการศึกษาในระบบโรงเรียนที่ได้แพร่หลายออกไป ซึ่งมีสาระโดยสังเขป ดังต่อไปนี้¹

เมื่อครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงพระ ราชอิสริยยศเป็นองค์รัชทายาทในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น

¹ ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำที่ทรงค้างไว้ 5 ตอน (พระนคร: โรงพิมพ์สมาคมนักประพันธ์แห่งประเทศไทย, 2506), หน้า 160-183.

นายวรการบัญชา, ตำนานมหาคเล็ก (พิมพ์ถวายสนองพระเดชพระคุณ ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นอัครอุทิศศักดิ์ ๗ เมรุ วัดเบญจมบพิตร 14 มิถุนายน 2496), หน้า 1-4, 52.

จางวางใหม่ คัดเลือกบุตรราชตระกูลและขุนนางที่เป็นมหาคเล็กข้าหลวงทั้งเวร
ศักดิ์ สิทธิ ฤทธิ เศษ จำนวน 72 คน จัดตั้งเป็นกองทหารมหาคเล็กสำหรับ
รักษาพระองค์โดยใกล้ชิดขึ้นเหล่าหนึ่ง ในการนี้ได้นำทหารสองโหลเข้ามาสมทบ
เช่นกัน โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำรงตำแหน่ง
นายพันเอกผู้บังคับการ

แต่อย่างไรก็ดี การที่ได้นำพระกรุณาโปรดเกล้าให้ดำเนินการในครั้งนั้น
นับว่าเป็นการใหม่ อีกทั้งต้องเผชิญกับข้อจำกัดทางการปฏิบัติ เนื่องจากราษฎร
หรือผู้ปกครองมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อหน้าที่รับราชการทหารของบุตรหลานในครอบครัวจึง
มักไม่ให้ความร่วมมือและหาหนทางหลีกเลี่ยงต่าง ๆ "เพราะความนิยมตั้งใจใน
สมัยนั้นถือกันว่า ผู้ใดเป็นทหารแล้วมักจะเป็นคนเลวทราม ด้วยความสว่างในการ
ที่เป็นนักรบเพื่อประโยชน์สำหรับป้องกันรักษาชาติภูมินั้น ยังไม่ได้รับความนิยตตาม
สมัย" ²

ดังนั้นพระยาสุรศักดิ์มนตรี จึงได้นำข้อคิดของนี้ไปกราบเรียนต่อสมเด็จพระ
เจ้าพระยามหามหาสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ซึ่งเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน
ในเวลานั้น พร้อมกับได้ขอตัวนายเจิม แสง-ชูโต ผู้เป็นบุตรชายที่ไปปฏิบัติ
หน้าที่รับใช้สมเด็จพระเจ้าพระยามหาสุริยวงศ์เพื่อนำเขาถวายตัวให้เป็นแบบอย่าง
โดยได้รับความเห็นชอบ และสนับสนุนจากท่านผู้สำเร็จราชการแผ่นดินเป็นอย่างดี
ถึงแนวคำริที่ว่า "ถ้าจะรื้อหลังคาผู้อื่นก็ต้องรื้อหลังคาของตนลงก่อน และไม่ใช่แค่
เท่านั้นถ้าเจ้าเห็นบุตรหลานคนใดในวงศ์ญาติของเราสมควรจะนำเอาตัวเข้าไป
ถวายตัวอีก ก็จงว่ากล่าวชักนำกันเข้าไปถวายตัวด้วยเถิด" ³

² เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 1
(พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 16-17.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 17-18.

หลังจากที่ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เห็นชอบด้วยก็มีการนำตัวบุตรหลานถวายตัว เพื่อเป็นทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์จนกลายเป็นที่นิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สันนิษฐานว่าจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใ้มีพระบรมราชานุญาตให้บรรดาพระเจ้าน้องยาเธอหลาย ๆ พระองค์ ใ้มีส่วนร่วมในการฝึกหัดสมทบในการนี้ด้วย นับเป็นการสร้างแบบอย่างที่ดีให้พลนิกรใ้เห็นว่า การเป็นทหารมหาดเล็กนั้นมิใ้เป็นการเสื่อมเสียศักดิ์ศรีแห่งวงศ์ตระกูล "ในไม่ช้าก็ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยใ้ นำบุตรหลานเข้ามาสมัครถวายตัวเป็นทหารมหาดเล็ก รักษาพระองค์ในคราวนั้น เป็นจำนวนคนทั้งผู้ใหญ่ เด็กเป็นคน 1,000 คนเศษ"⁴ โดยการใ้ครั้งนี้ พระยาสุรศักดิ์มนตรี ใ้รับพระมหากรุณาธิคุณไปรดเกล้าฯแต่งตั้ง ใ้เป็นผู้บังคับการคนแรกในกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ ดำเนินการจัดสร้าง โรงทหารและจัดการฝึกหัดทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์

ทหารมหาดเล็กที่ใ้ใจสมัครในการฝึกหัดครั้งนั้นมีทั้งรุ่นเยาว์และรุ่นวัย ฉกรรจ์ ผู้บังคับการกรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์มีคำริว่าผู้ใ้ช่วยวัยเยาว์นั้นควรที่จะ ใ้รับการศึกษาวิชาเพื่อเป็นพื้นฐานในการฝึกหัดชั้นต่อไป ดังนั้น จึงใ้ นำความ ขึ้นกราบบังคมทูลฯ เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตในการจัดตั้งสถานศึกษา "เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว พระยาสุรศักดิ์มนตรี (แสง ชูโต) ใ้จัดตั้งโรงเรียนขึ้นเป็นชั้นแรก ที่ห้องศึกษา คานตะวันตกเป็นที่เรียนหนังสือไทย"⁵ โดยมีวัตถุประสงค์นำทหารมหาดเล็กมา ฝึกหัดเป็นนายสิบ นายร้อย มีการบังคับบัญชาด้วยวินัยทหาร ซึ่งนอกจากจะรับ การฝึกหัดแล้วจะมีการพลัดเปลี่ยนเวรกันอยู่ประจำรักษาพระองค์พระบาทสมเด็จพระ

⁴ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 1,
หน้า 19.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 25.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทุกคนจะได้รับพระราชทานเงินเดือน เครื่องแต่งกาย และมีที่พักในพระบรมมหาราชวัง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรง-ราชานุภาพ ได้ทรงบันทึกไว้ว่า การที่มีความสับสนเนื่องจากการจัดตั้งทหารมหาดเล็ก รักษาพระองค์นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดตั้งโรงเรียนหนังสือไทย ณ กรมมหาดเล็ก โดยมีพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เมื่อครั้งที่มีบรรดาศักดิ์เป็น หลวงสารประเสริฐ เป็นอาจารย์ใหญ่ ทั้งทำหน้าที่แต่งตำราเรียน สุขุมลนทรมรรพกิจ ขึ้นใหม่ เพื่อใช้เป็นแบบเรียนสอนพวกทหารมหาดเล็ก จึงกล่าวได้ว่าสถานศึกษา ดังกล่าว "เป็นโรงเรียนหลวงแรกมีขึ้น ครั้นการโรงเรียนเจริญขึ้น ถึงปีมะเมีย จึงโปรดเกล้าให้ประกาศรับให้ผู้อื่นเข้าโรงเรียนแต่บัดนั้นมา โรงเรียนนี้ควรนับว่า เป็นม่อเกิดการศึกษาที่แพร่หลาย" ⁶

ส่วนสถานที่เรียนนั้น พระยาสุรศักดิ์มนตรีได้บันทึกเรื่องราวว่า "การก่อสร้างโคกจัดซ่อมแซมโรงละครเก่าหลังวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นใหม่แห่งหนึ่ง และสร้างตึกยาวแห่งหนึ่งตั้งแต่ประตูพินามไชยศรีตรงลงมาตามถนนจักรีจรด ทอดลงมาถึงโรงช่างหลังศาลาลูกขุน" ⁷ อนึ่งภายหลังจากการจัดตั้งโรงเรียนครั้งนั้น ได้มีพระบรมราชโองการให้ออกหมายประกาศชักชวนบรรดาเชื้อพระวงศ์ และเหล่าขุนนางทั้งปวงให้จัดส่งบุตรหลานเข้าศึกษา ทั้งนี้ด้วยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริว่า บรรดาบุตรหลานของข้าราชการทั้งปวงนั้น ย่อมจะต้องรับราชการต่อไปในอนาคต ทว่ายังไม่รู้จักธรรมเนียมและแบบประเพณีหน้าที่ราชการ หรือบางคนมีความรู้อย่างแต่ยังไม่เหมาะสม การรู้หนังสือนี้ก็

⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำที่ทรงค้างไว้ 5 ตอน, หน้า 161-162.

⁷ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี, ประวัติเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เล่ม 1, หน้า 25.

คุณดำค้ำชูขื่อใหญ่ เป็นเหตุจะให้ไ้ครูวิชาและขนบธรรมเนียมต่าง ๆ ⁸ ดังนั้น หากบุตรหลานผู้ใดได้มีโอกาสฝึกหัดเล่าเรียนที่จะเป็นคุณความเจริญของผู้ใ้รู้สืบไป ห้างนี้มิได้เป็นการบังคับผู้เชื่อแต่อย่างใด ดังพระบรมราชโองการตอนหนึ่งทีระบุ ว่า "ส่วนผู้เรียนหนังสือนั้นจะพระราชทานเลื้อย่านุ่งห่ม กับเบี้ยเลี้ยงกลางวัน กลางคืนทุกวัน ครูสอนนั้นจะให้สอนโดยอาการ เรียบร้อยไม่ให้ตี ค่ำหายคาย" ⁹

ครั้นต่อมาในปี พ.ศ. 2415 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ ขึ้น โดยมีครูชาวอังกฤษชื่อ นายฟรานซิส ยอร์ช แมเตอร์สัน (Francis George Petterson) เป็นผู้ดำเนินการ ทั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า อยู่หัว ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ และพระเจ้าอนงยาเธอเข้าศึกษา เว้นแต่บางพระองค์ที่ได้รับราชการ อยู่แล้ว หรือกำลังศึกษาในโรงเรียนภาษาไทยก็ไม่ต้องศึกษาที่โรงเรียนแห่งนี้ อีกทั้งได้มีพระราชประสงค์ที่จะขยายโอกาสทางการศึกษาอย่างทั่วถึง กล่าวคือ "พวกนายร้อยทหารมหาดเล็กก็โปรดเกล้าให้มาเรียนภาษาอังกฤษด้วย เจ้านาย เรียนตอนเช้า พวกทหารมหาดเล็กเรียนตอนบ่าย เมื่อแรกตั้งโรงเรียนคุณเหมือน จะมีจำนวนนักเรียนสัก 50 คน" ¹⁰ สำหรับอาคารสถานที่นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้โอนตึก 2 ชั้นที่สร้างสำหรับทหารมหาดเล็กหลังข้างตะวันออก บริเวณประตูพิมานชัยศรี ไร่ เป็นสถานศึกษา โดยแบ่งสัดส่วนห้องตอนต่อประตูพิมานชัยศรี ให้เป็นที่อยู่ของครู

⁸ ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทย, ทีระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์เอก เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (ม.ร.ว.เปีย มาลากุล) ณ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ 25 เมษายน 2460, หน้า 2-3.

⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

¹⁰ สมเด็จพระมหากรุณาธิคุณ, ความทรงจำที่ทรงค้างไว้ 5 ตอน, หน้า 179-180.

ห้องคอนเสิร์ตไปข้างเหนือ (ข้างหลังศาลาสหทัยสมาคม) บัดนี้จัดเป็นห้องนักเรียน 11

ในฐานะที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงเป็นศิษย์เก่าของโรงเรียนนี้ไต่ทรงเล่าถึงบรรยากาศของการเรียนการสอนว่าในระยะเริ่มแรกไม่ราบรื่นนักเนื่องจากทั้งผู้สอนและผู้เรียนไม่เข้าใจภาษาของอีกฝ่ายหนึ่ง แต่การศึกษาในโรงเรียนก็ผ่านไปควยดีเมื่อทั้งสองฝ่ายมีความคุ้นเคยกันมากยิ่งขึ้น โดยใช้หนังสืออักษานศัพท์เป็นสื่อในการเรียนการสอน

... ครูต้องเปิดหนังสืออักษานภาษาอังกฤษให้นักเรียนดูคำภาษาไทยนั้น หนังสืออักษานที่เรามี 2 เล่ม เล่มหนึ่งสำหรับลูกศิษย์โรงเรียนว่า "ศัพท์พระจะนะภาษาไทย" ซึ่งสังฆราชปาลแก้วแต่งเอาศัพท์ภาษาไทยทั้งแปลเป็นภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส และภาษาละติน 3 ภาษา เล่มใหญ่โตมาก อีกเล่มหนึ่งสำหรับครูใช้ ... 12

อย่างไรก็ดี ในระยะหลังจำนวนนักเรียนมีลดน้อยลงโดยลำดับเนื่องจากการเจริญวัยของผู้เข้ารับการศึกษา เจ้านายชั้นผู้ใหญ่สำเร็จออกไปรับราชการบ้าง บางพระองค์ก็ทรงลาผนวช บรรดานายทหารมหาดเล็กก็ต้องศึกษาวิชาต่าง ๆ ไปไม่มีโอกาสมาเรียนภาษาอังกฤษอีกต่อไป โดยไม่มีนักเรียนใหม่เข้ามาทดแทน ยกเว้นแต่เจ้านายที่ทรงวิริยะอุตสาหะ ซึ่งในที่สุดก็ได้เสด็จไปทรงศึกษาต่อ ณ หอนิเทศพิทยา "จนถึงกลางปีจอ พ.ศ. 2419 ครบ 3 ปี พอลิ้นสัญญาครูก็ลากลับไปเมืองนอกโรงเรียนนั้นก็เป็นอันเลิก" 13 ครั้นต่อมาจนถึงปีเถาะ พ.ศ. 2422 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า

11 สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ความทรงจำที่ทรงค้างไว้ 5 ตอน, หน้า 180.

12 เรื่องเดียวกัน, หน้า 183.

13 เรื่องเดียวกัน, หน้า 179-180.

ไปรคระหม่อมให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นที่พระราชวังนั้นทูลหยาน แทนโรงเรียนที่เลิกไป "ไปรคให้คอกเตอร์แมกฟาแลนด์อะเมริกัน เป็นอาจารย์ใหญ่ แต่มีกรรมการสำหรับจัดการ หาโคชินอยู่ในกรมทหารมหาดเล็กไม้" ¹⁴ ซึ่งพระยาภาสกรวงศ์ ใคทำหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว อันเป็นการแสดงให้เห็นถึงการจัดดำเนินการที่มีระเบียบรัดกุม โดยใคกำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้อยู่แลจการโรงเรียน ทั้งคานการดูแลอาคารสถานที่ การเงิน การคัดเลือกผู้เรียน แต่ทั้งนี้ต้องอยู่ในบังคับบัญชาของข้าราชการฝ่ายการศึกษาของไทยอีกชั้นหนึ่ง เหมือนดังมีผู้ตรวจสอบการศึกษา จากข้อความต่อไปนี้เป็นกรกำหนดหน้าที่ของหม่อมแมกฟาแลนด์ อาทิ

... แต่ซึ่งจะจัดการซ่อมแซมและหาของใช้ในโรงสกูลและตั้งแบบธรรมเนียมสั่งสอนหนังสือและวิชาต่าง ๆ และการที่จะหานักเรียนเข้าในโรงสกูลนั้น ต้องมอบให้เป็นผู้ระหม่อทั้งสิน หมอจะตองรับผิดชอบทุกอยาง... แต่หม่อมจะจ่ายใช้ควยสิ่งใค ตองให้ทำมีผู้รับรายการสิ่งของรายเงินมายื่นต่อขาราชการซึ่งกำกับสกูลทุกครั้ง ... ¹⁵

ถึงแม้ว่าจะเป็โรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ แต่อย่างไรก็ตีในคานเนื้อหาวิชายังคงยึดถือแบบแผนการสอนเช่นเดียวกับในโรงเรียนภาษาไทย กล่าวคือ "การสอนนั้น ห้ามไม่ให้สอนศาสนาคริสต์เป็นอันขาด ให้สอนธรรมเนียมการ

¹⁴ ประวัติการศึกษาต่างประเทศแห่งสยาม, หน้า 4-5.

¹⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค 7 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2477), หน้า 164. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพ มหาอำมาตย์โท หม่อมเจ้า ชำรงศิริ-ศรีวัช ปร.ม., ต.ช.ว.ป.ร.3, ร.จ.พ. วันที่ 2 กรกฎาคม พุทธศักราช 2497 ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม).

หนังสือ และให้ฝึกหัดลายมือให้ใช้เป็นเสมียนได้ วิชาคิคเลข และวิชาช่างที่เป็นประโยชน์และธรรมเนียมต่าง ๆ ที่จะเป็นคุณแก่แผ่นดิน" ¹⁶ ส่วนโรงเรียนสอนภาษาไทยที่ได้จัดตั้งขึ้นนั้นยังคงดำเนินการสืบมา กล่าวคือ เมื่อพระยาศรีสุนทร-โวหาร (น้อย) ถึงแก่อนิจกรรม พระเจ้าน้องยาเธอพระองค์เจ้าศิลาภิรมย์ ได้รับพระบรมราชโองการดำเนินการจนมีความก้าวหน้าเป็นหลักฐาน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว "จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระตำหนักสวนกุหลาบเป็นโรงเรียน เรียกว่า โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ" คงอยู่ในความปกครองของกรมมหาดเล็กสืบต่อมา" ¹⁷

หากพิจารณาถึงสภาพทางการศึกษาของโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการในเชิงสรุปแล้ว พอจะลำดับระยะเวลาได้ดังนี้

- พ.ศ. 2414 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นเป็นครั้งแรก เพื่อให้การศึกษาแก่มหาดเล็ก

- พ.ศ. 2415 ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษควบคู่ไปกับโรงเรียนที่สอนภาษาไทย ถึงแม้ต่อมาโรงเรียนภาษาอังกฤษจะยุบเลิกชั่วคราว เนื่องจากหมดสติปัญญาการว่าจ้างครูต่างชาติ แต่ต่อมาในปี พ.ศ. 2421-2422 ก็ได้มีการฟื้นฟูสถานศึกษานี้ขึ้นมาใหม่อีกครั้ง

- พ.ศ. 2424-2425 ได้มีการพัฒนาระบบการศึกษาเป็นโรงเรียนที่ถาวร โดยเฉพาะโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ซึ่งจะได้อ่าวถึงในลำดับต่อไป

¹⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, จดหมายเหตุพระราชนิพนธ์ รายวัน ภาค 7, หน้า 165.

¹⁷ นายวรการบัญชา, ตำนานมหาดเล็ก, หน้า 32-33.

สภาพแวดล้อมที่มีผลต่อการจัดการศึกษา

ถึงแม้ว่าแรงกดดันจากการคุกคามของสหกิจกรวรรดินิยมตะวันตกจะเป็นปัจจัยสำคัญในการกระตุ้นให้รัฐเกิดความตื่นตัวในการพัฒนาประเทศและมีผลสืบเนื่องมาถึงความเคลื่อนไหวของการศึกษาในระบบโรงเรียนของไทย แต่อย่างไรก็ดี นิธิ เอียวศรีวงศ์ ไค้ตั้งข้อสังเกตว่า

... พลังผลักดันจากภายนอกเพียงอย่างเดียว ไม่เคยกำหนดแนวทางการเปลี่ยนแปลงของสังคมใด ๆ อย่างเป็นจริง ควรจะเข้าใจในแนวทางการเปลี่ยนแปลงของสังคมใด ๆ ควรจะให้ความสำคัญอย่างเพียงพอแก่เงื่อนไขความเปลี่ยนแปลง ซึ่งสุกตักในสังคมนั้นอยู่แล้ว ปรากฏจากเงื่อนไขสิ่งทีมาจากภายนอกจะไม่มีทางงอกงามขึ้นได้ ... 18

สำหรับปัญหาเรื่องรังทางสังคมที่ปรากฏในยุคนั้น ไค้แก่ การที่ราษฎรเกิดความระส่ำระสายไร้ที่พึ่งพิง ฉะนั้นยามใดที่ไค้ได้รับความเดือดร้อนจากการกดขี่ ชนชั้นของชนชั้นกรรณบ้านเมืองมีผู้คนเป็นจำนวนมาก เอาใจออกห่างไปสวมักกิต์ต่อต่างชาติ อันเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าราษฎรชาคนสำคัญในความรัก ความสามัคคีที่แน่นอนคิน ดังที่ พระยาวิสุทธีสุริยศักดิ์ ไค้้นำความกราบบังคมทูลฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ความว่า

... ไม่แลเห็นกำแหงอันใด จะป้องกันรักษาอันร้ายแรงซึ่งอาจจะมีมาในวันพรุ่งนี้ใด ว่าอยู่อย่างงาย ๆ เพียงแต่นิ่งอยู่ ปล่อยให้เขาารวมขงเสียเนื่อง ๆ เสมอไปเท่านั้น เมืองก็อาจจะเป็นฝรั่งเศสไปไค้โดยงาย ๆ เจียบ ๆ โดยพริบตาเดียว ... ลงคนใหม่ ๆ และมีตำแหน่งรับราชการ

18 นิธิ เอียวศรีวงศ์, วัฒนธรรมกรรมพิกับวรรณกรรมค่านรัตนโกสินทร์ เอกสารวิชาการหมายเลข 20 เพื่อประกอบการสัมมนา สอศศวรรษรัตนโกสินทร์: ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย, หน้า 2.

อยู่ควยก็ยุ่ง "ทุกใจไปต่างก้าว ย่างเท้าไปต่างแค้น" ดังนี้ ... สมัยที่
 ศัตรูเป็นที่พึ่ง ถ้าการบ้านเมืองไม่ราบคาบให้ไพร่บ้านพลเมืองนิยมยินดี
 ผู้ที่ใคร่ได้รับความรอนรนควยความทุกข์หรือความศุคโง่ง เบียดเบียนซึ่งกัน
 และกันหาความระงับดับทุกข์ เมื่อแลเห็นตัวอย่างดังนี้ และพากันเอาใจ
 ออกทางเนือง ๆ เราไม่ขาดทุนชั่วแค้นกลับไปเป็นชาติศึก ซึ่งขาดทุน
 สำคัญคืออสุภความเสีย ... ชาติศึกศัตรูเขาไม่ต้องการที่จะกล่าวถึงผู้
 หนีไปสมัยศัตรูเขา เป็นคนดีหรือคนชั่ว เขาต้องการแต่สุสาเหตุที่จะ
 หยิบยกกล่าวไฉว่าเราจัดการไม่ดีไฉเป็นกำไรของเขาเท่านั้น... 19

นอกเหนือจากที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงมีพระราชปรารภ
 ถึงเศรษฐกิจในสมัยนั้นว่าผลประโยชน์แผ่นดินที่จะต้องถูกรีดรอนด้วยเหตุที่การปกครอง
 จัดเก็บไม่รัดกุมเท่าที่ควร ซึ่งการนี้ย่อมส่งผลกระทบต่อสภาพความเป็นไปของ
 บ้านเมือง และความเป็นอยู่ของประชาชน กล่าวคือ

... เงินผลประโยชน์ของแผ่นดินอันจะได้จากต่างจังหวัดสมัยนั้น ยังมี
 น้อยเหลือเกิน และโดยมากมักจะถูกคูดางอยู่แก่พวกที่ผูกขาดภาษีอากร
 บาง เงินส่วนเล็กคูดางแก่เจ้าหม่อมขุนนาง... การจัดเก็บเงินราย
 ไร่ของหัวเมืองเหล่านั้นยังเป็นการระดมอยู่มากไม่รอบคอบแบบแผน
 แห่งเศรษฐกิจและความยุติธรรม มีทางรั่วไหลอยู่ไม่น้อย รัฐบาลจะ
 ต้องจัดหาคนที่มีความรู้ความชำนาญการที่เจริญแล้วออกไปช่วยคิดอ่าน
 จัดการแก้ไขดำเนินการให้เกิดผลเพิ่มขึ้น... 20

ศูนย์วิทยพัทยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

19 เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, พระราชหัตถเลขาและหนังสือ
กราบบังคมทูลฯของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, หน้า 81-82.

20 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, เทศาภิบาล,
 หน้า 81.

นอกจากสถานการณ์ดังกล่าวแล้ว ขณะเดียวกันก็ยังคงเผชิญกับภัยคุกคามจากภายนอกราชอาณาจักรด้วย ทั้งที่ รัชอนันต์ สมุทวณิช โคกกล่าวไว้ว่า มวลเหตุจูงใจที่แท้จริงที่ชักนำให้ประเทศไทยปรุกรุกรานดินแดนในทวีปต่าง ๆ "ส่วนสำคัญมักจะมีเกิดขึ้นจากความต้องการผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจมากกว่าอย่างอื่น"²¹

ฉะนั้น เพื่อเป็นการลดความเสียหายเปรียบและปกป้องผลประโยชน์ของประเทศ จึงมีความเกี่ยวเนื่องต่อความจำเป็นในการจัดการศึกษาเพื่อให้ผู้เป็นกำลังสำคัญของบ้านเมืองมีความรู้เพียงพอที่จะรักษาผลประโยชน์ และความอยู่รอดของชาติเป็นประการสำคัญ ทั้งที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายว่า

... คนเหล่านั้นมีกฎหมายแบบอย่างตามประเทศของเขา ย่อมไม่ตรงและไมเสมอกับคนไทย... ก็เป็นข้อให้เกิดความลำบากไคมาก... จึงต้องมีกฎหมายแบบอย่างสำหรับการปกครองและบำรุงบ้านเมือง ซึ่งจะให้เป็นการสะดวกของคนทั้งปวงที่จะหาประโยชน์... ถ้าฝ่ายเรานิ่งอยู่ ไม่จัดการทั้งปวงให้เดินไปกับ เขาก็ยอมจะเสียเปรียบกัน... ²²

แต่อย่างไรก็ดี จุดค้อยภายในราชอาณาจักรอันสืบเนื่องมาจากรูปแบบการปกครองที่ขาดกำลังข้าราชการ ก็ยังคงเป็นชนวนที่พร้อมจะระเบิดความไม่เป็น

²¹ รัชอนันต์ สมุทวณิช, แผนพัฒนาการเมืองฉบับแรกของไทย: คำกรามบังคับมทลของเจ้านาย และข้าราชการให้เปลี่ยนแปลงการปกครอง ร.ศ. 103 (พระนคร: โรงพิมพ์ ๗๗๗, 2513), หน้า 15.

²² สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, รายงานการประชุมเทศาภิบาลรัตนโกสินทรศก 118 (ประชุมครั้งที่ 2 วันที่ 9 ก.ย. ร.ศ. 118 กรมหมื่นคำรงราชานุภาพเป็นประธานที่ประชุม พระยาสีหเทพและพระองค์เจ้ากัลยาณประวติเป็นผู้จัดและเรียบเรียง), หน้า 147.

ปีกแผ่นทางสังคมและการปกครองได้ทุกเมื่อ ทั้งความที่ สมเด็จพระยาคำรง
ราชานุภาพ ได้ทรงบันทึกไว้ว่าปัญหาเหล่านี้ยังคงยากแก่การดูแลได้อย่างทั่วถึง
เนื่องจากข้าราชการฝ่ายปกครองมีความห่างเหินกับประชาชนในท้องถิ่น ทั้งเหตุผลว่า

... ข้าราชการที่ถิ่นฐานอยู่ในกรุงเทพฯ หากใครมีใครสมัครออกไปรับ
ราชการไม่ เพราะเกรงความลำบากในการเลี้ยงตัว ... ถ้าเป็นผู้ไป
จากที่อื่นก็ต้องมีหนอรอนของตัวไป หรือมีเงินนั้นก็คงใครเป็นเขยลชชชผู้มีกำลัง
พาหนะในเมืองนั้นจึงจะไปอยู่ใด บ้างถึงชั้นกรมการขึ้นรองลงไป ต้องเลือก
หาแต่พวกคณบดีในเมืองนั้นเองทั้งนั้น เพราะคนต่างถิ่นหายาก... 23

ด้วยเหตุนี้รูปแบบการปกครองดั้งเดิมจึงได้มอบหมายให้เป็นหน้าที่ของ
เจ้าเมืองในท้องถิ่นนั้น ๆ ซึ่งอาจมีการรับหน้าที่ต่อเนื่องจากบรรพบุรุษ หรือการ
แต่งตั้งจากเมืองหลวงไว้คอยดูแลใกล้ชิดข้าราชการ บรรดาเจ้าเมืองบางรายใช้วิธี
หานักเลงโคในท้องถิ่นไว้เป็นสมัครพรรคพวกเพื่อปราบโจรโดยให้มีตำแหน่งเป็น
กรมการ ซึ่งมีทั้งคนสุจริตและทุจริต สำหรับพฤติกรรมของพวกทุจริตนั้น สมเด็จพระ
ยาคำรงราชานุภาพได้ทรงเล่าว่า "ต่อมาคนจึงเลหายากินไปในทางทุจริต
ถึงเป็นใจให้พรรคพวกไปเที่ยวฉกฉวยความ หรือปล้นทรัพย์ เพื่อจะได้ส่วนแบ่ง
ผลประโยชน์... กรมขุนมรุพงศ์จึงออกพระโอรสว่า วิธีเลี้ยงขโมยไว้จับขโมยนั้น
ใช้ไม่ได้" 24

ด้วยเหตุนี้จึงถือเป็นความรับผิดชอบของกระทรวงมหาดไทยโดยตรงที่
จะต้องจัดสรรคนไปบรรจุตำแหน่ง เพื่อมาบังคับทุกข์บำรุงสุขแก่ราษฎรในส่วนภูมิภาค
ตามที่ไต่ปรากฏว่าภายหลังได้มีการจัดการปกครองในระบบเทศาภิบาล พ.ศ. 2435
โดยรวบรวมบรรดาเมืองต่าง ๆ ที่มีการปกครองโดยกระจัดกระจายเข้าเป็นมณฑล

23 สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, เทศาภิบาล, หน้า 26.

24 เรื่องเดียวกัน, หน้า 28-29.

มีข้าหลวงเทศาภิบาลซึ่งเป็นข้าราชการระดับสูงที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแต่งตั้งให้ไปประจำหน้าที่บัญชา
การมณฑลเหล่านั้น แດอย่างไรงี้ก็ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยต้องประสบปัญหา
ข้าราชการไม่เพียงพอต่อการปฏิบัติหน้าที่

... ความลำบากนั้นคือเทศาภิบาลที่ซัดสนตัวคน มักมีใบบอกเข้ามาขอ
คนในกระทรวงเนือง ๆ จะจับคนที่ใดฝึกหัดในศาลาามหาดไทยส่งออกไป
คนเหล่านั้นก็ใดฝึกหัดมีความรู้แต่สำหรับทำการอาชีพที่ไม่ได้ เรียนแบบ
แผนการปกครองท้องถิ่น ซึ่งเป็นหน้าที่ของกรมการอำเภอ ครั้นจะส่งนักเรียน
ในกระทรวงออกไปให้ก็ไม่มียประโยชน์อันใดเกิดขึ้น... 25

ซึ่งในเรื่องนี้ พลศักดิ์ จิตรโกวิท ได้แสดงทัศนะอันเป็นข้อสรุปความ
สัมพันธ์ระหว่างการศึกษ การปกครอง และสภาพแวดล้อมทางสังคมว่า

... การศึกษาเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้กับวัฒนธรรมและการพัฒนา
ทักษะการฝึกอบรมมนุษย์เพื่อปฏิบัติงานในสังคม ส่วนการเมืองเกี่ยของ
กับกิจกรรมของอำนาจ อิทธิพล และอำนาจหน้าที่ในการจัดสรรสิ่งที่มีคุณ
ค่าทางการเมืองทั้งทรัพยากรและคานิยมให้แก่ประชาชน การปฏิบัติงาน
ของสถาบันทางการเมืองและทางการศึกษา จึงมีผลกระทบซึ่งกันและกัน
และมีอิทธิพลต่อการวางรากฐาน ของกันและกัน ... 26

จะเห็นได้ว่าความตื่นตัวในการปรับปรุงสภาพบ้านเมืองให้รุ่งเรือง เช่น
อารยประเทศนั้น เป็นเงื่อนไขทางสังคมที่ผลักดันให้รัฐต้องดำเนินการสร้างปฏิสัมพันธ์
กับรัฐอื่น เพื่อผนวกเอกภาพในอารยธรรมเดียวกัน และได้ก่อให้เกิดสถาบันทาง

25 พระยาสิทธิเทพ และ พระองค์เจ้ากัลยาณประวิติ จิตและเรียบเรียง,
รายงานการประชุมเทศาภิบาล รัตนโกสินทร์ศก 118 ประชุมครั้งที่ 2 วันที่ 9
ก.ย. ร.ศ. 115, หน้า 11.

26 พลศักดิ์ จิตรโกวิท, รัฐศาสตร์การศึกษา (กรุงเทพมหานคร:
ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, หน้า 8-9.

สังคมอย่างใดอย่างหนึ่งในอันที่จะปกป้องสังคมของตนเองให้รอดพ้นจากสภาพ
การฉกฉกรรจ์หรือยึกย่องของอารยชนอื่น ๆ ฉะนั้นระบบการศึกษาจึงได้เข้า
มามีบทบาทเพื่อเห็นยวนำสมาชิกของสังคมให้มีความผูกพันต่อรัฐ เพื่อรักษาไว้ซึ่ง
เอกลักษณ์และอธิปไตยของชาติ ดังที่ อรรถพร พงษ์วาท ได้แสดงทัศนะว่า

...สถาบันต่าง ๆ ในสังคมนั้นจะเกิดขึ้นตามสภาวะหรือเงื่อนไขที่
แตกต่างกันในสภาวะหรือเงื่อนไขหนึ่ง สถาบันอย่างหนึ่งอาจจะเกิด
ขึ้นเพื่อตอบสนองต่อความต้องการ หรือแรงบีบบังคับจากสภาพสังคมนั้น
สถาบันทางสังคมชนิดเดียวกันก็เกิดขึ้นในช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกัน
ในแต่ละสังคม ทั้งนี้เพราะเงื่อนไขของแต่ละสังคม ไม่เหมือนกัน...²⁷

หากจะอธิบายในเชิงพัฒนาการ ของระบบการศึกษาไทยนั้น กล่าวโดยย่อ
ว่า แต่เดิมการศึกษาของไทยมีลักษณะเป็น Informal Education เมื่อการ
ศึกษาแบบ Institutionalized Educational System²⁸ ได้เข้า
มามีบทบาทในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อสนองต่อเงื่อนไข
ทางสังคมที่จะเตรียมความพร้อมแก่สมาชิกให้สามารถปรับและพัฒนาสภาพของตน
เองทั้งความรู้สึกรู้จักให้สอดคล้องตามความเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ดำเนิน
อยู่ในขณะนั้น จึงได้กลายเป็นสาเหตุสำคัญในการกำหนดและขยายระบบการศึกษา
ให้เห็นที่แพร่หลายในลำดับต่อไป

²⁷ อรรถพร พงษ์วาท, "การศึกษากับการเมือง," หน้า 25.

²⁸ อุทัย คุลยเกษม, "เพื่อความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทและข้อจำกัด
ของระบบการศึกษาในการเปลี่ยนแปลงสังคม" วารสารการศึกษาแห่งชาติ ปีที่ 17
(สิงหาคม - กันยายน 2526): 9.

โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ

สาเหตุที่ผู้วิจัยได้นำสาระของสถานศึกษาแห่งนี้มาเสนอเนื่องจากบรรดาข้อมูลที่เกี่ยวข้องนั้น ได้มีส่วนสำคัญในการสะท้อนให้ทราบถึงสภาพทั่วไปของโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการในระบอบเริ่มต้น อีกทั้งมีความเกี่ยวเนื่องกับสถานศึกษาที่จะกล่าวในบทต่อไป จึงได้นำมาอธิบายพอสังเขปดังนี้

โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบตั้งอยู่ด้านตะวันออกเฉียงใต้ในพระบรมมหาราชวัง ที่เรียกว่าสวนกุหลาบก็เพราะบริเวณนี้เคยเป็นส่วนปลูกต้นกุหลาบสำหรับเก็บดอกใช้ในราชการตั้งแต่รัชกาลที่สองเป็นต้นมา²⁹ ครั้นในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งที่ดำรงพระราชนิพนธ์เป็น สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอินทรพิเรนทร์ประทับอยู่ใกล้พระองค์เพื่อทรงฝึกหัดราชการ จึงโปรดเกล้าให้แกไขศสึงเกล้าครั้งรัชกาลที่ 3 ในสวนกุหลาบ สร้างพระตำหนักสำหรับพระเจ้าอยู่หัวประทับเมื่อลาผนวช³⁰ จวบจนเมื่อคราวใกล้เสด็จขึ้นครองราชย์ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ได้ทรงนิพนธ์ไว้ในประวัติเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ว่า เมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระประชวรพระอาการเป็นที่น่าวิตกนั้น เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ได้สั่งให้มีการรักษาพระราชวังอย่างกวดขัน

²⁹ รอง ศยามานนท์, "พระกรณียกิจทางการศึกษาของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ" ใน ปรากฏการณ์เรื่อง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพและประวัติลูกเสือ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506), หน้า 170.

³⁰ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504), หน้า 31.

ยิ่งขึ้น อีกทั้งสั่งให้ล้อมวังที่พระตำหนักสวนกุหลาบ "เป็นการแสดงโดยเปิดเผย
ว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริยชนาถ (คือ พระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) จะได้รับรัชทายาทเป็นพระเจ้าแผ่นดินต่อไป"³¹

หากพิจารณาถึงวัตถุประสงค์สำคัญในการจัดตั้งโรงเรียนพระตำหนัก
สวนกุหลาบนั้น จากพระคำรัสเมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จไปพระราชทานรางวัลให้แก่เด็กเรียนนั้นพบว่า พระองค์มีพระราชประสงค์
ที่จะผูกพระเกียรติยศแห่งพระบรมวงศานุวงศ์ให้เป็นเจ้านายที่ทรงคุณความรู้ด้วย
ทรงตระหนักว่า "ในกาลเวลานี้ซึ่งจะเป็นข้าราชการไม่รู้หนังสือแล้วเกือบเป็น
อันไรไม่ไค้ที่เคียวไค้คิดตั้งใจอยู่ว่าการต่อไปภายหน้าจะตองเลือกผู้ใดไม่รู้
หนังสือไค้ไค้ตามควรแก่ที่จะกำหนดคนนั้นเป็นขุนนางไม่ไค้เลย"³² แต่เนื่องจาก
สภาพการคัดเลือกสรรข้าราชการที่มีความรู้คั้นยังมีความจำกัด จึงมีความจำเป็น
ที่จะต้องรื้อยุดำเร่กิจการศึกษารุ่นใหม่ ๆ ทั้งที่เป็นเจ้านายชั้นสูงและสามัญชนทั่วไป
แต่ในระยะแรกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระราชประสงค์ที่จะ
อบรมพระบรมวงศานุวงศ์เป็นลำดับคน คึงพระคำรัสว่า "ความมุ่งหมายและ
เริ่มจัดตั้งโรงเรียนนี้ประสงค์จะเกื้อกูลแก่ราชตระกูลนั้นแหละเป็นที่ตั้ง"³³

นอกเหนือจากนี้จากพระนิพนธ์เรื่องตำนานสวนกุหลาบ ในสมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ไค้แสดงให้เห็นว่าภายหลังจากการที่พระบาทสมเด็จพระ

³¹ หม่อมเจ้า พูนพิศมัย กิติกุล, ชีวิตและงานของสมเด็จพระยา-
ดำรงราชานุภาพ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2502), หน้า 135-136.

³² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสใน
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2417 ถึง พ.ศ. 2453)
(พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2438), หน้า 36-38.

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้มีการ
จัดตั้งโรงเรียนสอนข้าราชการแล้วก็มีผู้คนนิยมการเล่าเรียน มิใช่เพียงเพื่อรับ
ราชการในกรมมหาดเล็กดังเช่นเดิม ด้วยเหตุนี้จึงได้มีการจัดการศึกษาของ
โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเป็นหลักฐาน ดังที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงมีพระนิพนธ์ว่า "คิดเห็นว่าควรจะต้องเป็นโรงเรียนจะได้มีผู้สมัครเข้า
มามาก" 34

ฉะนั้น นับแต่นั้นสืบมาโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบจึงได้ออกกำเนิด
ขึ้น พลเอก พระยาเทพหัสดินไคว้นทักข้อความเกี่ยวกับสถานที่ว่า "ก่อสร้าง
ตึก 2 ชั้นขึ้นทางคานหลังวัดโพธิ์ 2 หลังสำหรับเป็นที่อยู่และเรียนของนักเรียน
ซึ่งอาคารที่ 2 นั้นในเวลาต่อมาได้กลายเป็นโรงทหารมหาดเล็ก" 35

นอกเหนือจากนี้ พลเอกพระยาเทพหัสดิน ในฐานะศิษย์เก่ายังได้บรรยาย
ถึงสภาพการในโรงเรียนว่า ผู้ที่เข้าศึกษาในโรงเรียนแห่งนี้ได้รับพระบรมราชูปถัมภ์
โดยทั่วกัน กล่าวคือ ได้มีการจัดแบ่งนักเรียนออกเป็น 3 รุ่น คือ รุ่นใหญ่จัดเป็น
นักเรียนกินนอน มีพระเจ้าลูกยาเธอ อาทิจกรมพระยาจันทบุรีนฤนาถ กรมหลวง
ราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กรมหลวงปราจิณกิติบดี กรมหลวงนครชัยศรีสุริยเดช พร้อมทั้ง
เชื้อพระวงศ์ ตลอดจนชั้นหม่อมหลวง และลูกผู้มีสกุลเข้าศึกษา ทั้งนี้ทุกพระองค์

34 สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, "ตำนานสวนกุหลาบ" อธิบาย
มูลเหตุแห่งนามวิทยาลัย สวนกุหลาบวิทยาลัย ปีที่ 6 ฉบับที่ 2 (ฉัตรมงคลสาร
2364) : 110.

35 พลเอกพระยาเทพหัสดินา, เรื่องเบ็ดเตล็ดของพลเอกพระยา
เทพหัสดินา (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกพระยาเทพหัสดินา สยาม
พิชิต (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์), หน้า 2.

และทุกคนจะได้รับพระราชทานอาหาร เงินเดือนอย่างทั่วถึง ส่วนนักเรียนชั้นกลาง และชั้นเล็กไม่ได้เป็นนักเรียนกินนอน ส่วนสาเหตุที่ได้รับพระมหากรุณาธิคุณ เนื่องจาก "เพราะในชั้นต้นหาผู้สมัครเป็นนักเรียนโดยยาก แต่ไม่มีพระราชประสงค์ที่จะใช้การบังคับ ซึ่งอาจทำให้ผู้เห็นการไกล่เกลี่ยเดือดร้อน เพราะยังมีผู้รู้จักคุณค่าแห่งการศึกษาน้อยเต็มที" 36

จากการศึกษาเรื่อง "ความรำลึกของนักเรียนสวนกุหลาบ" ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ในพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทำให้ได้ทราบถึงชีวิตความเป็นอยู่ของนักเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบเมื่อครั้งที่พระองค์ทรงเป็นศิษย์ โดยได้ทรงบันทึกถึงเรื่องราวเมื่อคราวที่ได้มีโอกาสทรงชุกอาหาร ซึ่งเป็นแบบฟอร์มของนักเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบว่า "มีข้อเสียอยู่ที่ว่าแต่งตัวเป็นทหารแล้ว ถูกจับหัดทหารควย เวลานั้นกรมพระยาคำวังราชานุภาพทรงบังคับการทหารมหาดเล็ก" 37

โดยความในข้อนี้ สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชปรารภเกี่ยวกับสถานศึกษาแห่งนี้ว่า มิได้มีพระราชประสงค์เพื่อฝึกหัดทหารดังเช่นที่เข้าใจกัน

... แต่โรงเรียนนี้มีชื่อไม่เพราะอยู่หน่วยหนึ่งที่ขึ้นชื่อว่า เป็นโรงเรียนทหาร จึงทำให้เป็นที่ต้องจัดการทหารให้แข็งแรงขึ้น แต่มิใช่จะต้องการแต่ทหาร เกี่ยวนี้ต้องการคนที่จะใช้ราชการพลเรือนให้เป็นผู้มี ความรู้และ

36 พลเอกพระยาเทพหัสดินา, เรื่อง เบ็ดเตล็ดของพลเอกพระยาเทพหัสดินา, หน้า 10-11.

37 พระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, พระนิพนธ์บางเรื่องและปรากฏตาของพระราชวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 276.

เป็นผู้มีปัญญาใช้การไต่เป็นถาวรอัน อยากรที่จะไต่โดยเร็วมาก เพราะ
ฉะนั้นไมควรที่จะวิตกเลยที่จะตองเป็นทหารตลอดไป ... 38

สำหรับหลักสูตรการศึกษาของโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบโดย
ทั่ว ๆ ไปนั้นมีทั้งทางคานวิชาสามัญและการทหารควบคู่กัน โดยมี นายร้อยตรี
หลวงสุรยุทธโยธาทหาร(ตัน) เป็นผู้บังคับการประจำโรงเรียน และครูฝึกหัด
ทหารควย ส่วนพระยาโฆษาทวรกิจ (แก่น โฆษาทสาร) เปรี๊ย เป็น
อาจารย์ใหญ่ฝ่ายวิชาหนังสือ³⁹ ในระยะเริ่มแรกก็ยังมีไต่มีการสอบไล่นักเรียน
สำหรับเนื้อหาวิชาที่สอนนั้นไต่ใช้แบบเรียนภาษาไทยทั้ง 6 เล่ม ซึ่ง พระยา
ศรีสุนทรโวหารไต่เรียบเรียงขึ้น มี มูลบท บรรพกิจ วาหนิตินิกร อักษรประโยค
สังโยคพิธาน ไวพจน์พิจารณ์ และพิศาลการันต์⁴⁰

แต่ปรากฏว่านักเรียนส่วนใหญ่ไม่นิยมที่จะศึกษาจนจบหนังสือทั้ง 6 เล่ม
มักจะออกมาทำงานเป็นเสมียนในกระทรวงต่าง ๆ ซึ่งตามความเป็นจริงนั้นการที่
จะเรียนวิชาการชั้นสูง นักเรียนจะต้องอยู่ศึกษาจนจบครบตามวิชาที่ไต่วางเอาไว้
ควยเหตุนี้ จึงจัดให้มีการประชุมขึ้นโดยที่ประชุมไต่ตกลงกันว่าตองหาทางแก้ไข
ปัญหาตังกล่าวโดย

... ควรให้มีการสอบไล่นักเรียนไทยเป็นการกำหนดคณวุฒิของผู้เรียน
เหมือนกับการสอบพระปริยัติธรรมของพระสงฆ์แต่ละครั้ง ผู้ไต่สอบไต่ก็

³⁸ พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, (ตั้งแต่
พ.ศ. 2417 ถึง พ.ศ. 2453) (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
2438), หน้า 38.

³⁹ สมเด็จพระยาครังราชานุภาพ, "ตำนานสวนกุหลาบ", หน้า 111.

⁴⁰ ประวัติสังเขปแห่งการศึกษาของประเทศไทย, หน้า 9.

ออกใบสำคัญให้แสดงว่ามีภูมิจึงชั้นนั้นจริง ให้เจ้ากระทรวงซึ่งจะแต่งตั้ง
 วิชาควรจะมีคนที่ใครเขาเรียนมีความรู้ถึงขั้นไหน ๆ ยอมเป็นการบังคับ
 ไหมก็เรียนอยู่เรียนจนจบหลักสูตรใด ... 41

ฉะนั้นในปี พ.ศ. 2427 จึงได้จัดให้มีการสอบไล่สามัญศึกษาครั้งแรกใน
 ประเทศไทย โดยจัดให้มีการสอบความรู้นักเรียนในชั้นประโยคต้นก่อน ตั้งแต่
 มุขมนตรีพรทิจไปจนถึงพิศาลการันต์ ผู้ใดสามารถสอบผ่านจะได้รับประกาศนียบัตร
 ไว้เป็นหลักฐาน โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าแต่งตั้งข้าหลวงเพื่อเป็นผู้ตัดสินการสอบครั้งนั้น อาทิ

1. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ (พระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์)
2. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศิวิไลย์ (สมเด็จเจ้า
 บรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ)
3. พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์
4. พระยาภาสกรวงศ์ (เจ้าพระยามาสกรวงศ์ พหุ
 บุนนาค)
5. พระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย
 อาจารย์ยางกูร)

สำหรับในส่วนของการสอบไล่ นั้น หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย คิศจุส พระธิดา
 ในสมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพได้ทรงเล่าถึงพระจริยาวัตร
 ว่า

... ทรงเอาพระทัยใส่ในการศึกษาเป็นอันมากอยู่โดยปกติ เมื่อได้ทรง
 ทรงตำราตำแหน่งผู้จัดการโรงเรียนสวนกุหลาบแล้ว บางครั้งทรงสอนเอง
 เพราะในเวลานั้นครุฑหยาบอยู่แล้ว ยังไม่มีใครเข้าใจคำว่า หลักสูตร
 อีกด้วย การสอบไล่ก็เพิ่งมีขึ้นในโรงเรียนนี้เป็นครั้งแรก สมเด็จกรมพระยา

คำบรรยายภาพไค้ทรงร่างข้อสอบ ทรงสอบ และจัดทำประกาศนียบัตร
 ขึ้นเองทั้งนั้น หนังสือที่ทรงจัดให้เรียนยังทรงมัดไว้ คั้งที่มีอยู่ในหอสมุด
 ต่าง ๆ แลวทรงเลวาวาจาจะเอาเรื่องไค้เขวหลักสูตรจะทองไห้ทดลอง
 สอนเด็กเสียก่อน ถ้าเป็นผลดีจึงจะเอาไปเขากระทรงวุง ฉะนั้นที่วัง
 พระองค์ทานจึงมีโรงเรียนเล็ก ๆ หองุเกียวยอหลังหนึ่ง และพวกลูกตั้งแต่
 ของพระองค์ทานและลูกคนในวังก็เป็นผู้สำหรับทดลองทั้งนั้น ... ⁴²

สำหรับรายละเอียดในเรื่องของการสอบไล่หนังสือนั้น กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์
 ไค้ทรงมีบันทึกความว่า การเรียนหนังสือไทยในเวลานั้นมีจุดมุ่งหมายเพื่อการสอบไล่
 ไค้ประโยค 1 และประโยค 2 เมื่อสอบไล่ไค้ 2 ประโยคแล้ว ก็เป็นการจบ
 หลักสูตร นักเรียนมักจะออกไปรับราชการ (สมัยนั้นผู้เรียนเต็มทีออกไปจาก
 โรงเรียนหาตำแหน่งราชการไค้ง่ายกว่าสมัยต่อ ๆ มา) หรือมีฉะนั้นเรียนภาษา
 อังกฤษต่อไป ⁴³

สำหรับเนื้อหาวิชานั้น ในการสอนครูไค้ใช้หนังสือมูลบทบรรพกิจ วาหนิติ
 อักษรประโยค สังโยคพิธาน ไวพจน์พิจารณา และพิศาลการัทน์ รวม 6 เล่ม
 เป็นแม่บท โดยจัดแบ่งนักเรียนออกเป็น 4 หอง สอนตามรายวิชาแต่ละหองไป
 แต่มางหองเปิดสอนควม 2 วิชาเข้าด้วยกันมีผู้สอนเพียงคนเดียว ส่วนการจัดแบ่ง
 ระดับชั้นนั้นจะจำแนกชั้นตามชื่อของหนังสือที่นักเรียนกำลังศึกษา นับตั้งแต่นักเรียน
 มุลมถึงนักเรียนการัทน์ "นอกจากข้างบนนี้ยังมีนักเรียนพิเศษ คือ เจ้านายอีก
 พวกหนึ่งซึ่งเรียนอย่างเดียวกับนักเรียนอื่น แต่ถูกกักไปอยู่หองหนึ่งต่างหาก และ
 นั้งไค้เรียนอย่างนักเรียนประโยค 2" ⁴⁴

⁴² ท่านหญิง พูนพิศมัย ศิสกุล, ชีวิตและงานของสมเด็จพระยา
คำภังษาญาณภาพ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2502), หน้า 12.

⁴³ พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, พระนิพนธ์บางเรื่อง
และปรากฏตาของพระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, หน้า 279.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 283.

ส่วนประโยค 2 นั้นต้องเรียนวิชาทำงานออฟฟิศมี เรียงความ ข้อความ แต่งจดหมาย เขียนตามคำบอกและเลข เป็นต้น สำหรับการวัดและประเมินผล อยู่ที่ความสามารถผู้เรียนเป็นสำคัญ ทั้งที่กรมหมื่นพิทยาลงกรณอธิบายว่า การเรียนประโยค 1 จนสอบไล่ได้นั้น ย่อมจะช้าเร็วกตามอายุและความฉลาดของเด็กนักเรียนคนหนึ่งที่เขาโรงเรียนพร้อมกับข้าพเจ้าอยู่มีเศษ ๆ ก็จบ "การันต์" เข้าสอบไล่ได้เขาเรียนเร็วกว่าเพราะอายุเขา 16 ปี เมื่อเข้าโรงเรียนเขาฉลาดกว่า และเขาไม่ได้เรียนภาษาอังกฤษไปพร้อมกันตั้งหน้าเรียนหนังสือไทยอย่างเดียวจึงสำเร็จได้เร็ว ส่วนข้าพเจ้านั้นได้เข้าโรงเรียนเมื่ออายุ 10 ปี เรียนอยู่เกือบโชนจุก (อายุ 13 ปี จึงไล่ประโยค 1 ได้) ⁴⁵

เป็นที่น่าสังเกตว่าในการจัดการศึกษานั้น ในระยะแรกไม่ได้มีการวางแผนในการกำหนดอายุ หรือพื้นฐานความรู้เป็นที่เคร่งครัด กล่าวคือ หากผู้ใดมีความใฝ่ใจในการศึกษาก็สามารถเข้าศึกษาได้เช่นกัน ส่วนที่ผู้เรียนจะประสบความสำเร็จมากน้อยเพียงใดนั้น เป็นกรณีเฉพาะส่วนบุคคล

บางที่ท่านจะเห็นประหลาดกว่านักเรียนที่กล่าวเมื่อตะกี้ว่า เข้าโรงเรียนเมื่ออายุ 16 นั้น เหตุใดจึงเขาเรียนมอหมบเมื่อจวนหนวคจะขึ้น จึงขอมอกว่าในสมัยนั้นโรงเรียนเป็นของใหม่ เด็กโต ๆ จึงพาไปเขาเรียนเป็นอันมาก อันที่จริงนักเรียนที่เป็นผู้ใหญ่จริง ๆ ก็มี เป็นคนว่า หมอมเจ้าองค์หนึ่งเป็นนักเรียนรุ่นใหญ่ หมอมราชวงศ์คนหนึ่งบุตรของ หมอมเจ้าองค์นั้นเป็นนักเรียนรุ่นเล็ก อยู่โรงเรียนด้วยกันพร้อมทั้งมีบิดาและบุตร หมอมราชวงศ์องค์นั้นจึงมีทั้งอาจารย์ และบุตรอาจารย์ อยู่ในโรงเรียนพร้อมเสร็จ ถาทานหาวิชาบิดากับบุตร ใครจะไล่ประโยค 2

⁴⁵ พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ, พระนิพนธ์บางเรื่องและปาฐกถาของพระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ, หน้า 282.

ไต่กันก่อน ท่านจะหายผิด (เว้นแต่จะหายว่าไล่ไม่ไต่ด้วยกันจนแล้วจน
รอดทั้งสองคน) ... 46

ส่วนเรื่องความยากง่ายในการวัดและประเมินผลนั้น นอกจากจะไม่เกิน
ความสามารถของผู้สอบแล้ว นับได้ว่ายังมีการผ่อนปรนโอกาสให้แก่ผู้เรียนในค่าน
การสอบไล่ด้วย ทั้งความว่า

การเรียนประโยค 2 นั้น ถ้าผู้เรียนมีอายุพอควรและไม่โง่คักคานก็
พอจะไล่ไต่ในปีหนึ่ง ข้าพเจ้าไล่ไม่ไต่ในปีเดียวแก่ตัวว่าไม่ไรเพราะโง่
เหลือทนคอกุ เป็นเพราะไปบวชเณรเสียหลายเดือน พอสึกออกมาไต่หนอย
ก็เขาสอบไล่ ... 47

อนึ่ง องค์ประกอบที่สำคัญของการจัดการศึกษาในโรงเรียนพระตำหนัก
สวนกุหลาบอีกประการหนึ่งคือครูผู้สอน ซึ่งกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้ทรงบันทึกไว้ว่า
"การสอนในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบครั้งนั้นยังมีอีกสองอย่าง ซึ่งตกใน
ประเภทเดียวกันคือ พระเทศน์อย่างหนึ่ง ครูเล็กเซอร์อย่างหนึ่ง 48

สำหรับบุคคลากรที่อำนวยความสะดวก อาทิ "พระยาศรีสุนทร (น้อย)
เล็กเซอร์บ้าง พระยาโสภาทวรกิจ (แก่น) ผู้เป็นครูใหญ่ประจำโรงเรียนเล็กเซอร์
บ้าง ครูอื่นผดักกันบ้าง เล็กเซอร์เหล่านั้นโดยมากกล่าวคุณพระไตรรัตน์" 49

ศูนย์วิทยพัทธยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

46 พระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, พระนิพนธ์บางเรื่องและ
ปรากฏของพระราชวรวงศ์เชอกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์, หน้า 282.

47 เรื่องเดียวกัน, หน้า 285.

48 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

49 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

นอกจากนี้ ยังมีข้อความบางตอนที่แสดงให้เห็นว่า นับเป็นความนิยมของทางโรงเรียนอีกประการหนึ่ง ในการรับศิษย์เก่าที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนเข้าเป็นครู อาจารย์ของโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบต่อไป ซึ่งอาจเป็นด้วยข้อจำกัดของบุคลากร ดังบันทึกของพระยาโบราณราชธานินทร์ได้ระบุว่า

... ในเวลาเมื่อพระยาโบราณฯ สำเร็จการศึกษาชั้น โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบกำลังเจริญ พวกผู้ศึกษาชั้นสูงลูกหลานเขาเป็นนักเรียนมากจนครบประจำไม่พอสอน พระยาโอวาทวรภิจ (แถม โอวาทสาร) อาจารย์ใหญ่ จึงชวนนักเรียนซึ่งสำเร็จการเรียนแล้วให้อยู่เป็นครูชั่วคราว พระยาโบราณฯ ขอมอบช่วยพระยาโอวาท จึงเป็น "ครู" เป็นตำแหน่งแรกที่เข้ารับราชการ... 50

อนึ่ง ประเด็นสำคัญที่ควรกล่าวถึงในองค์ประกอบทางการศึกษาเห็นจะไต่แก ผลของการจัดการศึกษา ซึ่งพระยาโบราณราชธานินทร์ได้บันทึกถึงความเป็นไปในสมัยนั้น อันเป็นการสะท้อนให้เห็นว่านักเรียนที่สามารถผ่านเกณฑ์การทดสอบของโรงเรียนแล้วเป็นที่ยอมรับของหน่วยราชการและสามารถปฏิบัติงานได้สมดังวัตถุประสงค์ของการจัดการศึกษาให้นักเรียนมีความรู้อย่างแท้จริง

สมัยนั้นเป็นเวลาเริ่มแก้ไขวิฤตการปกครองบ้านเมือง... เพราะฉะนั้นทางกระทรวงต่างก็หาคนที่ใดเล่าเรียน มีความรู้เข้ารับราชการ เวลานั้นมีโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบแห่งเดียวที่สอนวิชาหนังสือไทยชั้นสูง และมีการสอบวิชาใหม่ปรากฏความรู้ กระทรวงต่าง ๆ จึงอยากได้นักเรียนโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ นักเรียนคนไหนใดประกาศนียบัตรไปสมัครรับราชการกระทรวงใด จากกระทรวงก็ยินดีรับเขาตำแหน่งในทันที แต่นักเรียนที่สอบความรู้ได้ตลอดประโยค 2 เช่น พระยาโบราณฯ ในเวลานี้ยังมีอายุน้อยคน เวลาแรกเขาทำงาน

50 ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 เรื่องกรุงเก่า, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เคษะคุปต์), หน้า 7-8.

ก็มักได้ตำแหน่งถึงเสมียนโท พอฝึกหัดทำกรงานในหน้าที่แล้ว ก็ได้เลื่อน
ขึ้นเป็นเสมียนเอกแทบทุกคน...⁵¹

นอกเหนือจากนี้ จะเห็นได้ว่าจากพระรชค้ำรัสในพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อคราวที่เสด็จพระราชดำเนินในการพระราชทานรางวัล
นักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบนั้น ได้สะท้อนให้เห็นความก้าวหน้าของ
ผลการศึกษาว่า

... พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระพุทธรูปพระราชหฤทัยที่ผล
การสอบไล่ของนักเรียนมีมากกว่ามีที่ตามมา แม้จะมีที่ยากขึ้นคือประโยค
สองก็มีผู้ผ่านการทดสอบ ... เรามีความพิศวงมากที่แบบประโยคสอง
ซึ่งคั้งขึ้นใหม่ และเป็นการยากที่จะเรียนรูจนไล่ได้ในเวลาแรก ๆ นี้ยังมี
ผู้ไล่ได้...⁵²

และด้วยผลแห่งความสำเร็จดังกล่าวก็ก็กลายเป็นสาเหตุแห่งความนิยม
ในการศึกษาสืบมา ดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราช
ค้ำรัสในคราวที่เสด็จพระราชดำเนินไปพระราชทานรางวัลในชั้นหลังว่า นักเรียน
จึงควรหมั่นหาวิชาความรู้อยู่เสมอ

... อนึ่ง ทุกวันนี้ตำแหน่งราชการทั้งปวงที่คองมี เสมียนรับเงินเดือน
เกิดขึ้นอยู่หลายกรม ก็พากันร่อนหาคนนักเรียนซึ่งไล่สอบไล่วิชาความรู้
จะไปรับราชการทุกกรม ทว่าผู้ทำกรยังไม่พอกับการที่มีจุนคอง
แยงชิงประมูลเงินเดือนกัน เสมือนเวลานี้เป็นสิ่งที่หายากเป็นสิ่งที่
ราคาสมควรแล้วที่นักเรียนทั้งปวงจะรีบเร่งร่ำเรียนใหญ่จะใคร่รับราชการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁵¹ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62 เรื่อง กรุงเก่า, หน้า 9 - 10.

⁵² พระราชค้ำรัสในการพระราชทานรางวัลนักเรียนที่โรงเรียนพระตำหนัก
สวนกุหลาบ เมื่อวันที่ 6 ขึ้น 3 ค่ำ ปีมจ รัชศก จุลศักราช 1248 (พ.ศ.
2429).

ในตำแหน่งทันเวลาที่ต้องการนี้...ให้เป็นประโยชน์ในราชการและเป็น
ประโยชน์ส่วนตัวด้วย 53

ในทัศนะของผู้วิจัยเห็นว่า การจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนนั้นประสบ
ผลสำเร็จในกรณีของการเผยแพร่ และปลูกฝังทัศนคติที่ดีทางด้านการศึกษาให้กับ
ประชาชนทุกชนชั้น ถึงแม้ว่าการจัดการศึกษาดังกล่าวค่อนข้างจะเป็นการแก้ไข
ปัญหาเฉพาะหน้าที่มีแรงกดดันจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอกสังคม แต่อย่างไร
ก็ตามนับได้ว่ารัฐได้ให้ความสำคัญและมีความตื่นตัวต่อการพัฒนารูปแบบของการจัดการ
ศึกษาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งความเจริญที่บังเกิดขึ้นก็ด้วยการที่พระมหากษัตริย์ทาง
มีความเคารพต่อคุณค่าของความ เป็นมนุษย์โดยความเสมอภาคนั่นเอง

ประวัติความเป็นมาของโรงเรียน

ผลแห่งการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการศึกษาของสังคมไทยที่สำคัญ
ประการหนึ่งนับตั้งแต่ได้มีการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนเมื่อปี พ.ศ. 2414
นั้น เห็นได้แก่การที่ทุกคนทั่วไปได้มีโอกาสเข้าสู่ระบบราชการโดยอาศัยวิชาความรู้
ทางอักษรวิธีเป็นเครื่องมืออย่างสำคัญยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ดีสภาวะการณ์เช่นนี้ได้
ก่อให้เกิดความจำกัดในโอกาสที่ข้าราชการรุ่นใหม่พึงจะได้เรียนรู้วัฒนธรรมของ
กลุ่มชนชั้นข้าราชการสำนัก ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้บริหาร
ราชการแผ่นดินในระดับสูงและปฏิบัติราชการที่ได้ผูกพันกับระบบอุปถัมภ์เป็นเวลา
ช้านาน ดังความโดยพระราชปรารภในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ที่ทรงมีต่อสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพดังนี้

53 พระราชดำรัสตอบในการพระราชทานรางวัลนักเรียนที่โรงเรียน
พระตำหนักสวนกุหลาบ เมื่อวันที่ 14 เมษายน รัตนโกสินทร์ 108 (พ.ศ. 2432).

... คุณหมื่นจะเป็นเมื่ พ.ศ. 2441 วันหนึ่งพระเจ้าอยู่หัวตรัส
ปรารภแก่ฉันว่า ชุนนางที่เป็นจีนใหม่ในชั้นหลังนี้ไม่ใคร่ทรงรู้จัก แต่
ก่อนมาลุดูคดีจะทำราชการ ขอมถวายตัวเป็นมหาดเล็กตั้งแต่วันนั้น
ในเวลาเป็นมหาดเล็กได้เข้าเฝ้ารับราชการอยู่ในพระราชสำนักทรง
รู้จักแทบทุกคน... แต่เดี๋ยวนี้ ชุนนางขึ้นจากเป็นเสมียนตามกระทรวง
เป็นพื้น ไม่เคยเป็นมหาดเล็ก จึงไม่ทรงรู้จัก... 54

ทั้งนี้ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าการดังกล่าว
อาจมีความเกี่ยวข้องกับงานในกระทรวงมหาดไทยซึ่งพระองค์รับผิดชอบอยู่ด้วย
ดังพระคำริว่า

... บางทีกระทรวงมหาดไทยของฉันทเอง จะเป็นเหตุให้ทรงพระราช
ปรารภ ควบคู่กับจัดระเบียบการปกครองหัวเมืองสมุหเทศาภิบาลมณฑล
ต่าง ๆ ซุ่อกันมีความรุดออกไปราชการตามหัวเมือง ฉันทองหากคนจำพวก
นักเรียนส่งไปปีละมาก ๆ.. จำนวนคนรับสัญญาบัตรขึ้นใหม่สังกัดอยู่ใน
กระทรวงมหาดไทยมากกว่ากระทรวงอื่นๆ ... 55

สำหรับการสนองแนวพระราชดำรินั้น สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ
ได้ทรงมีแนวพระคำริว่าสมควรที่จะรักษาขนบประเพณีไว้มิให้สูญ โดยการนำผู้ที่จะ
รับราชการเข้าถวายตัวตั้ง เช่น เคยปฏิบัติมา พร้อมกันนี้ได้มีพระคำริในการ
ศึกษาควบคู่กันด้วย กล่าวคือ "ทางที่จะแก้ไขควรจะให้มิโรงเรียนขึ้นในกรม
มหาดเล็ก" 56

54 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทาน
โบราณคดี พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานชาปนกิจศพ คุณหญิงกสิการมัญญา (ทรัพย์
บุราราส) คุณแม่สังเวียน เหราบักย์ ๗ สุสานหลวง วัดเทพศิรินทราวาส วันที่
23 มกราคม 2501, (ไม่ปรากฏหลักฐานการพิมพ์), หน้า 157.

55 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

56 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

อนึ่ง แท้จริงนั้น โรงเรียนดังกล่าวควรที่จะได้จัดตั้งขึ้นก่อนหน้านั้น
 ด้วยเหตุที่ไต่ปรากฏแผนการจัดการศึกษาของกระทรวงธรรมการฉบับหนึ่งซึ่งมีชื่อว่า
 สติมจัตโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการฝ่ายพลเรือนเป็นโรงเรียนพิเศษ ซึ่ง "กรม
 ศึกษาธิการ ไท่หลูเกลา่า ถวายไว้แต่ศก 115 (พ.ศ. 2439) โปรคเกลา่าแล้ว
 แต่ส่งมาประชุม เสนาบดีมีความเห็นไม่ตกลงในหลักสูตร"⁵⁷

... ในที่สุดก็ให้เจ้าพระยาอภัยราชาธิบดีไปตรวจแก้ไข และปรึกษากับ
 เสนาบดีกระทรวงธรรมการ และอธิบดีกรมศึกษาธิการ แต่ศก 116
 (พ.ศ. 2440) ไต่เตือนก็ยังไม่ไต่ปรึกษา เพราะมีราชการอื่นมาก
 เป็นอันเข้าค้ำอยู่...⁵⁸

อันความขัดข้องนี้ สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชหัตถ
 เลขาไปยังพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ณ กรุงลอนดอน ฉบับลงวันที่ 21 มกราคม รศก²¹
 ว่า พระองค์มีพระราชประสงค์จะจัดตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนแต่การไม่เป็น
 ผล "กระทรวงได้รับคำสั่งอันเราได้สั่งตั้งแต่แรกก็คดองการขึ้น 3 ปี ล่วงมาแล้ว

57 กรรณิการ สัจกุล, "โรงเรียนมหาดเล็กหลวงกับการพัฒนาประเทศ"
 ใน การอุดมศึกษากับการพัฒนาประเทศ : การประเมินเชิงวิเคราะห์และการเสนอ
 ทิศทางใหม่ อิศวรัตน์ บุญบุษ (บรรณาธิการ) กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาอุดม-
 ศึกษา คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2515), หน้า 173.

(ในระบายนั้นพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ ทรง
 ดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมศึกษาธิการ)

58 โครงการศึกษา 2441 หมวด 8 ว่าด้วยโรงเรียนพิเศษ โรงเรียน
 ฝึกหัดข้าราชการพลเรือน คัดจากประวัติกระทรวงศึกษาธิการ, หน้า 138. อ้าง
 จาก กรรณิการ สัจกุล "โรงเรียนมหาดเล็กหลวงกับการพัฒนาประเทศ" ใน การ
 อุดมศึกษากับการพัฒนาประเทศ: การประเมินเชิงวิเคราะห์และการเสนอทิศทางใหม่.
 หน้าเดียวกัน.

ลวงมาแล้ว ยังไม่ได้คิดอันใดเลยแต่สักอย่างเดียว 59

สำหรับที่มาแห่งแนวพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวที่มีต่อการจัดสร้างโรงเรียนมหาดเล็กใน ร.ศ. 118 หรือ พ.ศ. 2442
 นั้น สันนิษฐานว่าเป็นผลสืบเนื่องมาจากความตองการผู้คนเข้าทำงานในกระทรวงหรือ
 หน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐซึ่งได้ทวียิ่งขึ้นภายหลังจากการจัดเพิ่มกระทรวงเสนาบดีที่
 แต่เดิมมี 7 กระทรวงและได้ขยายไปเป็น 12 กระทรวงในปี พ.ศ. 2435 ทั้งนี้
 เพื่อคลี่คลายปัญหาที่ยืดเยื้อมานานเกี่ยวกับระบบบริหารราชการแผ่นดิน ซึ่งเคย
 กระจัดกระจายตามภูมิภาคต่าง ๆ อันเป็นการยากแก่การรวบรวมอำนาจเข้าสู่
 ศูนย์กลางภายใต้สถาบันพระมหากษัตริย์ อาทิ ปัญหาของชนต่างเชื้อสายที่หมาย
 ครอบครองดินแดนตามหัวเมือง ปัญหาโจรผู้ร้าย การกบฏ ปัญหาการรั่วไหลของ
 การจัดเก็บภาษีอากร รวมทั้งการที่ชาวไทยบางส่วนยอมตนอยู่ในปกครองของชาติ
 มหาอำนาจ ฯลฯ ดังความที่พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลพระ
 บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ 24 พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ศก²⁸
 114 ซึ่งแสดงให้เห็นความเป็นไปของบ้านเมืองที่ได้รับการวิพากษ์วิจารณ์จากนอก
 พระราชอาณาจักรว่า โครงสร้างของสังคมไทยในยุคนั้นไม่มั่นคง ควรที่อารย -
 ประเทศจะให้การดูแลปกป้องอาณาจักรให้ประชาชนมีความร่มเย็นเป็นสุข

⁵⁹ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จ
 สุเรนทร์าธิบดี แต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระมนตรีพจนกิจและพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์
 ร.ศ. 113 - 118 พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จ
 สุเรนทร์าธิบดี พ.ศ. ๗ เมษายนพฤษภาคมสิริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่
 12 เมษายน พุทธศักราช 2508 (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด คิวพร, 2504),
 หน้า 299.

... ความเห็นในยุโรปทุกวันนี้ เห็นว่าข้างกรุงเทพฯ อ่อนแอ และ
 และชาในกาที่ควรจะมีจุดยืนเหลือประมาณ หึ่งฝ่ายควรที่จะรีบจัด
 กาวใหม่ให้เดินไป และที่จะแก้ไขการผูกที่เปลาประโยชน์ หรือทวี
 แต่โทษให้หมดไป... เป็นสาเหตุให้เสียนศรัทธาหมอบยกเอาเป็นคำพูด
 ไควา ผคนเคือครอน แทกฉานชานเซ็น เพราะเราไม่มีอำนาจและ
 ความยุติธรรมความปกครองอันเรียบร้อยที่จะคุ้มครองไพร่บ้านพลเมือง
 ของคนใด

... เรื่องในยุโรปทุกวันนี้มีอยู่ว่า แดนดินสยามเป็นเจริญไม่ได้นอก
 จากผู้อื่น เขามาจัด มีปรากฏในหนังสือพิมพ์ เป็นคน เรื่องนี้เป็นเสียง
 อันร้ายแรงยิ่งนัก เป็นเสียงที่จะหนุนนำให้ไทยสามารถจับมือเขามา
 กรอบหรือยอมให้ศัตรูกำเริบ เพื่อจะรวบรัด จัดการขมิบเอา ซึ่ง
 เสียงความเคือครอนในบานเมือง ความฉ้อฉลของกิจการงานของเรา
 ก็เป็นอาหารให้กำลังเสียงร้ายอันนี้ด้วย... 60

อนึ่ง บทเรียนสำคัญที่ประเทศไทยต้องยอมรับสภาพดังกล่าวนี้ ได้แก่
 เหตุการณ์ ร.ศ. 112 กรณีที่ประเทศฝรั่งเศส ยกกำลังทางเรือเข้ามาทำร้าย
 เจ้าหน้าที่ตามแนวชายฝั่งแม่น้ำโขง รวมทั้งการใช้เรือรบยิงเรือมกุฎราชกุมาร
 และยกพลมาปิดกั้นบริเวณอ่าวไทย โดยไซเมืองจันทบุรีเป็นหลักประกันเพื่อแลกเปลี่ยนให้ไทยยอมปฏิบัติตามการบีบบังคับดังกล่าว ซึ่งผลแห่งการยอมจำนนใน
 ครั้งนั้น ประเทศไทยก็ได้สูญเสียแคว้นสิบสองจุไทย ซึ่งเคยเป็นชนวนมาแต่ครั้งปี
 พ.ศ. 2430 โดยฝรั่งเศสอ้างว่าสงกำลังมากุมครองดินแดนแห่งนี้ให้เกิดความ
 สงบสุข ทั้งที่ความเป็นจริงข้าราชการฝ่ายปกครองของไทยได้แก้ไขสถานการณ์
 จนเป็นที่เรียบร้อยแล้ว แต่อย่างไรก็ดี

60 พระราชทัณฑ์และหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จ
 สุเรन्द्रราชสมบัติ, หน้า 81-82.

.... แคว้นสิบสองจุไทยของไทยเรา จึงต้องกลายเป็นของฝรั่งเศส
ไปตั้งแต่ พ.ศ. 2431 การเสียดินแดนครั้งนี้ไม่ปรากฏขอสัญญาหลัก
ฐาน แต่ต่อมาอีก 5 ปี ก็มีสัญญา (ปี 112) ซึ่งมีข้อความบังคับให้
ไทยเสียดลัทธิในดินแดนฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงทั้งหมด... 61

ส่วนสาเหตุที่แนวพระราชดำริได้ปรากฏเมื่อ ร.ศ. 115 นั้น นับเป็น
ช่วงเวลาที่ยุติการจกตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้น ซึ่งการจัดสร้างสถานศึกษา
แห่งนี้เพื่อผลิตเนติบัณฑิต สร้างนักกฎหมายไทยรุ่นใหม่สนองต่อระบบการศาล โดย
ไม่ต้องมอบความรับผิดชอบทั้งปวงให้แก่ชาวต่างประเทศเป็นหลักใหญ่ดังเช่นที่
ตามที่เจ้าพระยามหิธร (ละออ ไกรฤกษ์) ได้กล่าวไว้ในบันทึกดังนี้

... ความคิดที่จะตั้งโรงเรียนกฎหมายนั้น เป็นผลสืบเนื่องมาจาก
ความคิดที่จะเลิกศาลกงสุล เพราะการที่มีศาลกงสุลทำให้คนไทยในบังคับ
ทางชาติใดๆ ควบคุมไม่ได้ อยู่ในอำนาจศาลไทย ซึ่งทำให้การงานของ
เจ้าหน้าที่ฝ่ายไทยติดขัดไม่สะดวก เมื่อรัฐบาลจางมองซิเออร์ โรลันด์
ยัคมินส์ เขามาเป็นที่ปรึกษาทั่วไป ตั้งแต่ ร.ศ. 111 มองซิเออร์
ยัคมินส์ ซึ่งเป็นศาสตราจารย์ในวิชากฎหมาย ได้ถวายความเห็นขอ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้พระระปลัดวิชานี้ เพื่อทำกฎหมาย
และจัดการศาลยุติธรรมให้ดีขึ้น แต่ขณะนั้นโรงเรียนกฎหมายยังไม่มี
และคนที่จัดตั้งโรงเรียนกฎหมายยังหาไม่ได้ จึงต้องรื้อรอมัจจน
ร.ศ. 115 เมื่อกรมหลวงราชบุรีดิเรกเสถียรศึกษาจากมหาวิทยาลัย
ออกซฟอร์ด และได้เป็นเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม พระองค์ท่านก็
เป็นผู้เหมาะสมที่จะจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้น... 62

61 ประพันธ์ ศรีณรงค์, พระประวัติและงานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
ราชานุภาพ (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2516),
หน้า 347.

62 เจ้าพระยามหิธร, (ละออ ไกรฤกษ์), บันทึกเจ้าพระยามหิธร
(ละออ ไกรฤกษ์) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยามหิธร พ.ศ. 2499,
หน้า 51-54.

ส่วนการจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็ก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหา
จุฬาลงกรณ์ โคตรงมีพระราชปรารภถึงสาเหตุว่ามีพระประสงค์จะฝึกหัดผู้คนรับ
ราชการแต่หาที่มีความซัดซังของควยไม่สามารพเฟ้นหาผู้ดำเนินการได้

... ในเวลานี้ต้องการโรงเรียนชั้นกลางคล้ายกับโรงเรียนกฎหมาย
ซึ่งโคตรงอยู่แล้ว พอหัดคนขึ้นใช้โคตรงเวลา ... เป็นโรงเรียนอย่าง
ที่เปรียบควยปลุกเรื้อนไม่แล้วจึงคอยแก้ไขไปโดยลำดับ การที่จะจัด
โรงเรียน เช่นนี้มีข้อซัดซังของเกิดขึ้นก็ควยเรื้อนตัวผู้จะจัดการ คงเป็น
ผู้ที่มีความรักใคร่ในการเล่าเรียนและเป็นผู้ทำการจริง ๆ แต่ยังไม่
มีตัวผู้ที่จะทำการนั้นได้... 63

สำหรับในกรณีนี้ที่ซัดซังตัวผู้ดำเนินการนั้น แม้องค์สมเด็จพระยาคำรง
ราชานุภาพซึ่งทรงมีพระปรีชาสามารถนานาประการ ทั้งในส่วนของการจัดตั้ง
โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบก็ดี หรือการบริหารราชการต่าง ๆ ก็ตามได้เคย
นำความขึ้นกราบบังคมทูลเห็นควรให้ผู้ที่คาดว่ามีควมเหมาะสมยิ่งกว่าพระองค์เป็น
ผู้ดำเนินการแทน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโคตรงมีพระราช
ปรารภต่อสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพให้รับเป็นผู้ดำเนินการ

... เดิมมีพระราชประสงค์จะให้จัดโรงเรียนนั้นเหมือนอย่างเคย
จัด "โรงเรียนสวนกุหลาบ" ... แต่ฉันทกราบบังคมทูลขอควยเห็น
ว่าโรงเรียนมหาดเล็กจะฝึกหัดข้าราชการพลเรือนทุกกระทรวง อธิบดี
โรงเรียนอิสระต่างหากจากกระทรวงต่าง ๆ จะดีกว่า ... 64

63 พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จ
สุเรนทราธิบดี, หน้า 299.

64 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทาน
โบราณคดี, หน้า 159.

อันความในประการทำนุนี้ คาคว่าสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราชนาถ
ทรงมีพระดำริถึงสัทธิศึกษาฉบับ ร.ศ. 115 ซึ่งได้เคยได้รับการพิจารณา
แล้ว ตั้งความที่ระบุดังวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งโรงเรียน ในข้อที่ 1 ว่า
"โรงเรียนนี้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้น เพื่อที่จะฝึกหัดผู้ที่จะ
เข้ารับราชการฝ่ายพลเรือนในกระทรวงและกรมต่าง ๆ ยกแต่กระทรวงวัง"⁶⁵

นอกจากนี้ แม่พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ (กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์)
ซึ่งเป็นเสนาบดี กระทรวงยุติธรรม ในคราวที่เสด็จนิวัตจากประเทศอังกฤษใน
ระยะแรก ภายหลังจากที่ทรงสำเร็จการศึกษาทางด้านกฎหมายแล้ว ก็เคยเป็นที่
หมายเพื่อการสนองแนวพระราชดำริในรัชกาลที่ 5 เช่นกัน "แต่พระองค์เจ้ารพี
พัฒนศักดิ์กราบบังคมทูลว่า ได้ทรงศึกษาวิชานิติศาสตร์เป็นสำคัญ สมควรรับราชการ
ทางฝ่ายตุลาการก็พอเหมาะอีกทางหนึ่ง"⁶⁶ และอาจจะเป็นควยพระราชอัชฌาศัย
ส่วนพระองค์ที่สมเด็จพระบรมชนกนาถได้ทรงทราบมาแต่ครั้งเยาว์พระชันษา ถึง
พระบรมราชวินิจฉัยที่พระราชทานแก่พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ซึ่งปรากฏในพระราช
หัตถเลขา ฉบับวันที่ 29 มกราคม ร.ศ. 29 115 ว่า การที่ไม่เป็นพระทัยพระราช
โอรสนั้นเป็นการควรแล้ว ควยทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยว่าพระราชโอรสพระองค์
นี้ทรงงานด้วยความจริงจึงสมควรพระราชประสงค์ จึงควรให้ทรงงานที่ตนจะเป็น
การเหมาะสมกว่า

ศูนย์วิทยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁶⁵ กองจดหมายเหตุ กรมศิลปากร, เอกสาร รัชกาลที่ 5
คช. 58/2.

⁶⁶ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาบำราชนาถ, นิทาน
โบราณคดี, หน้า 159.

... รพี ช่างนี้ เป็นคนที่ จะใจอันใด ได้ถึงอกถึงใจ แต่มีพุงแรง ๆ อยู่
 ฉลาดทำการในที่รับผิดชอบซึ่งหนักเบา พอถอยกำลังแล้วก็จะลุดลงมา
 พอเหมาะที่เคียว... ก็ลงไปทำการศาลหัวเมือง ความรู้เชิงจของ
 คนที่ปรังที่เห็นว่าแรงอยู่นั้นกลับเป็นที่พอใจของผู้หลักผู้ใหญ่ขึ้นหลายคน
 แล้ว ... 67

ฉะนั้น พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ารพีพัฒนศักดิ์ จึงมีใตดำเนิการ
 โรงเรียนมหาดเล็กหากทว่าไคทรงอำนาจการทางคานโรงเรียนกฎหมายมาจน
 เป็นหลักฐานในที่สุด

ฉะนั้นการจักตั้งโรงเรียนมหาดเล็ก ก็ไครั้งรอเรื่อยมาจนปี พ.ศ. 2442
 สมเด็จพระปิยะมหาราชเจ้าจึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม
 ให้พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์กลับเข้ามารับดำเนิการ ด้วยคุณสมบัตินี้เป็นผู้มีโอกาสดีใน
 การรู้เห็นความเป็นไปต่าง ๆ ของอารยประเทศทั้งหลาย ในคราวที่ดำรงตำแหน่ง
 พระอภิบาลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช (ร.6) และพระเจ้าลูกยาเธออีกหลาย
 พระองค์นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2436 ประกอบกับการที่ได้มีโอกาสกราบบังคมทูลหาความ
 กิดเห็นต่าง ๆ ในการแก้ไขบ้านเมืองทั้งทางคานการศึกษา กวรปกครอง โดย
 วิจารณ์อยู่เนื่องนิตย์ โดยเฉพาะกรณีที่ได้กราบบังคมทูลแนวทางการจัดการศึกษา
 ของโรงเรียนชีวิตเซอร์วิล เพื่อสนองพระราชปรารภที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอม
 เกลาเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชหัตถเลขาไปกรุงลอนดอน ฉบับลงวันที่ 21 มกราคม
 ร.ศ. 117 ซึ่งสาระในความคิดที่กราบบังคมทูลถึงหนทางดำเนิการ ฉบับลงวันที่ 16
 มีนาคม ร.ศ. 117 นั้น ไคระบุโครงการจัก "โรงเรียนราชบริพาร" ไว้โดย
 ละเอียดยกครบถ้วน" 68 นอกจากนั้นพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ได้เคยรับราชการใน

67 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขากราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, หน้า 132.

68 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 5 เรื่องโรงเรียนราชบริพาร ร.5.ศ 5/5 (ร-ธ).

กระทรวงธรรมการและกระทรวงมหาดไทย เข้าใจระเบียบราชการพลเรือนอยู่
แล้ว และมีตำแหน่งในกรมมหาดเล็กด้วย⁶⁹ ซึ่งนับว่าคุณสมบัติและความสามารถ
ที่ได้อีกส่วนนี้มีประโยชน์อันอื้ออานวยในการจัดตั้งโรงเรียนชีวิตเซอร์วิส อนึ่ง
ก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะไ้ทรงทราบฯ รายงาน
ฉบับนั้น ได้ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะเรียกตัวพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์กลับมาสู่
พระนคร ดังพระราชกระแสที่ได้ทรงกำชับมาพร้อมพระราชหัตถเลขา ฉบับลงวันที่
21 มกราคม ร.ศ. 117 ว่าพระองค์ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยอันควรในคุณสมบัติ
ของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ที่เหมาะสมแก่การจัดการศึกษา

... โดยเหตุที่เราเองเป็นผู้พูดว่า ตัวเจ้าถ้าหากจะให้เหมาะสม
แล้ว เป็นเจ้ากรมศึกษาจะจัดการใดก็ตลอด คำพูดนี้โดยที่พูดมานานแล้ว
เมื่อกลับคิดถึงการโรงเรียนขึ้นอีก จึงได้มีความเห็นพร้อมกันเป็นอัน
มากกว่าควรที่จะเอาเจ้าเขามาจัดการ ไม่ควรที่จะให้เสียเวลาไปอีก
จึงได้บอกความคิดนี้มาใหม่ เพื่อจะได้อธิบาย...⁷⁰

ครั้นกาลล่วงมา 3 เดือนเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ได้ทรงทอดพระเนตรโครงการดังกล่าวแล้ว เป็นพอพระราชหฤทัย นอกจากนี้สมเด็จพระ
กรมพระยาดำรงราชานุภาพก็ได้ทรงมีพระหัตถเลขาไปยังพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เพื่อ
แสดงให้เห็นว่าเพราะเหตุใดพระองค์จึงมิได้รับอำนาจการดำเนินการศึกษาในส่วนนี้
พร้อมทั้งได้ชักชวนท่านเดินทางกลับประเทศไทย ดังความในพระหัตถเลขาฉบับวันที่
28 สิงหาคม ร.ศ. 118³² ว่า เนื่องจากสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ
ทรงมีความรับผิดชอบงานสำคัญทางกระทรวงมหาดไทยอยู่ทางหนึ่งแล้ว เป็นการยาก
ที่จะสามารถดูแลการศึกษาได้

⁶⁹ พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จ
สุเรนทรราชธิบดี, หน้า 160.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 299.

... แต่การศึกษาจะเอาข้านหลวงเทศาภิบาลคนหนึ่งขุนโค หรือเสนาบดี
กระทรวงมหาดไทยคนหนึ่งขุนโคไปจัดการศึกษา , แมว่าจะทำกา
รมหาดไทยหรือการเทศาภิบาล ที่จะจัดการศึกษาเห็นว่าจะทำไม่ได้ทุกคน
เพราะคนจัดการศึกษาต้องเป็นคนรักและนี่ยพอใจในการนั้นจึงจะทำได้
ฉันใดก็คิดหลายหนที่จะกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งมหาดไทยเพื่อ
กลับไปจัดการศึกษาสนองพระเดชพระคุณ เพราะเหตุที่เขยทำมาและเชื่อ
ว่าจะทำได้ ... แต่มาคิดเห็นว่า ถึงกราบขอลาก็จะไม่โปรดให้ยกไป
เพราะทรงเห็นว่ากรในมหาดไทยมีสำคัญมากจึงไม่กลากราบขอลาอย่าง
นั้น ... ขอให้ศุภริตรองดูให้จงมาก ถ้าจะโปรดให้ยกไปก็มีหน้าที่ในการ
ศึกษา หวังใจว่าจะไม่หลีกเลี่ยงการสำคัญอย่างที่สุกที่สุดที่จะทำได้... 71

อนึ่ง การที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้มีพระราชดำริให้พระยา
วิสุทธสุริยศักดิ์ศรีทรวง และรับสนองพระบรมราชโองการนั้น ประการแรกอาจจะม
ความสืบเนื่องมาจากเหตุการณ์ใน ร.ศ. 116 ด้วย กล่าวคือ เมื่อครั้งนั้นพระยาวิสุทธ
สุริยศักดิ์มีความจำเป็นที่ต้องเข้ารับตำแหน่งศรีทรวง ประจำกรุงลอนดอนโดยความไม่
สมัครใจ เนื่องจากได้รับการบีบบังคับจากราชการชั้นผู้ใหญ่ ตามที่ปรากฏความใน
หนังสือกราบบังคมทูลสมเด็จพระปิยะมหาราชเจ้า ฉบับลงวันที่ 2 เมษายน ร.ศ.³⁰
116 จนถึงขั้นที่ท่านประสงคที่จะกราบถวายบังคมทูลลาออกจากหน้าที่ราชการ ดัง
ความว่า

....บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าจึง เห็นควรดีโอกาสแห่งพระมหากรุณาธิคุณนั้น
กราบบังคมทูลพระกรุณาขอขณแห่งความคับแค้นจริงใจที่ไม่สมัครทำ
ราชการของราชาธิปไตยด้วยเหตุใด... มาเมื่อพระยามหาโยธากราบ
ถวายบังคมลา กลับ ราชาธิปไตยก็จัดการตามธรรมเนียมที่จัดอยู่อย่าง
ที่สุด ... เสด็จให้ข้าพระพุทธเจ้ารับราชการแทนไปตามหน้าที่ที่นั่น
ปราศจากจัดการให้สมกำลังการงานและกำลังทุนทรัพย์.... 72

71 พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จ
สุเรนทราธิบดี, หน้า 361.

72 เรื่องเดียวกัน, หน้า 141.

สำหรับความคับข้องใจในประการนี้เป็นผลให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ไม่พึงปรารถนาที่จะรับราชการแผ่นดินสืบไป โดยอ้างว่ามีพึงประสงค์อยู่ในบังคับบัญชาของระบบราชการที่มีขุนนางดูแลอย่างเค็ดซาก

... ตั้งแต่รับราชการมาในตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่ง ไม่เคยอยู่ที่ตำหนักขุนนาง และเป็นซุกเค็ดที่จะไม่กราบคนเข่าในตำหนักขุนนางตลอดไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่ เพราะขุนนางในทุกวันนี้มีอยู่ 3 สถานโดยมากคือขุนนางผู้ใหญ่วิญญูอันสมควรที่ปราศจากคุณวิญญู มักจะโง่แต่ทมิฬถึงกัน ไม่ถือแต่ชอบผิดชั่วดีเป็นประมาท ขุนนางหนุ่มที่มีบุญมักจะมีเชื้อยศเชื้อตระกูล มีแต่เชื่อความรู้ความชอบธรรม ฝ่ายขุนนางที่มีความรู้วิชา รู้ออกผิด ก็มักจะเป็นผู้นอย ... เหตุเช่นนี้ ก็เป็นความรังเกียจผู้ใหญ่ของชาวพุทธเจ้ายิ่งนัก... 73

ประการต่อมา ทั่วปรากฏว่าภายหลังจากที่ท่านได้รับพระราชหัตถเลขาในสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ฉบับลงวันที่ 21 มกราคม ร.ศ. 117 ดังที่ได้อธิบายแล้วนั้น พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลถวายเหตุผล 17 ประการ ซึ่งอธิบายถึงข้อคิดของที่จะกลับเข้ารับราชการในเมืองไทย

อย่างไรก็ดี ภายหลังที่พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้รับพระบรมราชโองการในสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ซึ่งพระเจ้าอนงยาเชอ กรมหลวงเทเวศวร์โร-ประการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศได้แจ้งไปเมื่อวันที่ 24 สิงหาคม ศก 118 พร้อมทั้งพระหัตถเลขาในสมเด็จพระยาตำรางราชานุภาพ ฉบับลงวันที่ 28 สิงหาคม ศกเดียวกัน ตามที่ผู้วิจัยได้นำเสนอแล้วนั้น ในที่สุดท่านก็ได้เดินทางกลับมายังพระนคร สมดังประสงค์ โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือนแห่งนี้ ในปี ร.ศ. 118 (พ.ศ. 2442) ซึ่งสมเด็จพระยาตำรางราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งที่ปรึกษา และพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ เป็นผู้ดำรงตำแหน่งอธิบดีโรงเรียน ดังที่สมเด็จพระยาตำราง

73 พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, หน้า 142.

ราชานุกาพ ทรงมีพระนิพนธ์ต่อไปว่า "ตรัสว่า พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ก็เคยเป็นเลขา
นุกรของฉันทมาทอน คงจะทำการด้วยกันได้"⁷⁴ ซึ่งความกระจ่างในข้อนี้ ปรากฏ
ม.ล.ปิ่น มาลากุล ได้กล่าวไว้ว่า

... บิดาผมเข้าเรียนหนังสือที่โรงเรียนสวนกุหลาบในวัง, และครูคนหนึ่ง
ก็คือ กรมพระยาตำราวงฯ ท่านไปสอนเป็นครูประจำโรงเรียนสวนกุหลาบในวัง
ตำราวงก็ไปรบกับบิดาผม บอกว่าเด็กคนนี้เรียนเก่ง ไกร ๆ เขาใจปรีดะปรีดะ ๆ
บิดาผมไปเที่ยว 2 ประโยค ฉลาดก็เอาตัวไปไซ ... กรมตำราวงไปเมือง
นอกเพื่อจะดูการศึกษา แดกลับมาพระพุทธรูปเจาหลวงบรรจุทางมหาธาตุ
ท่านบอกว่า ... มหาธาตุสำคัญ บิดาผมเลยคิดร่างแหไปมหาธาตุด้วย
กรมตำราวงเสด็จไหนทอดมุกทองไปคล้าย ๆ เป็นคนที่อยู่ไกล ๆ ใจสอย
เสมอ พอเกิดความคิดเพิ่มขึ้น จนกระทั่งในหลวงรัชกาลที่ 5 จะส่งพระมงกุฎ
เกล้าไปเมืองนอก ก็หาคนไว้วางใจจำนวนมากที่จะคุมไป ก็ไปเลือกพ่อผมอีก
ไปขอต่อกรมตำราวงฯ กรมตำราวงฯ ก็ให้ไป ...⁷⁵

ฉะนั้น ด้วยพระมหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์
และพระเมตตาในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราวงราชานุกาพ ทั้งในฐานะ
ผู้ถ่ายทอดความรู้และผู้บังคับบัญชาโดยตรง ซึ่งได้มีความสัมพันธ์ในเชิงระบบอุปถัมภ์มา
เป็นเวลานาน จึงเป็นผลให้พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ตระหนักในความรับผิดชอบราชการ
เป็นสำคัญเหนือกว่าสิ่งอื่นใด

ศูนย์วิทยพัชรายากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁷⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาตำราวงราชานุกาพ, นิทาน
โบราณคดี, หน้า 160.

⁷⁵ ม.ล. ปิ่น มาลากุล, สัมภาษณ์, 16 ตุลาคม 2532.

องค์ประกอบของกระบวนการเรียนการสอน

องค์ประกอบของกระบวนการเรียนการสอน นับว่ามีความสำคัญต่อการสร้างเสริมประสบการณ์ที่ผู้เรียนทั้งมีและพึงได้รับตามขั้นตอนของการเรียนรู้และฝึกหัด ซึ่งจะยังผลต่อการพัฒนาตนเอง ทั้งทางด้านความรู้ ความคิด รวมทั้งการปฏิบัติ เพื่อให้เป็นที่พึงประสงค์ของสังคม จะเห็นได้ว่าในการพัฒนาความเจริญของประเทศในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ "การศึกษาของเรามีบทบาทสำคัญมากในการผลิตบุคลากรที่มีทั้งโลกทัศน์และทักษะในการบริหารประเทศ ให้รอดพ้นยุคทศการถูกล่าไป เป็นเมืองขึ้น"⁷⁶

อนึ่ง ก่อนที่จะกล่าวถึงองค์ประกอบของกระบวนการเรียนการสอนนั้น ผู้วิจัยขอแนะนำระเบียบการของโรงเรียนมหาดเล็ก ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระบรมราชานุญาตในการดำเนินงานในปี พ.ศ. 2442 มาเสนอประกอบการพิจารณา ดังนี้⁷⁷

1. จะรับนักเรียนอายุระหว่าง 15 ถึง 20 ปี และเป็นผู้ที่โดยสกุลหรือโดยฐานะอันสมควรจะถวายตัวเป็นมหาดเล็กได้ ทั้งต้องให้มีความรู้เรียนมาแต่ที่อื่นถึงขั้นมัธยมในสมัยนั้น
2. จะมีนักเรียนจำกัดจำนวนเพียงเท่าที่กระทรวงต่าง ๆ ปรารถนาหาผู้มีความรู้เข้ารับราชการไม่รับนักเรียนมากเกินไปจนทำงานทำไม่ได้ แต่จะกวัดขันในการฝึกสอนให้มีความรู้ดีกว่านักเรียนที่กระทรวงต่าง ๆ จะหาได้ที่อื่นในสมัยนั้น
3. หลักสูตรของโรงเรียนจะจัดเป็น 3 ภาค ระยะเวลาเรียนราวภาคละปี

⁷⁶ อรรถพร พงษ์วาท, "การศึกษากับการเมือง," 25.

⁷⁷ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทานโบราณคดี, หน้า 160-161.

ภาคที่หนึ่ง เมื่อก่อนนักเรียนจะถวายตัวเป็นมหาดเล็ก ให้เรียนวิชาเสมียนอันเป็นความรู้เบื้องต้นของข้าราชการเหมือนกันทุกกระทรวง

เมื่อเรียนภาคที่หนึ่งสำเร็จแล้ว ถึงภาคที่สอง จึงให้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กฝึกสอนขนบธรรมเนียมในราชสำนักด้วยกันกับความรู้พิเศษ ซึ่งต่างกระทรวงต้องการต่างกัน

เมื่อเรียนสำเร็จแล้ว ถึงภาคที่สามให้ไปศึกษาราชการในกระทรวงซึ่งจะไปอยู่ แต่ยังคงเป็นมหาดเล็กไปจนมีความรู้ความสามารถถึงขนาดที่กำหนดไว้ในกระทรวง ได้เป็นตำแหน่งข้าราชการชั้นสัญญาบัตรในกระทรวงนั้นแล้วจึงปลดขาดจากโรงเรียน

จากสาระในระเบียบการดังกล่าว พอจะพิเคราะห์องค์ประกอบของกระบวนการเรียนการสอนในประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้

จุดมุ่งหมายทางการศึกษา

จุดมุ่งหมายทางการศึกษาเปรียบเสมือนหลักชัยที่จะชี้แนะแนวทางไปสู่ความบรรลุผลสำเร็จตามความคาดหวัง จากหลักฐานที่ปรากฏในสคิมจัดโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือนเป็นโรงเรียนพิเศษเมื่อ ร.ศ. 115 นั้น (พ.ศ. 2439) ซึ่งได้เคยถูกยุบเลิกไปแล้ว ได้ระบุว่า "โรงเรียนนี้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้น เพื่อที่จะฝึกหัดผู้ที่จะเข้ารับราชการฝ่ายพลเรือนในกระทรวงต่าง ๆ ยกแคะกระทรวงวัง"⁷⁸ หากจะเทียบเคียงกับจุดมุ่งหมายตามที่ระบุในระเบียบการของโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือนที่จัดขึ้นในสมัยหลัง (พ.ศ. 2442) พบว่า ยังคงไว้ซึ่งจุดมุ่งหมายเดียวกันคือ การรับฝึกหัดบุคคลเข้ารับราชการโดยไม่

⁷⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ม.ร5/12 หมวด ร.ด. 5ศ5 โรงเรียน (ก-ข) 1-31 เรื่องสคิมที่จะตั้งโรงเรียนฝึกหัดวิชาฝ่ายพลเรือนเป็นโรงเรียนพิเศษ (30 เมษายน 115-21 ม.ค.116).

จำกัดหรือเจาะจงหน่วยงานหนึ่งหน่วยงานใดตามที่ระบุในจุดหมายข้อ 2 ที่ว่าจะมีนักเรียนจำกัดจำนวนเพียงเท่าที่กระทรวงต่าง ๆ ต้องการ

การดำเนินการ

ความพยายามในการก่อตั้งโรงเรียนมหาดเล็กนั้นได้ดำเนินการมานับตั้งแต่ปี ร.ศ. 115 (พ.ศ. 2439) ในยุคนั้นได้มีการร่างแบบแผนการศึกษา โดยใช้ชื่อว่า "สถิมจัดโรงเรียนฝึกหัดราชการฝ่ายพลเรือนเป็นโรงเรียนพิเศษ"⁷⁹ ตามที่ได้อธิบายแล้วข้างต้น

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตว่าประวัติศาสตร์การก่อตั้งโรงเรียนมหาดเล็กนั้นมีระยะเวลาราว 4 ปี กว่าจะบรรลุผลในการดำเนินการ (นับตั้งแต่ ร.ศ. 115-118 หรือ พ.ศ. 2439-2442) จึงเป็นผลให้การดำเนินการต้องปรับเปลี่ยนไปจากจุดหมายที่มีมาแต่เดิม ทั้งนี้เนื่องจากในระยะที่กำลังหาตัวผู้ดำเนินการนั้นเป็นเวลาที่มีความจำเป็นเร่งด่วนเพื่ออบรมนักเรียนมาใช้สอยในระบบราชการ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้กราบบังคมทูลแนวทางในการแก้ไขต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า ควรที่จะจัดตั้งโรงเรียนให้เพียงพอต่อความต้องการเฉพาะหน้าไปก่อน โดยทรงรับเป็นผู้ดำเนินการในขั้นแรก

... เรื่องโรงเรียนข้าราชการพลเรือนนี้ ข้าพระพุทธเจ้าวิตกรอต่อมาเป็นควยเกล้าฯ ที่จะจัดเป็นการใหญ่ในชั้นต้น ความขัดข้องยังมีอยู่มากนักโรงเรียนนั้นอย่างไร ๆ จำเป็นจะต้องรีบจัดขึ้นให้จงได้ เพราะฉนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นทางสำเร็จโดยสะดวกอยู่ทางเดียว แต่ที่จะตั้งต้นเป็นโรงเรียนชั้นในกระทรวงมหาดไทย อย่างเดียวกับโรงเรียนในกระทรวงยุติธรรม เมื่อการสำรวจเป็นรูปและเห็นคุณของโรงเรียนเป็นแน่นอนแล้ว

⁷⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสารกระทรวง

ศึกษาธิการ ม.ร.5/12 หมวด ร.ล.5ศ 5 โรงเรียน (ก-ข) 1-31 เรื่องสถิมจะตั้งโรงเรียนฝึกหัดวิชาฝ่ายพลเรือนเป็นโรงเรียนพิเศษ (30 เมษายน 115-21ม.ค. 116).

จึงค่อยเปลี่ยนและขยายออกไปให้เป็นโรงเรียนกลาง สำหรับราชการ
พลเรือนทั่วไป....⁸⁰

ส่วนอาคารสถานศึกษานั้นเพื่อความสะดวกในการดำเนินการในเบื้องต้น
สมเด็จพระยาบรมราชานุภาพได้ถวายพระคำริว่า ควรตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสม
เพื่อสะดวกในการที่จะเสด็จไปตรวจตรา

... ท้องการแต่ที่ตั้งโรงเรียน ซึ่งจำเป็นจะต้องอยู่เนื่องกับศาลาวา
การกระทรวงมหาดไทย เพราะหาพระพุทธรูปจะคงอยู่แต่ในตำแหน่ง
ซึ่งยังหาตัวไม่ใคร่ ถ้าไปตั้งที่อื่นไกลจากศาลาวาการมหาดไทย เป็นอัน
เหลือกำลังที่หาพระพุทธรูปจะหาเวลาไปดูแลได้....⁸¹

อนึ่ง ก่อนหน้าที่จะได้มีการจัดตั้งโรงเรียนมหาดเล็กในปี พ.ศ. 2442
ณ บริเวณศึกษาช่างประศุติมานชัยศรีฝั่งตะวันตก จากบันทึกพระยาราชเสนา
(ศิริ เทพหัสดิน) เกี่ยวกับต้นกำเนิดของคณะรัฐประศาสนศาสตร์ แห่งจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย ได้ระบุว่าแต่เดิมไม่เคยมีการจัดตั้งโรงเรียนเพื่ออบรมข้าราชการ
ฝ่ายปกครองขึ้นแล้ว เมื่อครั้งที่กระทรวงมหาดไทยยังมีที่ทำการอยู่ ณ ตึกศาลาลูก
ขุนใน โดยได้จัดแบ่งอาคารออกเป็น 2 ชั้น ชั้นล่างคานตะวันตกเป็นโรงเรียน
ชั้นบน สำหรับนักเรียนที่มีวิชาสูงกว่านี้ ได้จัดแบ่งจำนวนออกไปฝึกฝนงานตามกรม
ต่าง ๆ ของกระทรวงมหาดไทย ซึ่งพระยาราชเสนาได้อธิบายระดับของผู้เข้า
เรียนว่า ในสมัยนั้นได้มีการลำดับชั้นเรียน ทำการสอนทั้งภาคทฤษฎีและการฝึกงาน
ให้ทางจังหวัดควบคุมไปคอย

⁸⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสารกระทรวง
ศึกษาธิการ ร.5 ศ.5/8 กร.5 ศ.1-12 เรื่อง จะจัดตั้งโรงเรียนข้าราชการ
พลเรือนที่ศาลามหาดไทย

⁸¹ เรื่องเดียวกัน.

... มีห้องเรียนชั้นต้นเรียกว่า "ชั้นเสมียนเอก" ชั้นกลาง และต่อจาก
ชั้นกลางขึ้นไปเรียกว่า "นักเรียนปกครอง" ใครเรียนวิชาจนออกไปศึกษา
วิชาการปกครองทองที่ ๗ มณฑลที่มีการสอน คือ มณฑลอยุธยาหรือมณฑล
พิษณุโลก... 82

โดยในการนี้ พระยาราชเสนาฯ ได้บันทึกเกี่ยวกับการศึกษาของโรงเรียน
การปกครองว่าหากนักเรียนผู้ใดไม่สมัครใจที่จะไปศึกษาในโรงเรียนที่ตั้งอยู่ในมณฑล
(กรุงเก่า และพิษณุโลก) แลตามหน่วยราชการตาม กรม กอง ปรารณาตั้งไว้ทำงาน
นักเรียนผู้นั้นจะต้องไปฝึกงานตามหน่วยงานนั้น ๆ จนกระทั่งมีคุณสมบัติทำการสมควร
แก่ตำแหน่ง เช่น เสมียน หรือมีความก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป ซึ่งผลแห่งการจัดตั้งโรงเรียน
ดังกล่าวนี้ ทำให้มีนักเรียนเพิ่มขึ้นโดยลำดับ เพื่อรองรับงานในระยะนั้น นับได้ว่า
โรงเรียนการปกครองที่จัดขึ้นในระยะนั้นเป็นรากฐานในการสร้างโรงเรียนมหาดเล็ก
ในเวลาต่อมา ถึงความที่ปรากฏในบันทึกการโรงเรียนมหาดเล็กว่า

... เก้าเดิมของโรงเรียนมหาดเล็กนั้น ตั้งขึ้นจากรากห้องเรียนกระทรวง
มหาดไทย ปรารณาจะฝึกกุลบุตรออกไปรับราชการหัวเมือง แลให้ทราบ
ขนบธรรมเนียมราชการในพระราชสำนักด้วย โดยย้ายครูและนักเรียนจาก
ห้องเรียนกระทรวงมหาดไทย มาตั้งเป็นโรงเรียนขึ้นที่ตึกนาหอพระสมุค
วชิรญาณ แครวัดโกสสินทรศก 118 เรียกว่า โรงเรียนราชการพลเรือน... 83

82 พระยาราชเสนา (ศิริ เทพหัสดิน), "ต้นกำเนิดของคณะรัฐ-
ประศาสนศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ใน จุฬาลง 50 ปี (กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2510), หน้า 35-36.

83 บรรทัดจัดการโรงเรียนมหาดเล็ก รัตนโกสินทรศก 126 พิมพ์แจก
ผู้ประสงคทราบการโรงเรียน วันที่ 13 สิงหาคม 126 โรงพิมพ์สามมิตร, หน้า 3
ใน ระเบียบการโรงเรียนมหาดเล็ก รัตนโกสินทรศก 122 (1) (เอกสารอัต
สำเนา).

สำหรับโรงเรียนมหาดเล็กสังกัดอยู่ในกรมมหาดเล็กเวรเศษ มีคณะกรรมการรับสนองพระบรมราชโองการโดยตรง แต่เดิมนั้นเรียกว่าโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ต่อมาผู้นิยมเรียกว่า โรงเรียนพระยาวิสุทธ จนในที่สุดได้เปลี่ยนชื่อเป็นทางการว่า โรงเรียนมหาดเล็ก ทั้งนี้สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตในการจัดดำเนินการว่า⁸⁴

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าว่า นักเรียนในโรงเรียนนี้ก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้ถวายตัว และมีตำแหน่งรับราชการในกรมมหาดเล็กอยู่แล้ว ถ้าเปลี่ยนชื่อโรงเรียนนี้เรียกว่า "โรงเรียนมหาดเล็ก" สืบไปจะเป็นการดีมาก คุ้มเป็นชื่อที่เรียกง่ายและเข้าใจอยู่ทั่วไปกันมาแต่โบราณความมหาดเล็กย่อมเป็นบุคคลซึ่งมีหน้าที่สำหรับมีตำแหน่งในราชการและจะเป็นเกียรติยศแก่กรมมหาดเล็กด้วย

ถ้าขอด้วยกระแสพระราชดำริแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานเปลี่ยนนามโรงเรียนให้เรียกว่า "โรงเรียนมหาดเล็ก" ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ร.ศ. 121 เป็นคนสืบไป และขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ตรา จุลมงกุฎวางบนเบาะ ซึ่งเป็นตราหน้าหมวกกรมมหาดเล็กประกอบเป็นตราโรงเรียนด้วย

โดยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีกระแสพระราชดำริสมควรให้ดำเนินการได้ ทั้งความในพระราชหัตถเลขาที่ 146/1629 ลงวันที่ 25 มีนาคม ร.ศ. 120 ว่าพระองค์มีแนวพระราชดำริสอดคล้องด้วยแต่ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าผู้คนอาจเข้าใจว่าโรงเรียนมหาดเล็กจัดเพื่อฝึกขุนนาง

⁸⁴ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ม.ร. 5/12 หมวด ร.ล.5 ศ.5 โรงเรียน (ก-ข) 1-31 เรื่องโรงเรียนข้าราชการพลเรือน.

... คิดแต่แรกแล้วว่าควรจะเป็นดังนี้ แต่ซึ่งไม่ได้ว่ากระไรนั้นเพราะ
 นี้ก็ว่าบางทีจะไม่คงความปรารถนาของคน ควบคุมขนาดเล็กออกก็จะเป
 นานาสำหรับเป็นขนนาง เรียกว่าอย่างเดิมจะเป็นที่นิยม จึงได้ตั้งชื่อตั้งนั้น
 ออกกรรมึง เมื่อความเข้าใจนั้นผิดไปลงตามความต้องการแล้ว ก็เป
 นที่พอใจในประกาศ...⁸⁵

ดังนั้น ในวันที่ 1 เมษายน ร.ศ. 121 จึงได้มีพระบรมราชโองการ
 โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ 1 พระยาวิสุทธ
 สุนทรียศักดิ์ ผู้จัดการ 1 เจ้าหมื่นสรรเพชญ์ภักดี 1 เป็นกรรมการตรวจตราและ
 อำนวยการโรงเรียน⁸⁶

กิจการของโรงเรียนขนาดเล็กได้ดำเนินสืบมา ครั้นวันที่ 4 มิถุนายน
 ร.ศ. 122 พระยาวิสุทธสุนทรียศักดิ์ ได้มีหนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 เพื่อขอ
 พระราชทานพระบรมราชานุภาพ เพิ่มกรรมการบริหารอีก 1 ท่าน ทั้งนี้เป็นการ
 แบ่งเบาภาระในระหว่างที่พระยาวิสุทธสุนทรียศักดิ์ต้องไปรับราชการในกระทรวง
 ธรรมการ ดังความว่า

⁸⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสารกระทรวง
 ศึกษาธิการ ม.ร.5/12 หมวด ร.ล.5 ศ.5 โรงเรียน (ก-ข).

⁸⁶ คณะกรรมการจัดงานฉลองวันเฉลิมถวัลยราชสมบัติ ครบ 100 ปี
 ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, เอกสารเรื่องจัดการศึกษาใน
 รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
 กุรุสภา, 2511), หน้า 256.

... การช่างฝ่ายโรงเรียนมหาดเล็กกลับเป็นการทำด้วยมือซ้าย คือ มีเวลาตรวจตราดูแลน้อยลงไป ชุกเวลาเล็กเชอร์ที่เคยสอนด้วยตนเองบางบางคราว และไม่มีเวลาที่จะคิดค้นแบบแผนตำราให้เพิ่มเติม ราชการฝ่ายนี้เป็นการสำคัญมากอยู่ ทั้งเป็นการใหม่ที่ต้องคิดของแก้ไขเพิ่มเติมเสมอ.... 87

โดยในคราวนี้ พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลเสอนนามของ หม่อมอนุวัตรวงษ์ (หรือ เจ้าหมื่นศรีสรักษ์ในเวลาต่อมา) พร้อมทั้งเหตุผลที่สมควรว่า ผู้มีความสามารถช่วยเหลือให้การดำเนินงานของโรงเรียนเป็นไปด้วยความสะดวกยิ่งขึ้นทั้งด้านงานบริหารและวิชาการ

... จึงเห็นควรเกล้าว่า ควรจะหาข้าราชการผู้สามารถเลือกเป็นกรรมการเพิ่มขึ้น พอจะโคช่วยคำริหุและตรวจตราดูแล หรือช่วยแต่งตำราสำหรับตำราสอนอีกสักคน บัดนี้เห็นควรเกล้าว่า หม่อมอนุวัตรวงษ์ ซึ่งเป็นผู้ใหญ่เคยศึกษาเล่าเรียนด้วยตนเอง ณ ประเทศยุโรป ในการทางนี้เป็นผู้สามารถ ควรจะเป็นกรรมการเพิ่มขึ้นอีกคนใด... 88

ภายหลังหม่อมอนุวัตรวงษ์ได้สืบทอดตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียนต่อจากพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ซึ่งได้กราบบังคมทูลความเห็นต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเนื่องจากหม่อมอนุวัตรวงษ์มีคุณสมบัติทั้งโดยตำแหน่งหน้าที่ที่มีมาแต่เดิมและด้วยสาเหตุที่พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์มีภาระความรับผิดชอบด้านราชการอื่น

87 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ร.5 ศ.5/9 กร. ร.ศ./1-12 เรื่อง แต่งตั้งหม่อมอนุวัตรวงษ์ เป็นกรรมการจัดการโรงเรียนมหาดเล็ก และเป็นผู้อำนวยการโรงเรียนมหาดเล็ก 4 มิถุนายน - 10 มกราคม พ.ศ. 2446 (ร.ศ.122).

88. เรื่องเดียวกัน.

"ตามแบบราชการกรมมหาดเล็กเวรเคศ ควรแก่ตำแหน่งที่จะ
เป็นผู้ช่วยราชการโรงเรียนมหาดเล็กตรุง อีกประการหนึ่ง ฐาพระ
พุทธเจ้าก็ไม่สามารถที่จะประจำการในที่นั้นโดยละเอียดได้" 89

นอกเหนือจากการที่ได้มีการปรับเปลี่ยนตัวผู้บริหาร ของโรงเรียนแล้ว
สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้มีพระดำริในการปรับโครงสร้างการ
ดำเนินงานทั้งในส่วนของการบริหารและการจัดสรรงบประมาณสำหรับโรงเรียน
โดยการยุบเลิกคณะกรรมการ ดังที่เคยปฏิบัติแล้วโอนอำนาจการสั่งการและความ
รับผิดชอบไปขึ้นตรงต่อข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกรมมหาดเล็ก ซึ่งในการนี้ พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีกระแสพระราชดำริเห็นควรทุกประการ

หากพิจารณาเหตุผลที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้นำ
ความกราบบังคมทูลฯ ฉบับที่ 294/10671 ลงวันที่ 2 มกราคม ร.ศ. 126 นั้น
จะเห็นได้ว่า มีพระราชประสงค์ที่ให้อิสระในการดำเนินงาน เพื่อความครอบคลุม
สายงานบังคับบัญชาทั้งส่วนการบริหาร และการงบประมาณด้วย ซึ่งแต่เดิมนั้นมี
ความเกี่ยวข้องกับภารกิจของกระทรวงธรรมการและกระทรวงพระคลังเป็น
หลักใหญ่

... ฉะนั้น เมื่อจะให้ผู้จัดการโรงเรียนเป็นอิสระภาพรับผิดชอบด้วยคน
เองเช่นนี้ ควรจะใคร่รับอำนาจในการใช้จ่ายเงินเพื่อประโยชน์แก่
โรงเรียนตามความเห็นของผู้จัดการ ไม่ควรให้กระทรวงธรรมการ
แก่ใจจุกจิกอยู่ภายในกระทรวงนั้น เป็นแต่ให้มียอดเงินอยู่ในงบประมาณ
กระทรวงธรรมการ และกระทรวงธรรมการมีโอกาสที่จะมาตรวจบัญชี
เงินใดตามเวลาอันสมควร... เงินจ่ายตามงบในโรงเรียนมหาดเล็ก...
รวมกันทั้งหมดเป็นยอดเดียว ให้โรงเรียนมหาดเล็กเบิกตรงต่อกระทรวง
พระคลัง... 90

89 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสารกระทรวง
ศึกษาธิการ.

90 เรื่องเดียวกัน.

ทั้งนี้ คาดว่าเพื่อเป็นการชดเชยอุปสรรคหรือลดขั้นตอนของความล่าช้าในการปฏิบัติงาน ซึ่งครั้งหนึ่งเคยได้รับบทเรียนจากความเห็นที่ไม่ลงรอยกันของเสนาบดีในคานของงบประมาณ ดังความที่ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ได้กราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ อธิบดีกรมศึกษาว่าโครงการจัดตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือนนั้นคงมีการปรับปรุงแผนการดำเนินการใหม่ เนื่องจากมีอาชญาช้อยู่คดีคานการพิจารณางบประมาณกองทุนสนับสนุนการศึกษาให้กับผู้เรียนได้

"จะโปรดเงินลงกว้างงบประมาณที่ไต่กะไป ใน ร.ศ. 116 นั้น แล้วชี้เกาที่วานักเรียนใครรับเงิน เดือนคายนั้น ที่ประชุมเสนาบดีไม่เห็นด้วย"⁹¹

ซึ่งความซัดซังในเรื่องของมติเสนาบดีนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เคยมีพระราชปรารภถึงความเป็นไปได้ของเจ้ากระทรวงว่า ผู้รับผิดชอบไม่มีอำนาจในการบริหารราชการเป็นเหตุให้การตัดสินใจต่าง ๆ ของหยุดชะงักและไม่เป็นผลดีในทางปฏิบัติ

... การในกระทรวงศึกษาทุกวันนี้ ... เสนาบดีจากกรมศึกษาทุกอัน แพร่เคยเป็นแต่ขวางเท้าหลังอยู่ในบ้านเรือนของชน จะวากลวาทักหาผู้ใดไปก็ไม่ได้ ผู้อื่นนอกจากนั้นก็มักคนที่เป็นอูฐรามสัน โขศกรุ่มคร่ำไป ครั้นเมื่อเร่งรัดวากลวาทักอันใด นี้ก็จะไร้ก็ไม่มีใครออก เอาแต่คำรำคาญออกมากางแปลคำ... แล้วก็เอามาเช็ดชื้อว่าเป็นความคิดที่จะจัดการต่อไป...⁹²

⁹¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ม.ร. 5/12 หมวด รล.5 ศ.5 โรงเรียน (ก-บ) 1-31 เรื่อง สักดิ์ที่จะตั้งโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือนเป็นโรงเรียนพิเศษ

⁹² พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขา และหนังสือถวายบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, หน้า 297.

อนึ่ง เดวิด เค วายอจ (David K. Wyatt)⁹³ ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับความล้มเหลวของ ส.ศ. 115 ว่า แนวพระราชดำริในพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ และแนวความคิดของเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ในการจัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการพลเรือนของ ส.ศ. 115 นั้น เป็นโครงการที่ไม่สามารถนำมาใช้ได้ ในทางปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาสถานการณ์ในขณะนั้นได้ ผู้ดำรงชาติไร้อำนาจทางการเมืองที่จะผลักดันแบบแผนดังกล่าวให้สามารถดำเนินการ อีกทั้งพยายามที่จะรวบรัดโครงการโรงเรียนข้าราชการพลเรือนมาไว้ในกำมือมากกว่าที่จะชักนำให้ผู้มีประสิทธิภาพดำเนินการด้วยความเหมาะสม อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติพบว่าการดำเนินงานของโรงเรียนมหาดเล็กต่อนับว่าเป็นพิเศษ ไม่ได้ขึ้นอยู่กับกรมศึกษาธิการ เช่นโรงเรียนทั่วไป ดังความในหนังสือจากกระทรวงธรรมการ ที่ 16/4233 ฉบับลงวันที่ 23 สิงหาคม ร.ศ. 125 ซึ่งพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ มีไปยังเจ้าหมื่นศรีสุรวิทย์ ผู้อำนวยการโรงเรียนซึ่งได้เสนอแนะความคิดริเริ่มให้ทางโรงเรียนส่งรายงานการดำเนินงานไปยังกระทรวง เช่นเดียวกับโรงเรียนต่าง ๆ ที่ได้จัดส่งเป็นประจำทุก ๆ เดือน ซึ่งแต่เดิมมีเคยปฏิบัติมาก่อน

... ส่วนโรงเรียนมหาดเล็ก โดยที่เป็นโรงเรียนพิเศษ และชั้นสูงมาแต่เดิมจึงไม่คิดที่จะเริ่มใหม่รายงานอย่างนี้ มาบัดนี้คิดเห็นว่าถ้าโรงเรียนมหาดเล็กจะทำรายงานอย่างนี้ส่งทุกกรมศึกษาธิการด้วยตามสมควรแก่การทำงานที่จะรอกลงก็จะมีประโยชน์อยู่...⁹⁴

⁹³ David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand: Education in the Region of King Chulalongkorn (Bangkok: Thai Wattana Panich, 2512), p. 192.

⁹⁴ เอกสาร จ. 2/7 เรื่อง รายงานจำนวนนักเรียนประจำเดือนของโรงเรียนมหาดเล็ก 23 สิงหาคม ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449 - 12 ธ.ค. ร.ศ. 129) (เอกสารอัครเสนา).

แต่อย่างไรก็ดีเจ้าหมื่นศรีสรรักษ์ ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งผู้อำนวยการโรงเรียน
 สืบต่อจากพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้มีหนังสือชี้แจงจากโรงเรียนมหาดเล็กว่าควรคง
 ระเบียบเดิมที่โรงเรียนเคยปฏิบัติ โดยไม่ต้องถือระเบียบเช่นสถานศึกษาทั่วไปใน
 สังกัดกระทรวงศึกษาธิการอันเป็นข้อยืนยันได้ว่าโรงเรียนมหาดเล็กมีอำนาจการ
 บริหารเป็นเอกเทศ

... ผมขอแสดงความยินดีที่เจ้าคุณมีความประสงค์จะกลับไปอินทชัย
 โรงเรียนมหาดเล็ก ... แลผมเห็นว่า โรงเรียนมหาดเล็กเกี่ยวข้องกับ
 เจ้าคุณมากกว่ากรมศึกษาธิการเอง เพราะฉะนั้นผมเห็นยังไม่จำเป็นที่
 โรงเรียนมหาดเล็กจะรายงานศอกกรมศึกษาธิการ เพราะเมื่อเจ้าคุณ
 อำนาจอยู่ก็เกือบจะนับว่าไม่มีการเกี่ยวของอันใดกับกรมศึกษาธิการ
 ก็ว่าได้ ส่วนตัวเจ้าคุณนั้นยอมมีอำนาจรับผิดชอบทุกอย่างที่จะจัดการ
 โรงเรียนนี้... 95

โดยสรุปแล้วแม้ว่าหน่วยงานอื่น เช่น กรมศึกษาธิการ กระทรวงธรรม
 การ จะมีส่วนรับผิดชอบในการดำเนินงาน แต่อย่างไรก็ดีด้วยเหตุที่ทางโรงเรียน
 นี้ได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้มีคณะกรรมการและผู้อำนวยการเป็นการเฉพาะ ดังนั้น
 อำนาจในการบริหารและดำเนินนโยบายต่าง ๆ จึงอยู่ในความดูแลของโรงเรียน
 โดยตรง

ศูนย์วิทยพัชยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

⁹⁵ เอกสาร จ.2/7 เรื่อง รายงานจำนวนนักเรียนประจำเดือนของ
 โรงเรียนมหาดเล็ก 23 สิงหาคม ร.ศ. 125 (พ.ศ. 2449 - 12 ธ.ค. ร.ศ.
 129) (เอกสารอักษาสืบเนา).

หลักสูตร

หากจะเปรียบเทียบมุ่งหมายทางการศึกษาเสมือนผลที่คาดหวังแล้ว หลักสูตรก็เปรียบได้กับแนวทางที่จะนำไปสู่ผลนั้น ดังที่ สุมิตร คุณานุกร โค อธิบายความหมายของคำว่า หลักสูตร ว่า "คือโครงการที่จะประมวลความรู้และ ประสบการณ์ทั้งหลาย ที่โรงเรียนจัดให้กับนักเรียน ไม่ว่าจะ เป็นภายในหรือ ภายนอกโรงเรียนก็ตาม เพื่อให้ผู้เรียนพัฒนาไปตามความมุ่งหมายที่กำหนดไว้"⁹⁶

ในกรณีของโรงเรียนมหาคเล็กก็เช่นกัน นับได้ว่าความต่องานบุคคลากร ทางราชการที่มีคุณสมบัติแตกต่างกันในวิชาการ ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ อีกทั้ง ข้าราชการซึ่งคุณลักษณะแห่งความเป็นข้าราชการสำนักที่มีประสิทธิภาพในการส่งเสริมการ ปกครองภายใต้สถาบันพระมหากษัตริย์นั้น ได้กลายเป็นปัจจัยสำคัญที่มีส่วนในการ กำหนดเนื้อหาวิชาต่าง ๆ ของหลักสูตร ซึ่ง อุทัย เอหาวิเชียร กล่าวว่า "ลักษณะเนื้อหาวิชาในหลักสูตรของโรงเรียนแห่งนี้ มีลักษณะที่เป็นการผสมผสานกัน ระหว่างการให้ความรู้ด้านการบริหารทั่วไป (General Administration Courses) และการฝึกอบรมในการบริหารเฉพาะด้าน"⁹⁷

⁹⁶ สุมิตร คุณานุกร, หลักสูตรและการสอน (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2518), หน้า 2.

⁹⁷ Uthai Laohavichien, Public Management Education in Thailand. Unpublished Ph.D. Dissertation, University of the Philippines, 1982, p. 80. อ้างใน ศุภชัย ยาวะประภาส "หลักสูตรรัฐศาสตร์ในประเทศไทย อดีต ปัจจุบัน และอนาคต" ใน หลักสูตร รัฐประศาสนศาสตร์กับนักบริหารในทศวรรษหน้า หน้า 133. สุพิณ เชาวกุณฑ์ ปราสิน โสภณบุญ, บรรณาธิการ (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สหายบลิ๊อคและการพิมพ์).

แต่อย่างไรก็ดี ในระยะแรกเริ่มของการก่อตั้งโรงเรียนนั้น "หลักสูตร และวิธีการโรงเรียนก็ตามดำเนินไปตามโอกาสและสมัยแต่เดิมผู้ที่เข้าเป็นนักเรียนไม่จำกัดว่าต้องมีความรู้เพียงใด"⁹⁸ และจากการพิจารณาหลักสูตรเบื้องต้น ตามที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่าได้กล่าวถึงเนื้อหาวิชาโดยทั่วไป กำหนดภาคการศึกษาออกเป็น 3 ภาค ภาคละ 1 ปี คือ ชั้นปีที่ 1 ถึง 3 การเรียนรายวิชาจะแตกต่างกันไปตามระดับชั้น กล่าวคือ ภาคแรกเรียนการเสมีน ภาคที่สองเรียนวิชาพิเศษ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของแต่ละกระทรวงที่พึงรับนักเรียนไปทำการ ซึ่งในภาคนี้บรรดานักเรียนจะได้ศึกษาธรรมเนียมในราชสำนักและถวายตัวเป็นมหาดเล็กด้วย โดยอยู่ในความดูแลของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์เป็นผู้นำเข้าเฝ้าถวายตัวต่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ถึงแม้ว่าในเบื้องต้นตามหลักสูตรได้กำหนดว่าจะเปิดสอนวิชาพิเศษตามแต่ที่กระทรวงต่าง ๆ ต้องการ แต่ในทางปฏิบัตินั้นต้องเผชิญกับข้อจำกัด อาทิทางโรงเรียนยังไม่ทราบแน่ชัดว่าแต่ละกระทรวงต้องการนักเรียนที่มีคุณสมบัติด้านวิชาการหรือความสามารถอย่างไร พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ จึงมีความวิตกว่าหากติดตามความประสงค์ของแต่ละกระทรวง ซึ่งมีความหลากหลายในเนื้อหาวิชานั้น พ้นขีดความสามารถที่โรงเรียนจะดำเนินการได้

ด้วยเหตุนี้ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ จึงได้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อแก้ไขข้อจำกัดที่บังเกิดขึ้น โดยการปรับหลักสูตรของนักเรียนชั้นปีที่ 2 หรือ ภาค 2 ในครั้งนั้นพระองค์มีพระดำริว่า "อยากจะลองสอนความรู้พิเศษแต่สำหรับกระทรวงที่เกี่ยวข้องก่อน ฉะนั้นยอมให้ตั้งชั้นด้วย

⁹⁸ รายการโรงเรียนมหาดเล็กในระยะเบิบบการโรงเรียนมหาดเล็กรัตนโกสินทร์
ศก 122 (เล่ม 1), หน้า 2. (เอกสารอัครเสนา)

กระทรวงมหาดไทย⁹⁹ ทั้งนี้ได้มีการแบ่งช่วงเวลาและหลักสูตรออกเป็น 2 ระยะเวลาด้วยกัน กล่าวคือ นักเรียนที่มีใจสมัครรับราชการในกระทรวงมหาดไทย นอกจากจะได้เรียนขนบธรรมเนียมในราชสำนักตามหลักสูตรที่กำหนดไว้แต่เดิม แล้วจะได้เรียนแบบแผนการปกครองด้วย ต่อจากนั้น จึงจะส่งออกไปฝึกหัดกับ สมุหเทศาภิบาลมณฑลหนึ่งมณฑลใด มีกำหนดราว 6 เดือน เพื่อให้รู้ความเป็น ไปของการปกครองหัวเมือง แล้วจึงกลับเข้ามาทดสอบความรู้ภาคที่สอง เป็นการ สอบรวบรวมข้อเท็จจริงวิชาการในราชสำนักและการปกครองพร้อมที่เดียว หากนักเรียน ผู้ใดสอบได้จึงสามารถศึกษาต่อในภาคที่สาม ซึ่งจะเล่าเรียนราชการเฉพาะ กระทรวงมหาดไทย โดยทางกระทรวงจะแต่งตั้งให้เป็นผู้ตรวจการออกไปฝึก ปฏิบัติงานที่หัวเมืองมณฑลละ 2 คน จนสามารถมีตำแหน่งประจำการได้ในที่สุด

อันความในการฝึกหัดความรู้ดังที่กล่าวมานี้ พระยาอรุณวิสุนทร (สงวน ศุภรัต) หนึ่งในบรรดานักเรียนมหาดเล็กรุ่นแรก ที่ได้มีโอกาสถวายตัวต่อ รัชกาลที่ 5 ได้กล่าวถึงประวัติอันเป็นข้อยืนยันว่า ได้มีการฝึกหัดหน้าที่ดังความว่า

⁹⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, นิทาน โบราณคดี, หน้า 162.

สำหรับรายนามของมหาดเล็ก 7 ท่าน ที่สอบความรู้ชั้นปีที่หนึ่งได้มีดังนี้

1. นายขวัญ	ฉ ป้อมเพชร	ภายหลังได้เป็นพระยาจรกัษัตริย์
2. นายเลื่อน	ฉ ป้อมเพชร	ภายหลังได้เป็นพระยาชวภิจรบรรหาร
3. นายสวัสดิ์	มหากายี	ภายหลังได้เป็นพระยานครพระราม
4. นายทอง	จันทรางศู	ภายหลังได้เป็นพระยาสุนทรเทพกิจจาร์กษ
5. นายสว่าง	จุลวิฑูร	ภายหลังได้เป็นพระยาอรุณศาสตรโสมภ
6. นายสงวน	ศุภรัต	ภายหลังได้เป็นพระยาอรุณวิสุนทร
7. นายเป้า	จารุเสถียร	ภายหลังได้เป็นพระยาพายัพพิริยกิจ

... ในตอนนี้โรงเรียนนำนักเรียนเข้าเฝ้าถวายตัวเป็นมหาดเล็กหลวง
นักเรียนโตแดงเครื่องแบบมหาดเล็ก และเขาเฝ้ารับใช้พระเจ้าอยู่หัว
ร่วมกับมหาดเล็กประจำ เวลาทำงานในราชสำนัก แต่เรียกชื่อตำแหน่ง
ต่างไปเป็น "มหาดเล็กพิเศษ"¹⁰⁰

ครั้งเมื่อศึกษาในภาคที่ 3 นั้น ตามหลักสูตรกำหนดว่านักเรียนต้องไป
ศึกษางานในกระทรวงที่แต่ละคนจะต้องไปรับราชการ "โดยที่ในขณะนั้นกระทรวง
มหาดไทยกำลังต้องการคนที่มีวิชาความรู้ออกไปรับราชการ ตามหัวเมืองเป็นจำนวน
มาก จึงรับนักเรียนมหาดเล็กทั้งหมดไปฝึกหัด และส่งออกไปปฏิบัติงานตามหัวเมือง"¹⁰¹
ซึ่งสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ไททรงมีบันทึกไว้ว่า "ได้นักเรียนออกไป
เป็นผู้ตรวจการครั้งแรกดูเหมือน 5 คน ... ฉะนั้นให้เรียกตามแบบโบราณว่า
มหาดเล็กรายงาน"¹⁰²

พระยาอรรณพวิสุนทรได้เล่าว่าในสมัยเมื่อแรกตั้งโรงเรียนนั้น ผู้ที่เป็น
มหาดเล็กพิเศษ และมหาดเล็กรายงาน จะได้รับพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ
30 บาท และ 1 ซึ่ง ตามลำดับ ครั้นต่อมาเมื่อมีจำนวนนักเรียนเพิ่มขึ้นเกินกว่าที่
จะพระราชทานได้อย่างทั่วถึง เงินเดือนส่วนนี้จึงได้ถูกระงับไปในที่สุด

อนึ่ง ในระยะที่นักเรียนมีตำแหน่งเป็นมหาดเล็กรายงานนั้น ในคราวใด
ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินไปยังมณฑลที่
มหาดเล็กรายงานประจำอยู่ นักเรียนเหล่านั้นจะได้มีโอกาสโดยเสด็จรับราชการ

¹⁰⁰ หม่อมเจ้าหญิงมารยาตภิญโญ, ประวัติพระยาอรรณพวิสุนทร
(ไม่ปรากฏหลักฐานการพิมพ์), หน้า จ.

¹⁰¹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรงราชานุภาพ, นิทาน
โบราณคดี, หน้า 163.

ในพระองค์ เป็นการสมทบกับมหาดเล็กในขบวนเสด็จด้วย ส่วนหน้าที่ประจำนั้น ก็คืองานฝึกหัด ทตรวจตรา ทักท้อกับราษฎร พร้อมทั้งศึกษาภูมิประเทศที่ไปอยู่ ภายใต้มังคัมภีร์ราชของสมุหเทศาภิบาลมณฑลนั้น ๆ ซึ่งเป็นการหน้าที่ของ ปลัดอำเภอ ทั้งนี้จะต้องมีการจดบันทึกรายงานที่ได้ปฏิบัติไว้เป็นหลักฐานด้วย

คงจะเห็นได้จาก "รายงานนายทอง" * ซึ่งเป็นรายงานฝึกหัดการ อำเภอที่บันทึกขึ้นเสนอ พระยาโบราณราชานุรักษ์ ปลัดเทศาภิบาล เพื่อนำขึ้น ทูลเกล้าถวายพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ ข้าหลวงเทศาภิบาล สำเร็จราชการมณฑลกรุงเทพฯ โดยรายงานฉบับนี้ได้บันทึกความเป็นไป และ แจกแจงรายละเอียดหน้าที่การงานซึ่งได้ปฏิบัติ เมื่อครั้งที่ฝึกตรวจราชการอำเภอ เสนาน้อย พระนครศรีอยุธยา ซึ่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ ศิริพัฒน์ มีพระวินิจฉัยว่า " ได้ตรวจดูรายงานการเล่าเรียนที่นายทองไปฝึกหัดที่อำเภอนี้ ได้สังเกตความรู้งึ่เรียนมา และความที่ท่า และความที่รู้แจ้ง ยิ่งกว่าความพอใจ ที่ได้คาดหมายมาก จะเป็นคนที่รับราชการก็ได้คนหนึ่ง" ¹⁰³

โดย สมเด็จพระบรมราชโอรสาธิราชฯ ดุขเดชาธิบดี ทรงมีพระวินิจฉัยว่า "เป็นภูมิปัญญาดีมาก" ¹⁰⁴ ต่อมาจึงได้จัดเป็นแบบอย่างรายงานสำหรับนักเรียน ชั้นหลังได้ศึกษาในหลักสูตรของโรงเรียนด้วย จะเห็นได้ว่าหลักสูตรการฝึกงานนี้

ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์
ทนต์ฤๅ จันทรวงศ์

¹⁰³ พระยาสุนทรเทพกิจจารักษ์, รวมข้อเขียนของพระยาสุนทรเทพ-
กิจจารักษ์ (กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2525),
หน้า 15 (อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงแม่ัน สุนทรเทพกิจจารักษ์
ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันพฤหัสบดีที่ 20 พฤษภาคม
พุทธศักราช 2525)

¹⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

มีส่วนสำคัญในการทดสอบหรือพิสูจน์ความสามารถของนักเรียนแต่ละคนอีก
ทางหนึ่ง ซึ่งจะมีผลต่อการเห็นตัวนักเรียนที่รู้ความเป็นไปของการบ้านการ
เมืองเป็นอย่างดีในอนาคต

ส่วนความก้าวหน้าในราชการของมหาดเล็กรายงานนั้นเมื่อสำเร็จการ
ศึกษาก็เป็นผู้มีความสามารถ ครั้นต่อมาปลดจากการเป็นมหาดเล็กรายงานเข้า
ทำการในกระทรวงมหาดไทย ราว 1-2 ปี ก็ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรชั้นขุน
เป็นต้นไป อาทิ ตามที่ปรากฏในประวัติของพระยาอรรดกวีสุนทรว่า เมื่อสำเร็จ
การศึกษาได้ปฏิบัติหน้าที่มหาดเล็กรายงานในท้องที่ต่าง ๆ

... จบหลักสูตรของโรงเรียนมหาดเล็กแล้ว ... ต่อจากนั้นจึงไป
เป็นมหาดเล็กรายงานอยู่ในมณฑลนครราชสีมา 1 ปี ... ตามประวัติ
ราชการของท่านว่า ได้ไปทำงานแทนนายอำเภอสูงเนินอยู่ 2 เดือน
เจ้าคุณอรรดกวี พ้นจากตำแหน่งมหาดเล็กรายงานไปเป็นข้าราชการชั้น
สัญญาบัตรในตำแหน่งผู้รั้งเลขาธิการมณฑลนครราชสีมา ใน พ.ศ. 2447
เมื่ออายุ 19 ปี ได้รับพระราชทานเงินเดือน 100 บาท ต่อมาไม่ช้าก็
เลื่อนชั้นเป็นหัวเลขาธิการ ... 3 ปี จึงถกย้ายเขากองทัพฯ ไปเป็น
ปลัดกรมวิเศษในกระทรวงมหาดไทย... 105

นอกเหนือจากนี้ พระยาพายัพพิริยกิจ (เป้า จารุเสถียร) ก็เป็นหนึ่งใน
จำนวนนักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กรุ่นเดียวกับพระยาอรรดกวีสุนทร (สงวน ศครัต)
ซึ่งมีประวัติราชการเมื่อครั้งเป็นมหาดเล็กรายงานแตกต่ากันไป แต่เป็นข้อยืนยันได้
ว่าผู้ที่เป็มหาดเล็กรายงานนั้นหากมีความสามารถดีเยี่ยมจะต้องได้คืนหน้าที่ราชการ
ทั้งนี้คาดว่ามิใช่ผลมาจากการฝึกหัดเรียนรู้ตามหลักสูตรที่กำหนดนั่นเอง

... หลังจากสำเร็จการศึกษาแล้วก็ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นมหาดเล็ก
รายงานไปประจำอยู่ที่จังหวัดอุดรธานี เพราะเหตุว่าในระยะนั้นบ้าน
เมืองมีเหตุถูกเงิน อันเนื่องมาจาก ร.ศ. 112 มีการปักเขตแดนและ

105 หม่อมเจ้าหญิงมารยาตกริฎุกุณา ทิศกุล, ประวัติพระยาอรรดกวีสุนทร,
หน้า 5.

มีเรื่องทะเลาะวิวาทกับฝรั่งเสสเสมอมา ในยุคนั้น สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมพระประจักษ์ฯ ไปประจำอยู่ โดยมีพระยาพยุหทิศตามไปเป็นมหาดเล็กรายงาน ต่อมาภายหลังได้ไปรับราชการที่เมืองปากเพรียว (สระบุรีในปัจจุบัน) เมื่อนั้นนับว่าเป็นเมืองสำคัญตามสุดห้วยในภาคอีสานที่จะวังหน่วงช้าศึกไวไม่ไหวถึงพระนคร พระยาพยุหทิศมีโอกาสดำเนินเมืองเส้าไห ซึ่งเป็นชุมชนลาวพวนในเขตรัฐและเป็นไทยมากขึ้น เพราะคำขานเคยเป็นชุมชนของเจาอนุ ในสมัยที่เขามาตีโคราช สำหรับการพัฒนานั้นได้ทำกรรุดัดถนนจากเมืองปากเพรียวไปหาเมืองเส้าไห และตั้งชื่อเมืองใหม่ว่า สระบุรี ท่านพระยาพยุหทิศเลื่อนความชอบเป็นพระบุรีสราธิการ ต่อจากนั้นย้ายไปเป็นเจ้าเมืองบุรีรัมย์¹⁰⁶

ถึงกระนั้นก็ตาม แม้วานักเรียนในระยะเริ่มแรกจะประสบความสำเร็จ แต่ด้วยเหตุที่ในระยะเริ่มต้นของการเปิดสอน ทางโรงเรียนยังมิได้มีการกำหนดคุณสมบัติเป็นพื้นฐานความรู้ของผู้เข้าศึกษา ฉะนั้นมีนักเรียนเป็นจำนวนมากซึ่งมีความแตกต่างตามภูมิปัญญา เป็นผลให้ยากแก่การจัดหลักสูตรให้เหมาะสม ดังความที่สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ได้มีพระหัตถเลขากราบทูล พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ อธิบดีกรมศึกษา ฉบับที่ 19/3970 ลงวันที่ 3 เดือนสิงหาคม ร.ศ. 120 ซึ่งมีใจความว่า

... คุณที่สมุ้คุณเข้าเป็นนักเรียนมีความรู้ที่ใดศึกษามากบ้างน้อยบ้าง ที่ยังไม่รู้อะไรเลยก็มีบ้าง ... อยากจะรับแต่ผู้ซึ่งมีความรู้ในวิชาสามัญ ใ้สอบบริบูรณ์แล้วเขาเป็นนักเรียน แต่ยังไม่สามารถจะจัดให้เป็นไปได้คงประสงค์ เพราะยังไม่มีโรงเรียนหรือที่แห่งใดซึ่งจะรับฝึกสอนนักเรียนในวิชาถึงขั้นที่จะสอบเข้าโรงเรียนฝึกหัดวิชาข้าราชการพลเรือนได้ ... ครั้นมีจำนวนนักเรียนมากกว่า 200 คน และยังมีคนเขาอยู่เสมอคงในเวลา นี้ จึงเกิดปัญหาที่หม่อมฉันจำเป็นต้องหาความยุติลง ...¹⁰⁷

¹⁰⁶ จอมพลประภาส จารุเสถียร, สัมภาษณ์ 20 กุมภาพันธ์ 2533.

¹⁰⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ ศส.58/3 เรื่อง หลักสูตรวิชาที่ใ้สอนนักเรียนเพื่อเรียนฝึกหัดวิชาข้าราชการพลเรือน (3 สิงหาคม - 2 กันยายน ร.ศ. 120 (พ.ศ. 2444)),

สำหรับแนวทางในการยุติปัญหานี้ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชบุณฑริก พร้อมด้วย พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ โคนำความกราบทูลขอขบถศึกษา พระองค์เจ้า กิติยากรวรลักษณ โดยแจกแจงขอปฏิบัติว่าสมควรที่จะเปิดโรงเรียนขึ้นเพื่อสอน วิชาใหญ่เรียนมีพื้นฐานความรู้เพียงพอที่จะสอบเข้าศึกษาต่อที่โรงเรียนข้าราชการ พลเรือนได้ดังประสงค์ ตามที่ปรากฏในพระหัตถเลขาที่ 19/3970 ครั้นต่อมาใน วันที่ 8 สิงหาคม สกเดียวกัน พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ มีหนังสือกราบทูลขอขบถ ศึกษา เกี่ยวกับการดำเนินการตามพระประสงค์ในสมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชบุณฑริก ว่า "บัดนี้รับสั่งให้เกล้า ส่งหลักสูตรวิชาที่ไซสอนนักซ่อม ทั้ง 6 ชั้นมาถวาย ฉบับหนึ่ง แต่หลักสูตรข้างนี้ยังไม่เป็นของตายตัว ถ้าสิ่งใดจะคงแก้ไขประการใด อีกจะได้ให้กรมศึกษาธิการทราบทุกคราว" 108

อนึ่ง คำว่านักซ่อมนั้นหมายถึงนักเรียนที่สมัครเข้ามาศึกษาในหลักสูตร ของโรงเรียนก่อนที่จะสอบคัดเลือกเข้าเป็นนักเรียนของโรงเรียนมหาดเล็กหรือ มีความหมายถึงบรรดาผู้สมัครที่ใดเข้ามาสอบไล่ประโยคนักเรียนแล้วยังไม่สำเร็จ แต่มีความประสงค์ที่จะขออยู่สอบซ่อมต่อไป ถ้าอาจารย์ใหญ่แห่งสถานศึกษานั้นพอใจ รับไว้ศึกษาต่อก็สามารถดำเนินการได้ "แต่คงไม่มีชื่ออยู่ในบัญชีว่า "นักเรียน" ของสถานศึกษา ให้มีชื่อแต่เพียงเรียกว่า "นักซ่อม" ไปจนกว่าผู้นั้นจะสอบไล่ได้ เป็นอันค่าของทั้ง 3 ของนักเรียนบริบูรณ์" จึงจะไต่ฉบับเข้าเป็นนักเรียน" 109

108 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสารกระทรวง ศึกษาธิการ ศบ. 58/3 เรื่อง หลักสูตรวิชาที่ไซสอนนักเรียนเพื่อเรียนฝึกหัดวิชา ข้าราชการพลเรือน.

* หมายถึง คุณสมบัติของผู้เข้าศึกษาต่อ ซึ่งจะอธิบายรายละเอียดใน ลำดับต่อไป

109 ปฏิทินสำหรับโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ร.ศ. 121, หน้า 2 (เอกสารอักษรณ์).

ครั้นต่อมาในวันที่ 15 สิงหาคม หลวงไพศาลศิลปศาสตร์ ไคมีหนังสือ
กราบทูลมายังอธิบดีกรมศึกษาโดยถวายความคิดเห็นว่าหากมีการจัดหลักสูตรนักช่อม
ชั้นทั้ง 6 ชั้นนั้นไม่เป็นผลดี เนื่องจากการจัดในลักษณะนี้ทางโรงเรียนจะต้องทำเนิ
แบ่งแยกออกเป็น 2 แผนกเป็นการเพิ่มค่าใช้จ่ายและยากลำบากในการหาบุคลากร
มาสอน ดังนั้นจึงควรปรับปรุงโครงการด้วยวิธีจัดชั้นพิเศษและมีอาจารย์พิเศษรับ
สอนนักเรียนที่มีความรู้ไล่ไปประโยค 2 ชั้น 2 หรือชั้น 3 ตามหลักสูตรของกรม
ศึกษาธิการแล้ว ผู้ใดที่จะสอบเข้าโรงเรียนข้าราชการพลเรือนต้องไล่ให้ไล่ชั้น
ประโยคนักเรียนของโรงเรียนแห่งนี้หรือเทียบได้กับชั้น 6 ของหลักสูตรโดยไม่ต้อง
มีการสอนในชั้นที่ต่ำลงมา ได้แก่ชั้นที่ 1-5 ทั้งนี้มีเงื่อนไขว่าทางโรงเรียนข้าราชการ
พลเรือนจะเป็นผู้จัดหลักสูตรและอำนวยความสะดวกไม่ว่าจะเป็นด้านปรับปรุงหรือควบคุม
ดูแล "แต่กรมศึกษาธิการจะเป็นผู้ปกครองและควบคุมชั้นพิเศษนี้ เหมือนเป็นชั้นหนึ่ง
ของโรงเรียนกรมศึกษาธิการ คือ ชั้นนี้จะต้องถือตามบังคับของกรมศึกษาธิการทุก
อย่างไร" 110

นอกเหนือจากนี้ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ ไคมีพระหัตถ์จดเลขา
ที่ 25/5191 ลงวันที่ 2 กันยายน ร.ศ. 120 กราบทูลอธิบดีกรมศึกษาธิการว่า
"หม่อมฉันตกลงเห็นว่าถ้าจัดได้ดังนี้จะเป็นดีคือสถานศึกษาราชการพลเรือนจะนับแต่
ผู้ที่จะเข้ามาสอบไล่ได้ความรู้ชั้น 5 ให้เป็นนักช่อมชั้น 6 ที่เดียวเท่านั้น" 111
สำหรับความรู้ที่ทางโรงเรียนจะใช้ในการสอบคัดเลือกเข้ามาในเบื้องต้นนั้นแบ่ง
ออกเป็นหมวดหมู่ได้ 6 หมวดคือ

* ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี
(สนั่น เทพหัสดิน ณ อยุธยา)

110 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสารกระทรวง
ศึกษาธิการ ศส.58/1-30 เล่ม 1 โรงเรียนข้าราชการพลเรือน.

111 เรื่องเดียวกัน.

1. การอ่าน คำประพันธ์และพระราชบัญญัติ
2. การเขียน หัวข้อเร็ว เส้นดินสอด หัวข้อบรรจง เส้นหมึกบนกระดาษ
ไม่มีบันทึก
3. อักษรวิธี บอกให้เขียนเสมอเคลงพ่าย ตามวิธีสังเกตตัวสกท
ตัวตาม ตามโบราณศัพท์ ตามบาลีศัพท์ที่ใช้ภาษาไทย
4. ไวยากรณ์ ตามปัญหาในอักษรวิธี ตามปัญหาในวงจิวิภาค ตาม
ปัญหาในวากยสัมพันธ์ กระจายชั้นที่ 3
5. การแต่งหนังสือ ตามลักษณะเครื่องหมายวรรคตอน แก้ววรรคตอน
แต่งนิทานฉันทลักษณะ
6. เลข 3 โจทย์ในโจทย์คล้ายต่าง ๆ วิธีสัก วิธีเสนา หน้าไม้
และหุ่นส่วน

แต่อย่างไรก็ดี จากการศึกษาบันทึกการโรงเรียนมหาดเล็กพบว่าในลำดับ
ต่อมาทางโรงเรียนได้จัดหลักสูตรนักเรียนชั้น 6 ชั้น ตั้งแต่ชั้น 1 - 6 ชั้นสอนใน
โรงเรียน ๓ พระบรมราชวังและที่โรงเรียนมาลินีหรือโรงเรียนเลี้ยงเด็ก ของพระ-
อรรคชายา และนอกเหนือจากนี้สาระในเอกสารที่ 115/8748 ฉบับลงวันที่ 14
พฤศจิกายน ร.ศ. 121 ซึ่งพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ว่าที่ปลัดหลวงรองกระทรวงมหาดไทย
ได้รับจากพระยาสุรสีห์วิสิษฐศักดิ์ผู้รักษาราชการแทนเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยนั้น
แสดงให้เห็นว่าก่อนที่โรงเรียนมหาดเล็กจะมีความเป็นอิสระในการดำเนินงานด้าน
งบประมาณในภายหลังนั้น ทางโรงเรียนเคยอยู่ในความดูแลของกระทรวงธรรมการ
มาก่อน ถึงความว่า

....พระเจ้าอนงยาเชอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวง
มหาดไทย ทรงพระดำริหา บัณฑิตระเบียบการศึกษาในกรมศึกษาธิการ ก็
จัดเขากันไต่กันโรงเรียนมหาดเล็กแล้วควรที่จะยกการสอนสามัญศึกษาที่มี
อยู่ในงบประมาณโรงเรียนมหาดเล็กเดิมอันเรียกว่าโรงเรียนนักขอมทั้ง
2 โรงเรียน โอนไปสมทบขึ้นในกรมศึกษาธิการสำหรับศึกษาต่อไป...¹¹²

¹¹² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสารกระทรวง
ศึกษาธิการ, หน้า 18-19.

อนึ่ง ทางโรงเรียนบัณฑิตวิทยาลัยนักเรียนประจำปี ร.ศ. 121 ไว้ อันเป็นการแสดงให้เห็นความนิยมในการเตรียมตัวเพื่อเข้าสอบคัดเลือกเป็นนักเรียนของโรงเรียนมหาดเล็กดังมีรายละเอียดดังนี้

เรียนที่โรงเรียน "มาลินี"

นักชอมชั้น 1	55 คน
นักชอมชั้น 2	37 คน
นักชอมชั้น 3	34 คน

เรียนที่โรงเรียนในพระบรมมหาราชวัง

นักชอมชั้น 4	32 คน
นักชอมชั้น 5	13 คน
นักชอมชั้น 6	19 คน
นักเรียน	11 คน
รวม	75 คน

นักชอม	190 คน
นักเรียน	11 คน
รวมทั้งสิ้น	201 คน 113

สำหรับเกณฑ์ที่จะคัดเลือกผู้สนใจว่าควรจัดอยู่ในนักชอมชั้นใดนั้น มีความสืบเนื่องกับการสอบคัดเลือกนักเรียนเข้าเป็นศิษย์ในโรงเรียนมหาดเล็ก กล่าวคือ "ถ้าสอบไล่ไม่ได้ ใดทราบว่ามีความรู้เสมอนักชอมชั้นไหน ก็จะได้ให้นักเรียนเข้าเรียนในชั้นนั้น"¹¹⁴ ซึ่งเนื้อหาวิชาที่สอบไล่อธิบายแล้วในหลักสูตรสอบไล่นักชอมชั้น 6

11.3 ปฏิทินสำหรับโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ร.ศ. 121 (ไม่ปรากฏหลักฐานการพิมพ์), หน้า 6.

11.4 เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

นอกเหนือจากนี้ ทางโรงเรียนมีข้อกำหนดว่าในกรณีที่จะมีการเลื่อนชั้น นักซ่อมทั้ง 5 ชั้นนั้น "เลื่อนได้" หมายความว่าสอบไล่วิชาในเวลาสิ้นคร่าวเรียนทุก ๆ คราว การสอบไล่ชั้นนี้อาจารย์โรงเรียนเป็นผู้สอบไล่ อาจารย์ใหญ่เป็นผู้ชี้ขาด"¹¹⁵ ส่วนนักซ่อมแต่ละชั้นปีนั้น ก็จะมีการจัดสอบไล่ย่อยทุก ๆ สิ้นเดือน ทั้งนี้เพื่อเป็นการจัดลำดับของนักซ่อมแต่ละชั้นใหม่ โดยกำหนดว่า "สอบไล่เอาผู้ที่เรียนดี หนึ่ง ประพฤติดีในชั้นก่อนขึ้นไว้เหนือชื่อผู้อื่นเป็นอันดับต่อไป อาจารย์ตามชั้นเป็นผู้สอบไล่ และชี้ขาด"¹¹⁶ และนักซ่อมชั้น 6 ที่จะเลื่อนเป็นนักเรียนได้นั้นจะเลื่อนชั้นได้นั้น จะเลื่อนชั้นได้ "การสอบไล่ประโยชน์นักเรียนในเวลาสิ้นคร่าวเรียนทุก ๆ คราว"¹¹⁷ ทั้งนี้โดยมีอาจารย์ใหญ่ประจำโรงเรียนนักซ่อมเป็นผู้สอบไล่ และมีผู้อำนวยการเป็นผู้ตัดสินชี้ขาดว่าสามารถสอบไล่ได้หรือไม่

ส่วนการกำหนดคร่าวเรียน หรือภาคการศึกษานั้นทางโรงเรียนได้จัด ช่วงเวลาแบ่งเป็น 3 ประเภท กล่าวคือ เปิดเทอมเรียกว่าคร่าวเรียน และ ปิดเทอม เรียกว่า คร่าวพัก ทั้งนี้จะหยุดเรียนในวันอาทิตย์ และวันนักชดถุญ สำหรับช่วงเวลาในการศึกษาแต่ละวันนั้น ทางโรงเรียนในพระบรมมหาราชวัง จะจัดเปิดเวลา 5 โมงเช้า และปิดเวลา 5 โมงเย็น ส่วนโรงเรียนมาลีนันท์ จะเปิดสอนเวลา 3 โมงเช้า และปิดเวลา 3 โมงเย็น

¹¹⁵ ปฏิทินสำหรับโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ร.ศ. 121 (ไม่ปรากฏ หลักฐานการพิมพ์), หน้า 6.

¹¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

ในลำดับต่อไปนี้เป็นตารางเวลาเรียนที่ผู้วิจัยจัดขึ้น เพื่อแสดงให้เห็น
รายละเอียดของภาคการศึกษา

คราวเรียน	คราวพัก	ระยะเวลา	วันเข้า	วันออก
ฤดูร้อน		26 เดือน 20 วัน	20 เมษายน	10 กรกฎาคม
	วิสา	15 วัน		
ฤดูฝน		2 เดือน 20 วัน	25 กรกฎาคม	15 ตุลาคม
	กระฐิน	1 เดือน 5 วัน		
ฤดูหนาว		3 เดือน 20 วัน	20 พฤศจิกายน	10 มีนาคม
	ตรุษสงกรานต์	1 เดือน 10 วัน		

ตารางดังกล่าวนี้ สามารถปรับปรุงได้ตามความเหมาะสม "ตามคราวที่
นักชัตฤกษ์ ซึ่งนับทางจันทรคตินั้น ๆ จะเลื่อนเข้ามาเกี่ยวข้องกับท้ายคราวเรียน หรือ
ยืคออกไปถึงต้นคราวเรียน"¹¹⁸ ซึ่งในปีหนึ่ง ๆ นักเรียนจะมีเวลาเรียน 8 เดือน
และหยุดพัก 4 เดือน

ฉะนั้น ผู้ใดที่สามารถสอบนักช่อมชั้น 6 ได้ ก็ถือว่ามิผิดตามที่กำหนดใน
องค์การบ ซึ่งมี 3 ประการ สมควรที่จะเป็นนักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กได้¹¹⁹ สำหรับ
คุณสมบัติที่กำหนดไว้ในปฏิทิน ร.ศ. 121 ระบุว่า หากผู้ใดขาดคุณสมบัติข้อหนึ่งข้อใด
ดังต่อไปนี้ จะไม่มีโอกาสเป็นนักเรียนของโรงเรียนเลย

¹¹⁸ ปฏิทินสำหรับโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ร.ศ. 121, หน้า 5

¹¹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 1.

(ก) ต้องเป็นผู้มีความรู้มาแล้วที่จะสอบไล่ "ประโยคนักเรียน" ตามหลักสูตรที่ได้ตั้งไว้เป็นขอบเขตสำหรับการศึกษาของสถานศึกษานั้นให้ดีขึ้นหนึ่งก่อน

(ข) ต้องไม่ปรากฏว่า ผู้นั้นเป็นผู้เกะกะเกกมะเทรท ไม่เอาการหรือโจคเซลา จะเล่าเรียนก็ไม่ได้ หรือเป็นผู้ประพฤติการชั่วร้ายมีความเสียหายประการใด

(ค) ต้องเป็นผู้ที่ผูกครอง (คือ บิดา มารดา หรือญาติ หรือผู้หนึ่งผู้ใด) ได้มีหนังสือมอบหมายผู้นั้นให้อยู่ในสังกัดตำแหน่งราชการในหน้าที่นี้ และรับรองว่าจะเอาใจใส่ตักเตือนให้ผู้นั้นประพฤติตนตามข้อบังคับ และจะหนุนบำรุงอุดหนุนให้ผู้นั้นได้ปฏิบัติราชการ และเล่าเรียนโดยสะดวกกว่าจะสำเร็จตลอดการศึกษา

โดยสรุปแล้ว หากผู้ใดมีความรู้พอที่จะสอบไล่ประโยคนักเรียนได้ ผู้นั้นจะได้เป็นนักเรียน หากสอบไล่ไม่ผ่านตามความประสงค์จะเรียนต่อผู้นั้นเป็นนักเรียนส่วนการจักรระดับว่าควรเข้าศึกษาในชั้นใดนั้นขึ้นอยู่กับพื้นฐานความรู้ที่มีมาแต่เดิม

เมื่อ ผู้สอบไล่ได้มีฐานะเป็น "นักเรียน" นั้น ทางโรงเรียนได้แบ่งนักเรียนออกเป็น 2 ประเภท โดยให้มีการกำหนดหลักสูตรรายวิชา และแต่ละชั้นดังต่อไปนี้ 120

1. ประเภทนักเรียนขนาดเล็ก หมายถึง ผู้ที่เล่าเรียนเป็นขนาดเล็กเพิ่งเข้ามาสู่สถานศึกษาเป็นปีแรก ยังไม่มียูนิฟอร์ม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าชั้นเสมียน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

120 ศึกษารายละเอียดเพิ่มเติมได้จาก

- ปฏิทินสำหรับโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ร.ศ. 121

(เอกสารอัครศาสนา)

- ระเบียบการโรงเรียนขนาดเล็ก รัตนโกสินทรศก 122 เล่ม

1-3 (เอกสารอัครศาสนา) ณ หอประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

2. ประเภทมหาคเล็กนักเรียน หมายถึง ผู้ที่ถวายตัวเป็นมหาคเล็ก แต่ยังคงศึกษาวิชาสำหรับหน้าที่ราชการเฉพาะกระทรวงต่าง ๆ นักเรียนรุ่นนี้มี ยูนิฟอร์มแล้ว ซึ่งทางโรงเรียนจัดแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ

2.1 ประเภทชั้นสอน หมายถึง การเรียนตามรายวิชา และ ความที่ผู้สอนแนะนำ พร้อมทั้งการรับราชการประจำพระองค์

2.2 ประเภทชั้นฝึก หมายถึง การฝึกงาน ณ ที่ทำการตาม หัวเมือง เพื่อให้รู้จักรับผิดชอบที่ในสถานการณ์จริง เมื่อสำเร็จชั้นฝึกแล้วนักเรียน จะต้องสอบไล่ประโยคมณฑล

บรรดานักเรียนเหล่านี้จะต้องศึกษาตามหลักสูตรแต่ละชั้นปี ตามที่โรงเรียน กำหนด ซึ่งมีทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ ดังนี้

ชั้น 1 หรือเรียนการเสมียน นักเรียนจะต้องมีความรู้เกี่ยวกับ

1. เรียนกิริยา (คือ หัตถกิริยามารยาทที่จะเข้าไปในพระราชสำนัก)

2. เรียนการมหาคเล็ก

(ก) แบบเรียนขอราชการกรมมหาคเล็ก

(ข) ราชาศัพท์

(ค) นามพระที่นั่ง

(ง) ลำดับพระบรมราชวงศ์ และพระนามพระบรมวงษานุวงศ์

(จ) ทำเนียบราชการ

3. เรียนการเสมียน คือ

คัดสำเนาเส้นหมึกหวัคบรรจง

คัดสำเนาด้วยไคปไรเตอร์

เขียนตามคำบอก (หวัคเร็ว)

คัดร่างหวัคที่มีละแฉวงกายูง

หวนจดหมาย

หวนหนังสือ

ครั้นเมื่อสอบรายวิชาที่กล่าวมานี้ได้แล้ว ถือว่าสำเร็จประโยค 1 ซึ่งเรียกว่าประโยควิชาหรือประโยคมหาเล็ก (General Education) ในขั้นนี้นักเรียนจะได้รับประกาศนียบัตรแสดงว่าควรแก่การที่จะได้ถวายตัวเป็นมหาเล็กโดยมีฐานะเป็นมหาเล็กนักเรียนด้วย

ในขั้นนี้ หากมีบุคคลภายนอกที่ได้สอบไล่ประโยคนักเรียน และประโยควิชาตามหลักสูตร หากได้ศึกษามาจากแห่งอื่น และมีความประสงค์จะขอสอบไล่แต่ประโยควิชาหรือมาเรียนรู้อีกอย่างใดอย่างหนึ่งในหลักสูตร "สถานศึกษาที่จะยอมรับได้ แต่จะเรียกว่า นักเรียนนอก และนักเรียนพวกนี้สถานศึกษาจะไม่นับเข้าในจำนวนนักเรียนของสถานศึกษา"¹²¹

ชั้น 2 สำหรับนักเรียนที่มีวุฒิพร้อมแล้วเรียกว่า นักเรียนชั้นมหาเล็กพิเศษ

1. เรียนการตำรวจรรยา (สำหรับรับราชการ แลทนความลำบากเรียนฤดูหนาว ปลายพฤศจิกายน ถึงกุมภาพันธ์)
2. เรียนการแผนที่ (เพื่อไว้สำหรับไปทำการหัวเมือง)
3. เรียนภูมิศาสตร์ พระราชาอาณาจักรสยามเป็นสำคัญ บ้านเมืองต่างประเทศเป็นเครื่องประกอบ

4. พงษาวดาร (เรียนเป็นตอน ๆ ตามแต่โรงเรียนจะกำหนด)
5. ข้อราชการสามัญ (ตามที่จะสอนได้)
6. หนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี
7. กฎหมายพอเป็นทางปฏิบัติราชการ
8. การออกพิศ

(ก) แต่งจดหมาย (คือ แต่งตามข้อคำสั่งและตามทางที่จะดำเนินไปของเรื่องนั้น ๆ)

- (ข) แต่งรายงาน
- (ค) แต่งโทรเลข
- (ง) คัดย่อและคัดย่อ (เช่น กระทรวงมหาดไทย เรียกว่า กัตตุลฉลองคือคัดจากหนังสือฉบับเดียวหรือหลายฉบับ ให้ความสอดคล้อง)
- (จ) จดคำให้การ (ต้องรู้วิธีถามด้วย)
- (ฉ) จดหมายบรรณิก (คือ บรรณิกวาจาหรือหมายเหตุอย่างใด

อย่างหนึ่ง)

- (ช) วิธีรับส่งจดหมาย
 - (ซ) วิธีเก็บจดหมาย (การหมายเลขแลัดเก็บสำเนาอยู่ในนี้ด้วย)
9. การบัญชี
 10. ซอแม็งคัมคัง
 11. เรียงความ (เอสเส)

ชั้น 3 นักเรียนในชั้นนี้เรียกว่า มหาคเล็กรายงาน สำหรับหลักสูตรที่จัดขึ้นนี้เพื่อให้ความรู้เฉพาะหน้าที่ทางค่านวิชาการปกครอง ซึ่งมีการจัดแบ่งเป็น 4 แผนก คือ ปกครอง อัยการ สรรพากร และแผนกเบ็ดเตล็ด เมื่อผู้ใดสำเร็จวิชาโดยสอบไล่ได้แล้ว ถือว่าผู้นั้นสำเร็จประโยคกระทรวง (Specialisation) หรือประโยคมณฑล ซึ่งเป็นการเล่าเรียนสำเร็จตลอดหลักสูตรโดยสมบูรณ์ พร้อมทั้งจะออกมารับราชการได้

หากจะพิจารณาหลักสูตรทั้ง 3 ชั้น ของโรงเรียนเห็นได้ว่า เอกลักษณะของลักษณะวิชาที่จัดขึ้นนั้น เป็นการผสมผสานเนื้อหาของขนบธรรมเนียมประเพณีในราชสำนัก อันเป็นประโยชน์ทางค่านการปกครองเข้าด้วยกัน ทั้งนี้เพื่อสร้างข้าราชการฝ่ายปกครองเหมาะสมออกไปปฏิบัติงานในหัวเมืองต่าง ๆ ซึ่งแต่เดิมเคยสรรหาข้าราชการที่เป็นมหาคเล็กในท้องพระโรงไปดำเนินการ ดังความที่ปรากฏในคำนำของระเบียบการโรงเรียนมหาคเล็ก ร.ศ. 122 ว่า

... จะเห็นได้ว่า โรงเรียนซึ่งแต่เดิมจะนับว่าเป็นแต่อาไศรยนาม
มหาคเล็กไปไหน เมื่อการคอยค่าเนินขึ้นโดยลำดับ ๆ ไปกลับจะ
เป็นกรมมหาคเล็กของอาไศรยโรงเรียนเป็นหลักที่จะดำรงประเพณี
ของกรมมหาคเล็ก ซึ่งเป็นสำนักที่คนผู้ชั้นหนุ่ม ๆ ออกไปรับราชการ
ที่ต่าง ๆ นั้นควย ค้อมมหาคเล็กในโรงเรียน จะโตเป็นอย่างมหาคเล็ก
ในทองพระโรงแตกอนโดยอย่างไกลที่สุดที่จะเป็นได้... 122

นอกจากนี้ หากจะพิจารณาถึงความต่อเนื่องของหลักสูตรที่จัดขึ้นทั้ง 3 ชั้น
นั้น นับได้ว่าหลักสูตรดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างประสิทธิภาพให้แก่ผู้เรียน
เป็นอย่างดี กล่าวคือ รายวิชาที่จัดขึ้นในแต่ละชั้นนั้นได้วางโครงร่างของเนื้อหา
วิชาได้อย่างเหมาะสม ทั้งทางภาคทฤษฎีและปฏิบัติ อันจะเอื้อประโยชน์ให้ผู้เรียน
สามารถนำความรู้ไปเผชิญกับสถานการณ์ หรือความท้าทายกับปัญหาในการพระราช
สำนัก และหน้าที่การปกครองทั้งปวง การประสานของว่างของวิชาการโดยการกวัด
ขัน ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ เช่นนี้ เป็นการปลูกฝังให้ผู้เรียนได้เกิดความพร้อมในการ
ดำเนินการเพื่อตัดสินใจปัญหาหรือสถานการณ์โดย "มีรากฐานอยู่บนการสังเกตการณ์
และวิเคราะห์พฤติกรรมของสังคมที่ถูกต้อง" 123

122 ระเบียบการโรงเรียนมหาคเล็ก รัตนโกสินทร์ศก 122, หน้าคำนำ.

123 วรทิพย์ มีมาก, "ข้อสรุปแนวทางจัดหลักสูตรรัฐประศาสนศาสตร์
ในอนาคต" ใน หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตร์กับนักบริหารในทศวรรษหน้า บทความ
และคำบรรยายจากการประชุมทางวิชาการระดับชาติ ณ คณะวิทยาการจัดการ
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา 10 - 14 กรกฎาคม
2528, หน้า 260 ดร.สุพิณ เถชาคุปต์ และ ดร.ประสิน โสภณบุณ, บรรณาธิการ
(กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด สหายบดออกการพิมพ์,).

บุคลากรทางการศึกษา

บุคลากรทางการศึกษานั้นนับได้ว่าเป็นปัจจัยส่วนหนึ่งที่มีความสำคัญ ในการพัฒนาประสิทธิภาพด้านการเรียนการสอนของนักเรียน รวมทั้งการบริหาร กิจการของสถานศึกษาให้ก้าวหน้าและสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ตามเจตนารมณ์ที่ ใฝ่หาไว้

สำหรับบุคลากรทางการศึกษาของโรงเรียนนั้น นับเป็นการได้รับพระ มหากรุณาธิคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นกรณีพิเศษ มี คณะกรรมการและอำนวยการโดยตรง การคัดเลือกบุคคลออกให้เหมาะสม กับการฝึกอบรมข้าราชการพลเรือนตามคุณวุฒิอันควร ดังที่ปรากฏเอกสารในเบื้องต้น พบว่า โรงเรียนมหาดเล็กได้จัดแบ่งบุคลากรทางการศึกษาออกเป็น 3 กองด้วยกัน ดังที่ไต่ระบุในหนังสือที่ 343/9347 ลงวันที่ 25 มีนาคม ร.ศ. 119 ในเอกสาร ดังกล่าวพอสรุปสาระได้ว่า ¹²⁴

1. กองจัดการ ในหน่วยนี้ประกอบด้วยบุคลากร 6 ตำแหน่งด้วยกัน โดยมี

กรมหลวงดำรงราชานุภาพ	ทรงดำรงตำแหน่ง	บัญชาราชการ
พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์	ดำรงตำแหน่ง	ผู้อำนวยการ
หลวงอภิรักษ์ราชฤทธิ์	ดำรงตำแหน่ง	ช่วยในการทั่วไป
ขุนบัญญัติวรภาพ	ดำรงตำแหน่ง	ช่วยในการทั่วไป
ขุนมหาวิไชย	ดำรงตำแหน่ง	พนักงานแต่งตำรา

¹²⁴ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ 5 รด.5 ศ.5 โรงเรียน (ก-บ) 1-37 เรื่อง จะจัดตั้งโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ที่ศาลามหาศไทย (20 ก.พ. 117 - 20 มี.ค. 113)

ขุนประพันธ์เนติวุฒิ	ดำรงตำแหน่ง	พนักงานแต่งตำรา
ขุนนราพิทักษ์	ดำรงตำแหน่ง	พนักงานรักษาอา
นายนวม	ดำรงตำแหน่ง	เสมียน

2. กองโรงเรียน ประกอบด้วยบุคลากร 2 ตำแหน่งคือ อาจารย์ใหญ่ และอาจารย์สอนหนังสือดังนี้

ขุนปริวัตรวรวิจิตร	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์ใหญ่
นายเพิ่ม	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์ห้องจดหมาย
นายฉัตร	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์ห้องคำนวณ
นายทาม	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์ห้องแต่งหนังสือ
นายโหมค	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์ห้องเขียนอ่าน
นายสค	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์จัดทำแผนที่
นายเหม	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์ชั้น 1 อาจารย์ใหญ่
นายแดง	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์ชั้น 2
นายแพ	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์ชั้น 3
นายผ่อง	ดำรงตำแหน่ง	ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่

3. กองโรงเรียนกรุงเทพฯ

พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์	ดำรงตำแหน่ง	ผู้บัญชาการ
ข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จราชการมณฑลกรุงเทพฯ		
ขุนบรรณกรมโกศล ข้าหลวงมหาดไทยมณฑล	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์ใหญ่
นายเริ่ม	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์รอง

บรรดามุคลากรเหล่านี้ล้วนมีความรับผิดชอบเป็นการเฉพาะ ไม่ว่าจะเป็น การสอน การแต่งตำรา ฯลฯ ทั้งนี้จะได้รับการพิจารณาคุณสมบัติ หรือความ เรี่ยวแรงจากคณะผู้บริหารก่อนที่จะรับราชการ ตามที่ปรากฏในเอกสารที่ขุนมัญญวิจิ- วรราช ผู้ซึ่งดำรงตำแหน่งผู้ช่วยในการทั่วไปของกองจัดการ ใ้แจ้งความประสงค์ เพื่อขออนุญาตจากเสนาบดีกระทรวงธรรมการไปรับราชการในหน่วยงานอื่น ใน

ระหว่างที่รอกการจัดสร้างโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ตั้งแต่ปี ร.ศ. 116 หรือ พ.ศ. 2440 ทั้งความที่ปรากฏในเอกสารที่ 2923 ลงประทับตราวันที่ 4 สิงหาคม ร.ศ. 116¹²⁵ จึงเป็นการแสดงให้เห็นว่าทางโรงเรียนได้มีการเตรียมการวางแผนการสรรหาบุคลากรทางการศึกษา โดยผ่านความเห็นชอบ ทั้งนี้

... คุ้มเคิมโตเทากุณามิบัญญัติว่าจะให้เกล้ากระดมเข้ารับราชการ ในโรงเรียนฝึกหัดข้าราชการ ที่คุ้มเทากุณาจะโคจักษ์ตั้งขึ้น ในระหว่าง สก 116 นั้น พระเศร หนาสุกมิได้ ... เกลากระดมก็ตั้งใจคอย

พระคุณ

ฟังกระแสร้อยหลายเดือนมาแล้ว การอันนี้ยังไม่เป็นกำหนดแน่ในเวลาใด บัดนี้เกล้ากระดมมีโอกาที่จะโคเขาทำการ ในกรมตรวจ กระทรวงพระคลัง มหาสมบัติ ... เพื่อพลจะโคหาผลประโยชน์เป็นก่าตั้งราชการต่อไป แ่ๆ เป็นการจำเป็นที่จะตองนำความมากราบเรียนโตเทากุณาให้ทราบ เพื่อ จะขออนุญาตเขาไปรับราชการในกรมตรวจไปพลางก่อน เมื่อการ โรงเรียนฝึกหัดข้าราชการตกลงจะเปิดเวลาใด ... เกลากระดมก็มีความ ยินดีมารับราชการ ฉลองพระเศร ตลอดไป

พระคุณ

ทั้งนี้พระยาวุฒิชัยการบดี ได้นำความขึ้นกราบทูลพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์ เจ้ากิติยภากรวรลักษณ อธิบดีกรมศึกษาธิการ เพื่อขอประทานพระวินิจฉัยตามชั้นต้น

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹²⁵ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสาร ศธ.9/1-48

ดังที่ปรากฏในหนังสือที่ 506/888 กรมศึกษาธิการ ลงวันที่ 10 สิงหาคม
รัตนโกสินทร์ศก³⁰ 116 ซึ่งได้ทรงอนุมัติตามควรแก่เหตุผลถึงความว่า "ก็เห็นว่า
เวลานี้ชุมชนมีอยู่กว้างขวางอยู่ไม่ได้รับผลประโยชน์อย่างไรจะหักทอนไว้ก็ไม่ชอบ เป็นแต่
อนุญาตให้ทำการได้ตามชั่วคราวจะดี ด้วยว่าคนเป็นครูนั้นกรมศึกษาธิการก็ต้องการ
อยู่"¹²⁶

นอกเหนือจากนี้ จากการค้นคว้าเอกสารเรื่อง บำเหน็จ-บำนาญ ของ
หลวงบรรโฆวาทวิจิตร ซึ่งดำรงตำแหน่งอาจารย์อภิศ ใน ร.ศ. 125 (พ.ศ.
2445) นั้น พบว่าบรรดาอาจารย์เหล่านั้นย่อมมีความรู้หรือประสบการณ์วิชาชีพเป็น
อย่างดียิ่งตามประวัติที่กล่าวถึงความเป็นมาก่อนการขอพระราชทานเบี้ยบำนาญ
เนื่องจากสุขภาพไม่อำนวย ทพพลาพจักษุศัลยกรรม กล่าวคือ

....เมื่อย้ายจากตำแหน่งมหาดเล็ก rays งานมณฑลนครราชสีมา มาเป็น
นายอำเภอบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรี โดยคำสั่งของเสนาบดีกระทรวง
มหาดไทย และเมื่อย้ายจากนายอำเภอบ้านโป่ง มาเป็นอาจารย์วิชา
ปกครองในโรงเรียนมหาดเล็ก ...¹²⁷

อนึ่ง ไม่เฉพาะแต่การพิจารณาวิทยคุณผลการเข้ามาใช้สอยในโรงเรียน
เท่านั้น แม้บางคราวที่หน่วยราชการอื่น ๆ มีความจำเป็นที่จะต้องอาศัยข้าราชการ
ของโรงเรียนมหาดเล็กก็สามารถกราบบังคมทูลขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต
จากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เช่นกัน ตามที่ปรากฏใน:

¹²⁶ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสาร ศบ. 9/1-48
เล่ม 1 เรื่อง ย้ายลำดับที่ 3 เรื่องที่ 37 ชุมมัญญัติขออนุญาตไปรับราชการกระทรวง
การคลัง (พ.ศ. 2440) 26 ก.ค.-13 ส.ค. 2440.

¹²⁷ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสาร ศบ. 26/1-9
เล่ม 1 เรื่อง บำเหน็จ-บำนาญ ลำดับที่ 13 หลวงบรรโฆวาทวิจิตร (ทรุ่น) ขอ
พระราชทานเบี้ยบำนาญ (18 ส.ค. - 26 ม.ค. 2446).

เอกสารว่า 128

หนังสือตามที่ 54/3566 ลงวันที่ 15 เดือนนี้ว่า ขุนธรรมาภค
พาที ครูโรงเรียนมหาดเล็ก ซึ่งกระทรวงพระคลังจะต้องการใหม่มา
รับราชการในกระทรวงพระคลัง ก็ขอให้นำความขึ้นกราบบังคมทูล
พระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเสียก่อนนั้น

บัดนี้ กระทรวงพระคลัง ได้นำความกราบทูลพระเจ้าอยู่หัว
เชอกรมสมมุติอมรพันธุ์ ราชเลขาธุการ ทราบฝ่าพระบาทแล้วได้
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว...

อย่างไรก็ดี เมื่อการจัดการศึกษาของโรงเรียนมหาดเล็กเจริญขึ้น
โดยลำดับ จะเห็นว่าในช่วงเวลาต่อมา ได้มีการเพิ่มจำนวนบุคลากรทางการ
ศึกษาในแผนกต่าง ๆ มากขึ้น อาทิ ในปี ร.ศ. 122 หรือ พ.ศ. 2445¹²⁹
ในบัญชีตำแหน่งข้าราชการโรงเรียนมหาดเล็กได้มีการจัดแบ่งบุคลากรออกเป็น
2 ประเภท คือ กรรมการจัดการโรงเรียน และบุคลากรฝ่ายต่าง ๆ ดังนี้

1. กรรมการจัดการโรงเรียน ประกอบด้วย

พระเจ้าอยู่หัวยาเชอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

เจ้าหมื่นสรรเพ็ชรภักดี

หม่อมอนุวัตรวรวงษ์

2. นอกจากนี้ ได้มีการแบ่งบุคลากรฝ่ายต่าง ๆ ไว้ ทั้งในส่วนของ
อาจารย์ฝ่ายปกครอง และฝ่ายวิชาการ

¹²⁸ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสาร ศธ. 3-9/1-48
เล่ม 1 เรื่อง ข้าย ลำดับที่ 10 เรื่องที่ 25 ขอขุนธรรมาภคพาทีไปรับราชการ
กระทรวงพระคลัง (12 - 31 ส.ค. 2446).

¹²⁹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสาร ศธ. 3/1-27
เล่ม 1 เรื่อง ข้าราชการ ลำดับที่ 5 เรื่องตำแหน่งข้าราชการในกระทรวงธรรมการ
ปี ร.ศ. 122 (11 เม.ย.-27 มิ.ย. 2446).

หม่อมอนุวัตรวรวงษ์	ผู้บังคับการปกครอง
นายออน	เลขานุการ
พระเทพคุณานุศิษฏ์	อาจารย์ ข้าราชการมหาดเล็ก
พระบรมโพงวาฬวิจิตร	อาจารย์ ออฟฟิศ
หลวงเชษฐกาโรวาท	อาจารย์ การอำเภอ
หลวงวิเทศวิทยานุสรณ์	อาจารย์ การท่าแผนที่
ขุนธรรมาภักพาที	อาจารย์ ภูมิศาสตร์
พระศรีเสนา (พิเศษ)	ผู้ช่วยสอนกฎหมาย
พระกรุงศรีบริรักษ์	
(กรุงเทพฯ)	ครูฝึกหัดการอำเภอ
นายร้อยโท นายหยิบ	ครูฝึกหัดกายบริหาร
ขุนประสิทธิ์อักษรสาร	ผู้จัดการพิมพ์แบบแผน
นายเอมเป็รียน	ผู้รักษาการ

เป็นที่น่าสังเกตว่าบรรดาคำแห่งที่มีการปรับหรือเพิ่มเติม คาดว่ามีความสัมพันธ์กับเนื้อหาวิชาในหลักสูตรการศึกษาที่โรงเรียนได้ปรับปรุงในช่วงปีการศึกษาหนึ่ง ๆ กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2447 หรือ ร.ศ. 123¹³⁰ ทางกระทรวงธรรมการได้มีบันทึกตำแหน่งบุคลากรทางการศึกษาที่แตกต่างจากปีที่ผ่านมาคือ

1. กรรมการจัดการโรงเรียน ยังคงคณะเดิม แต่บางรายนามมีการปรับบรรดาศักดิ์ใหม่ ดังนี้

¹³⁰ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสาร ศธ. 3/1-27 เล่ม 1 เรื่อง ข้าราชการ ลำดับที่ 8 เรื่องตำแหน่งข้าราชการในกระทรวงธรรมการ ศก 123 (30 ก.ค. 2447) .

พระเจ้าอนงยาเชอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ

พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์

พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ

เจ้าหมื่นศรีศรีวัณษา

ปรับบรรดาศักดิ์ใหม่

2. ส่วนบุคคลากรฝ่ายต่าง ๆ ได้มีการปรับเปลี่ยนบ้างดังนี้
เจ้าหมื่นศรีศรีวัณษา	ดำรงตำแหน่ง	ผู้อำนวยการ
พระเทพคุณานุศิษฎ์	ดำรงตำแหน่ง	ผู้ช่วยผู้อำนวยการ*
หม่อมเจ้าอนุกุลประพันธ์	ดำรงตำแหน่ง	เลขานุการ
พระเทพคุณานุศิษฎ์	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์ชอราชการกรมหาคเล็ก
หลวงบรรโฆวาทวิจิตร	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์การออฟฟิศ
หลวงเชษฐกาโรวาท	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์การอำเภอ
หลวงวิเทศวิทยานุศาสตร์	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์การทำแผนที่
นาย รื่น มหาคเล็ก (พิเศษ)	ดำรงตำแหน่ง	อาจารย์ภูมิศาสตร์
พระศรีเสนา (พิเศษ)	ดำรงตำแหน่ง	ผู้ช่วยสอนกฎหมาย
นายฉันทุมแพรคนเชื้อ	ดำรงตำแหน่ง	ผู้ช่วยสอนชอราชการกรม-
มหาคเล็ก
พระกรุงศรีวัณษา (กรุงเกา)	ดำรงตำแหน่ง	ครูผู้ฝึกหัดการอำเภอ
นายพุทธ มหาคเล็ก	ดำรงตำแหน่ง	ครูผู้ช่วยสอนการอำเภอ
นายออน มหาคเล็ก	ดำรงตำแหน่ง	ครุการเสมียน
นายเอม เปரியู	ดำรงตำแหน่ง	ผู้รักษาการ

3. อาจารย์ประจำ แบ่งได้ 2 ประเภท คือ
- อาจารย์ประจำชั้น หมายถึง ครูผู้ดูแลสั่งสอนนักเรียน
 - อาจารย์ประจำวิชา หมายถึง ครูผู้สอนวิชาต่าง ๆ ความหลักสุตร

* เลื่อนตำแหน่งจาก อาจารย์สอน ชอราชการกรมหาคเล็ก เป็น ผู้ช่วยผู้อำนวยการ.

ทั้งนี้ได้มีการกำหนดชั้นตั้งแต่ ชั้น 1-3 ซึ่งมีอาจารย์ประจำดังนี้

ชั้น 1	หลวงบรรโฆวาทวิจิตร	เป็นหัวหน้า
	นายปลอบมหาคเล็ก	เป็นผู้ช่วย
ชั้น 2	หลวงวิเทศวิทยานุศาสตร์	เป็นหัวหน้า
	หม่อมราชวงศ์จ่านองเปรียญ	เป็นผู้ช่วย
ชั้น 3	หลวงฤทธิศักดิ์ชลเนตร	เป็นหัวหน้า
	นายเลื่อน มหาคเล็ก	เป็นผู้ช่วย

สำหรับอาจารย์ประจำวิชานั้น มีรายวิชาดังนี้คือ วิชาหนังสือ วิชาแผนที่ วิชาการปกครอง ขรรคมจรียา หนังสืออังกฤษ ภูมิศาสตร์ อักษร การอ่าน เป็นต้น

อนึ่ง หากจะพิจารณาถึงบทบาทของบุคลากรทางการศึกษาของโรงเรียนมหาคเล็ก ในด้านที่เกี่ยวกับการสอนนั้นจากการศึกษา เรื่องกฎว่าด้วยการสอนวิชาซึ่งพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้ตราขึ้นไว้ถือเป็นแบบอย่างปฏิบัติได้แบ่งนักวิชาการด้านการสอนออกเป็น 2 ประเภท คือ ครู และอาจารย์ โดยได้อธิบายความแตกต่างของวุฒิทั้ง 2 ประเภทว่ามีหน้าที่ความรับผิดชอบอย่างไร กล่าวคือ

... ครู ได้แก่อุสอนนักเรียนในชั้นต่าง ๆ ในวิชาทั่วไป หน้าที่ของครูของอาไศรยตำราเป็นหลัก และใช้คำอธิบายพลิกแพลงเพิ่มเติมอุเอาเองตามโหวหารของศน อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า อาจารย์ ได้แก่อุสอนซึ่งเป็นอุรวุวิเศษในวิชานั้น ๆ จะสอนสิงโลกเฆาะสิงเฆาะจะอุยง และในสิงในอุยงที่สอนนั้นของเฆาะใจโดยซัดเจนและมีหนาคที่จจะกะการ กะวุธิที่จจะสอนเอง ทั้งแต่งตำรา วางแผนแบบศรวจ สิบคูนหา และแกเฆาะตำราให้ถกศองเสมอ จักการทิมพ้ทั้งสอนและสูอบไลศวยตลอด ศองรับผิดชอบในสวณของตำราเรียน และการสอนศวยเสร็จ ...¹³¹

¹³¹ สมุดคำสั่ง ธันวาคม พ.ศ. 2444 - พฤศจิกายน พ.ศ. 2453,

จากคำอธิบายดังกล่าวนี้เป็นกรณีให้เห็นว่า การดำเนินการด้านบุคลากรทางการศึกษาได้กำหนดคุณสมบัติและหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้สอนไว้อย่างชัดเจน ซึ่งจากการพิจารณาตำแหน่งบุคลากรต่าง ๆ พบว่าปริมาณอัตราของอาจารย์ในโรงเรียนนั้นสูงกว่าอัตราครู และค่าความมาตรฐานของการเลือกสรรผู้สอนเหล่านี้อยู่ในระดับสูง ซึ่งหากโรงเรียนได้คัดเลือกบุคคลที่มีความรู้ดีมาถ่ายทอดวิชาให้กับผู้เรียนแล้วย่อมส่งผลต่อคุณภาพของผู้ที่จะสำเร็จการศึกษาโดยตรง และเป็นที่น่าสนใจแก่ทั่วทั้งครูและอาจารย์ต่างมีอิสระในการสอน การแต่งตำราเรียนต่าง ๆ นับเป็นการขยายขอบเขตของวงวิชาการอย่างกว้างขวาง ผู้เรียนจะได้รับความรู้ที่หลากหลาย ในขณะเดียวกันเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้ผู้สอนได้พัฒนาความรู้ ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ทางด้านวิชาการอยู่เสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้สอนเหล่านี้สามารถถ่ายทอดประสบการณ์ตรงโดยอาศัยความรู้หรือความชำนาญตามที่มีมาแต่เดิม หรือแลกเปลี่ยนประสบการณ์ใหม่ ๆ ระหว่างกันด้วย

ในการสรรหาบุคลากรทางการศึกษาของโรงเรียนนี้ กระทรวงธรรมการก็ได้มีบทบาทร่วมกับคณะกรรมการ และอำนวยการในการพิจารณาคัดเลือกบุคคลที่มีความสามารถเสนอชื่อหรือความประสงค์และปฏิบัติตามขั้นตอนสุดแต่ความเหมาะสม ดังกล่าวในหนังสือที่ 14/2711 ลงวันที่ 14 สิงหาคม ร.ศ. 126 ซึ่งพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ แจ้งความประสงค์ขอครูชาวต่างชาติเข้ามารับราชการในโรงเรียนว่า

... ใ้รับจดหมายฉบับที่ 6/13 ลงวันที่ 12 สิงหาคม ร.ศ. 126 ซึ่งแจ้งเรื่องโรงเรียนมหาดเล็กจะขยายวิชาให้กว้างขึ้น และขอครูอังกฤษคนหนึ่งนั้นทราบแล้ว ... กรมศึกษาธิการก็จะเลือกให้ใครแต่เวลานี้ยังชักชงเพราะไม่มีตัวพอ จะต้องรีบสั่งให้เรียกจากยุโรปเข้ามาก่อน เมื่อใดคนใหม่มาแล้วจะใคร่เลือกคนเก่าที่เหมาะสมมาให้ ...¹³²

¹³² กองจดหมายเทศแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสาร ศบ.56/1-37 กลอง 1 ลำดับที่ 22 เรื่อง เจ้าหมื่นศรีสรักษ์ขอครูฝรั่งสำหรับโรงเรียนมหาดเล็ก.

อย่างไรก็ดี ในการดำเนินการนั้นได้มีผลกระทบไปถึงงบประมาณทางการศึกษา ซึ่งทางออกของการว่าจ้าง เจ้าหมื่นศรีสรวัักษ์ในฐานะผู้อำนวยการไต่ขึ้นเรื่องเสนอตามความประสงค์ของพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการว่า

... ได้รับจดหมายที่ 14/277 ... ทอปรับที่จะเลือกครูอังกฤษส่งมาสำหรับโรงเรียนมหาดเล็ก แลให้หมื่นทิวาบุญญายุทธกรเต็มไปทำการทางอื่นแลตัดเงินบำรุงนักเรียนเองเพื่อจะไต่ไม่ทองขึ้นเงินเดือนอีกนั้นไต่ทราบแล้ว

... โรงเรียนมหาดเล็กจะไม่ขัดขวางอย่างใด ขอแต่ให้ท่านเหล่านั้นมีที่ไปดี ๆ อย่าให้เป็นที่ว่าโรงเรียนมหาดเล็กไม่ทองการแล้ว ก็เลือกไล่พอให้พมือไปเพราะท่านเหล่านั้นก็ทำการเป็นประโยชน์แก่โรงเรียนมาก... 133

สำหรับผลของการดำเนินการคัดเลือกครูฝรั่ง ตามที่ปรากฏในพระราชหัตถเลขา ฉบับที่ 3/113 ลงวันที่ 12 ธันวาคม ร.ศ. 126 พบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้คัดเลือก นาย บี. โอ. คาร์ตไรต์ไปเป็นครูสอนในโรงเรียนมหาดเล็ก โดยย้ายจากหน้าที่เดิมในโรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษ ดังพระราชดำริว่า

... ไม่มีใครสมควรดีกว่ามิสเตอร์ บี.โอ. คาร์ตไรต์ แลว่ามิสเตอร์ คาร์ตไรต์คนนี้ กรมการโรงเรียนมหาดเล็กคิดจะมาขอเป็นครูสอนสอนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนมหาดเล็กอยู่แล้วจึงเห็นควรย้ายมิสเตอร์ คาร์ตไรต์มาเป็นครูโรงเรียนมหาดเล็ก ... แลให้ทรงรับเงินเดือนอยู่ในกรมศึกษาธิการเหมือนเป็นการที่กรมศึกษาธิการอุดหนุนโรงเรียนมหาดเล็ก 134

133 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสาร ศธ.56/1-37 กลอง 1.

134 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสาร ศธ.56/1-37 ประเภทคน เรื่อง โปรดเกล้าให้มิสเตอร์ คาร์ตไรต์เป็นครูโรงเรียนมหาดเล็ก (12 ธ.ค.-15 ม.ค.2450).

อนึ่ง หากจะกล่าวถึงผลตอบแทนในฐานะที่เป็นครู อาจารย์นั้น โดยหลักการแล้วจะต้องพิจารณาถึงความเหมาะสมทั้งเรื่องคุณวุฒิและความสามารถ ซึ่งพระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ ได้แจ้งให้เจ้าหมื่นศรีสุรวิกรมทราบ ตามหนังสือที่ 17/5844 ลงวันที่ 28 ธันวาคม ร.ศ. 126 ว่า

... เรื่องขอแก้ไขอัตราเงินเดือนครูโรงเรียนมหาดเล็กนั้นทราบแล้ว เห็นว่ายังไม่เห็นเหตุผลพอที่จะให้ไปเพิ่มไปตามชดอวยโดยมาก ... ทั้งผู้ที่สั่งทำการใหม่ ๆ หรือเลื่อนมาแล้วไม่นานนักก็ไม่วันจฉัยว่าควรจะได้เลื่อนเร็ว คิด ๆ กันด้วย ต้องอบรมความดีไปก่อน... 135

ในการดำเนินงานนอกเหนือจากอยู่ในคุลย์พินิจของกระทรวงธรรมการ แล้วกระทรวงพระคลังมหาสมบัติก็เป็นหน่วยงานอีกแห่งหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการจัดสรรงบประมาณเป็นค่าตอบแทนแก่บุคลากรของโรงเรียน ฉะนั้นการใดที่กระทรวงพระคลังไม่เห็นควรก็มีสิทธิระงับยับยั้งได้ ทั้งนี้โดยยึดถือตามระเบียบงบประมาณเป็นที่ตั้ง ดังตัวอย่างที่ หม่อมเจ้าปิยภักดีนารถ ปลัดทูลฉลองพระคลังมหาสมบัติ ได้ชี้แจงข้อขัดข้องที่ไม่สามารถอนุมัติการเพิ่มอัตราเงินเดือนอาจารย์ข้ามขั้นถึง 3 ขั้น ดังกล่าวว่า "นายจางกับนายพิทักษ์ราชา ที่ขอให้ได้รับเงินเดือนข้ามขั้นนั้น กระทรวงพระคลังมีความเสียใจที่จะอนุญาตให้ไม่ได้ โดยเป็นการผิดระเบียบของการที่ไ้กว้างไว้แล้ว" 136

โดยสรุปนั้น บุคลากรทางการศึกษาของโรงเรียนมหาดเล็กย่อมได้รับการคัดเลือกเป็นการเฉพาะเพื่ออบรมนักเรียนที่จะสำเร็จการศึกษาออกมาเป็นข้าราชการพลเรือน สำหรับคุณวุฒิของอาจารย์ทั้งฝ่ายปกครองและฝ่ายที่อำนวยความสะดวกสอนคาถาจะต้องเป็นบุคคลที่เชี่ยวชาญเฉพาะวิชานั้น ๆ ทั้งในระดับอาจารย์

135 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสาร ศษ.25/290-330 เล่ม 9 เรื่องเงินเดือน.

136 เรื่องเดียวกัน.

ชั้นผู้น้อยและอาจารย์ที่มีบรรดาศักดิ์ลำดับชั้นต่าง ๆ ซึ่งความในข้อนี้ สมเด็จพระยาตำราภรณ์ในฐานะที่ทรงเป็นคณะกรรมการของโรงเรียน ทรงมีพระวินิจฉัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างครูและศิษย์ว่า "ความรู้ของเด็ก จะดีแค่ไหน เป็นควยความสามารถของครูเป็นสำคัญ ถ้าครูเข้าใจในวิธีสอน พร้อมเพรียงแล้วการเล่าเรียนศึกษาต้องเจริญขึ้นเป็นแน่..." 137

ถึงแม้ว่า โรงเรียนมหาดเล็กจะมีคณะผู้ดำเนินการเป็นการเฉพาะ แต่อย่างไรก็ดีจะเห็นได้ว่าในระยะเริ่มต้นยังอยู่ในคล้ายพิธีและความเห็นชอบจากหน่วยงานอื่น ๆ อาทิ กรมศึกษาธิการ มีหน้าที่ประสานงานทางด้านการศึกษา ส่วนกระทรวงพระคลังมหาสมบัติจะรับผิดชอบทางด้านงบประมาณ ทั้งนี้ได้ยึดถือระเบียบปฏิบัติของทางราชการเป็นสำคัญ สำหรับผลดีของการนี้ เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าเป็นการสร้างความสะดวกของการจัดการศึกษาทางด้านการบริหาร ด้านวิชาการ และเป็นความยุติธรรมของการจัดสรรงบประมาณ กล่าวคือ ถึงแม้ว่าโรงเรียนนี้จะได้รับพระราชูปถัมภ์ แต่อย่างไรก็ดีการใดที่ไม่สมควรอนุมัติก็ถือเป็นสิทธิที่ทางกระทรวงศึกษาธิการหรือกระทรวงธรรมการในสมัยนั้น รวมทั้งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีบทบาทในการทักท้วงหรือยับยั้งได้ และในขณะเดียวกันการระงับซึ่งข้อเสนอต่าง ๆ ตามความประสงค์ของทางคณะกรรมการโรงเรียนนั้นก็เป็นการอุปสรรคลดทอนความคล่องตัวในการบริหารการศึกษาด้วย ซึ่งต่อมาภายหลังปรากฏว่า ทางโรงเรียนได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต มีอำนาจในการปกครองเป็นอิสระ ไม่ขึ้นอยู่กับทั้ง 2 กระทรวง ความเกี่ยวเนื่องของสถานศึกษาต่อกระทรวงนั้นได้ลดน้อยลงโดยลำดับ ดังที่ได้เสนอสาระแล้วในบทของการดำเนินการ

137 กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร, เอกสาร ศษ.2/1-37 เล่ม 1 สป. สมเด็จพระยาตำราภรณ์ ลำดับที่ 3 เรื่อง เหตุการณ์ชักชวนแก่การศึกษาที่จะทำให้ผลดีเกิดขึ้น และตั้งกฎเสนาบตีว่าควยอัตราเงินเดือนครู.

วิธีการสอน

บุคลากรทางการศึกษาของโรงเรียน มีความจำเป็นที่จะต้องใ้วิธีการสอนที่เหมาะสมในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้เรียนให้เป็นไปตามจุดมุ่งหมายที่ทางสถานศึกษาได้วางไว้ แนวทางในการอบรมนักเรียนข้าราชการพลเรือนในสมัยนั้น นอกจากจะให้ความรู้ทางด้านเนื้อหาวิชาแล้ว ขณะเดียวกัน ต้องพัฒนาความสามารถด้านการปฏิบัติของผู้เรียนควบคู่กันไป ทั้งนี้เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมในการปฏิบัติหน้าที่ของข้าราชการที่ดี เมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์จริงภายหลังจากที่สำเร็จการศึกษา

หากพิจารณาหลักสูตร หรือรายวิชาที่เปิดสอนตั้งแต่ชั้น 1 ถึง ชั้น 3 จัดเป็นวิธีการสอนที่มุ่งปลูกฝังความรู้ความชำนาญ ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติโดยการใช้สิ่งแวดล้อมและสถานการณ์ต่าง ๆ เป็นบททดสอบความรู้ความสามารถของผู้เรียน เป็นการสะท้อนให้เห็นว่าวิธีการสอนในโรงเรียนนั้น มิได้มุ่งเน้นให้ผู้เรียนเพียงแค่ท่องจำแล้วดำเนินการประเมินผล การที่ผู้เรียนได้รับการสนับสนุนให้ปฏิบัติสิ่งต่าง ๆ โดยสม่ำเสมอ เป็นการพัฒนาขีดความสามารถรายบุคคลของผู้เรียนอย่างต่อเนื่อง และนับว่าเป็นกระบวนการสำคัญที่จะเสริมสร้างลักษณะนิสัย และความสำนึกในการเป็นข้าราชการฝ่ายพลเรือนที่ดี อาทิ การฝึกหัดหน้าที่ของมหาดเล็กนักเรียน ชั้น 2 อันเป็นช่วงที่ผู้เรียนจะได้เรียนรู้การในพระราชสำนัก ภายหลังจากเรียนวิชาพื้นฐาน หรือการอันเกี่ยวเนื่องของตำแหน่งมหาดเล็กใน ชั้น 1 ซึ่ง พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ได้ตั้งเตือนนักเรียนให้เห็นคุณประโยชน์ของการเข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยจะต้องมีการทำรายงานเสนอต่อผู้อำนวยการโรงเรียน ด้วยเหตุที่

... การที่ทำรายงานเช่นนี้ก็เหมือนฝึกหัด เพื่อให้คุ้นเคยแก่การงานที่เบ็นจริงฉนั้น ไม่ใช่สักแต่ว่าไปเฝ้าแล้วก็กลับ ท่องสวดสายสิญจนกำหนด

จดจำการทำงานต่าง ๆ เพื่อให้ได้เป็นแบบแผน ประโยชน์แก่คนต่อไป
 ภายหน้า ... 138

นอกเหนือจากนี้ การฝึกหัดในชั้น 2 ก็มี การฝึกภาคสนามสำหรับมหาดเล็ก
 พิเศษ ในวิชาเรียนการตำรวจภูษรค์ว้ย เป็นวิธีการอีกชั้นหนึ่งที่สอนให้ผูเรียนได้เรียนรู้และ
 มีความเข้าใจในผู้ไ้บังคับบัญชาหรือมีความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น นับเป็นบทเรียนที่
 ใ้รับจากประสบการณ์ตรงของนักเรียน ทั้งความในพระหัตถ์จดเลขาที่สมเด็จพระ
 กรมพระยาคำรงราชานุภาพ แจ้งไปยังนักเรียนที่ไปฝึกหัดการตำรวจภูษรค์ว้ยในเมือง
 นครราชสีมา ที่เกิดความไม่พอใจวิธีการอบรม จนมีเสียงบ่นว่าก่อให้เกิดความ
 เคืองกรอนแก่ผูเรียน อาทิ ครูผู้ฝึกบังคับให้อยู่ยาม ทำความสะอาดที่อยู่อาศัย
 เร้นเดียวกับตำรวจภูษรค์ว้ย ทั้งนี้ สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพจึงใ้ทรงกำรับ
 รั้แจ้งว่า

... การฝึกหัดแม่เป็นความลำบากหนักหน้อย หรืออุ้เป็นภาระทหาย
 ประการใ้ เป็นของจำเป็นสำหรับทหาร คือ ฝึกหัดใ้รูนาที่ของพลทหารก่อน
 จึงเป็นนายใ้ เมื่อตัวเรารับราชการทหารก็เคยใ้ฝึกหัดการอุ้อย่างค่าเร้นนี้
 มาเหมือนกัน จะรั้รู้เก็ยจุมใ้ใ้ใด ถูรั้รั้เก็ยจุมใ้ใ้ใ้ไรไม่เคยแการใ้ใ้ใ้
 ของพลทหาร ถาใ้รูนาที่พลทหารแล้วจะเป็นนายเขาใ้ใ้ใ้... 139

จะเห็นใ้ว่าการสอนด้วยวิธีการต่าง ๆ นั้นยอมเป็นการมุ่งเตรียมความ
 พร้อมใ้กับผูใ้จะสำเร็จการศึกษาใ้สำนึกใ้ในหน้าที่และความรับผิดชอบ อันเป็นผลใ้

¹³⁸ สมุคคำสั่ง ทศศิกายน พ.ศ. 2453 - มีนาคม พ.ศ. 2457,

(เอกสารอัคร์สำเนาจากหอประวัติจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย).

¹³⁹ ระเบียบการโรงเรียนมหาดเล็ก รัตนโกสินทรศก 122 เล่ม 1

เรื่อง สำเนาชายพระหัตถ์พระเจ้าอนงยาเชอ กรมหลวงคำรงราชานุภาพถึงนักเรียน
 ที่ขึ้นไปฝึกหัดการตำรวจภูษรค์ว้ย หน้า 21 (เอกสารอัคร์สำเนา จากหอประวัติจุฬาลงกรณ
 มหาวิทยาลัย).

ต่อการรับราชการเบื้องต้น เนื่องจากผู้สำเร็จการศึกษาย่อมมีความรู้ความเข้าใจในสายงาน รวมทั้งหน้าที่ความรับผิดชอบที่ตนต้องรับภาระ โดยไม่ต้องเสียเวลาในการที่จะต้องมาฝึกหัดในยามที่บ้านเมืองต้องการกำลังข้าราชการรุ่นใหม่อย่างเร่งด่วน และนอกเหนือจากนี้ วิธีการสอนดังกล่าว ย่อมส่งผลสัมพันธ์กับการวัดและประเมินผลเพื่อคัดเลือกบุคคลที่มีความรู้ความสามารถเข้าสู่ระบบราชการในโอกาสต่อไปด้วย

การวัดและประเมินผล

การวัดและประเมินผลนับเป็นกระบวนการสำคัญยิ่งประการหนึ่งในระบบการเรียนการสอน ทั้งนี้เนื่องจากเป็นระบบที่ใช้ในการตัดสินพิจารณาว่าผู้เรียนสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ใ้วางไว้หรือไม่อย่างไร นอกจากนี้ผลที่ได้รับจากการประเมินนั้นยังเป็นประโยชน์ต่อการที่ผู้มีส่วนรับผิดชอบทางการศึกษาจะได้นำมาพัฒนาหรือปรับปรุงระบบการเรียนการสอนให้มีความเหมาะสมและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

การวางเงื่อนไขเฉพาะเพื่อให้ผู้เรียนตอบสนองด้วยพฤติกรรมกรรมการแสดงออกนั้นต้องมีเกณฑ์ใด ๆ ในการพิจารณา การใช้วิธีการหรือเครื่องมือหลาย ๆ แบบในการทดสอบอย่างต่อเนื่องนั้น เป็นกระบวนการที่จะช่วยให้การวัดและประเมินผลมีความถูกต้องน่าเชื่อถือได้ และด้วยเหตุที่ธรรมชาติของมนุษย์จะเกิดการเรียนรู้ได้ก็โดยการอาศัยการสั่งสมประสบการณ์ที่มีมาแต่เดิม เพื่อเป็นพื้นฐานในการเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ นั้น ตามที่ สุวัฒน์ มุทธเมธา ได้แสดงความคิดเห็นว่า

... เป็นสิ่งจำเป็นและสำคัญที่ผู้สอนจะต้องรู้ ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้จัดกิจกรรม และประสบการณ์ต่าง ๆ ในการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับพื้นฐานเดิม ทั้งให้ การเรียนรู้โดยผลสืบเนื่อง ถ้าพื้นฐานประสบการณ์เดิมไม่สัมพันธ์สอดคล้องกับ สิ่งที่จะเรียนรู้ใหม่ผู้เรียนก็ไม่สามารถที่จะเรียนรู้สิ่งใหม่ใด... 140

140 สุวัฒน์ มุทธเมธา, การเรียนการสอนในปัจจุบัน (333)

(กรุงเทพมหานคร. พีระพัสณา, 2523), หน้า 345.

ในกรณีการวัดและประเมินผลของโรงเรียนมหาดเล็กนั้น ในระยะเริ่มแรกนั้นทางโรงเรียนได้กำหนดว่าผู้ใดจะศึกษาต่อในโรงเรียนนี้จะต้องสามารถสอบผ่าน "ประโยชน์นักเรียน" ซึ่งเท่ากับเป็นการวัดพื้นฐานความรู้ของผู้เรียนนั่นเอง หากผู้ใดไม่ผ่านเกณฑ์ดังกล่าวหรือมีความรู้ไม่เพียงพอ ทางโรงเรียนก็ได้วางแนวทางในการเสริมสร้างประสบการณ์ให้เหมาะสมกับพื้นฐานวิชาการเดิมของแต่ละคนโดยการเปิดโอกาสให้ผู้สนใจเข้าศึกษามีฐานะเป็น "นักซ่อม" ของโรงเรียนตามที่ใด สนอแล้วในบทก่อน อันเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าการประเมินพฤติกรรมเบื้องต้นของผู้เรียนในลักษณะนี้ เป็นการหยั่งถึงทักษะและความรู้รายบุคคล อันเป็นประโยชน์ในการปรับพฤติกรรมการเรียนรู้ได้ทันเวลาที่ กอนที่ผู้เรียนจะเข้าสู่การเรียนการสอนอย่างเต็มระบบตามหลักสูตรที่โรงเรียนได้วางไว้ นับได้ว่าเป็นกระบวนการที่ลดทอนปัญหาความแตกต่างทางด้านวิชาการและเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้พัฒนาการศึกษาเฉพาะตนมากยิ่งขึ้น

ตามที่ปรากฏในปฏิทินสำหรับโรงเรียนข้าราชการพลเรือน ร.ศ. 121 นั้น ได้กำหนดระเบียบปฏิบัติไว้ว่า เมื่อผู้เรียนมีสถานภาพเป็นนักเรียนแล้วจะต้องศึกษาจนสอบไล่ประโยควิชา ประโยค 1 หรือประโยค 2 หากผู้ใดไม่สามารถสำเร็จการศึกษาได้ด้วยเหตุที่ประสงค์จะออกจากโรงเรียนด้วยเหตุหนึ่งเหตุใด หรือออกไปรับราชการนั้น "จะต้องนำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตก่อน ... ผู้นั้นจะต้องหลุดพ้นจากความปกครองของสถานศึกษาไป"¹⁴¹

เป็นการแสดงให้เห็นว่านักเรียนโรงเรียนมหาดเล็กจะต้องศึกษาและรับการประเมินผลเนื่องตามชั้นวิชา ดังที่ใคร่ระบุว่า "เมื่อผู้ใดได้เล่าเรียน

¹⁴¹ ระเบียบการโรงเรียนมหาดเล็ก รัตนโกสินทรศก 122(1), หน้า 3 (เอกสารอัครสำเนา จากหอประวัติจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย).

และสอบไล่ได้ทั้ง 3 ประโยค คือ "ประโยคนักเรียน" "ประโยควิชา" และ "ประโยคฝึกหัด" แล้ว ผู้นั้นจะได้รับพระราชทานเครื่องหมายอันใดอันหนึ่งเป็นสำคัญว่า ผู้นั้นเป็นนักเรียนสำเร็จตลอดวิชา... 142

สำหรับการวัดและประเมินผลนั้นมีทั้งการสอบข้อเขียนและสอบปฏิบัติ จากการศึกษาระเบียบการโรงเรียนมหาดเล็ก ร.ศ. 122 เล่ม 1-3 นั้น พบว่ามีตัวอย่างข้อสอบที่เป็นแบบอัตนัย โดยผู้ออกข้อสอบได้ตั้งคำถามประเด็นต่าง ๆ ในรายวิชาที่นักเรียนได้ศึกษามาแล้ว การประเมินผลนั้นมีทั้งการใช้ความรู้ ความเข้าใจ การนำไปใช้ และการวิเคราะห์ต่าง ๆ ซึ่งนักเรียนจะต้องบรรยายเป็นข้อ ๆ หรือตอบในลักษณะของการเรียงความอันเป็นการแสดงให้เห็นความรู้ความสามารถของผู้เรียนเมื่อได้ศึกษาความรู้ในชั้นหนึ่ง ๆ อาทิ

1. ปัญหากรมมหาดเล็กรวมทั้งนามพระที่นั่งแลราชาศัพท์

ตัวอย่างคำถาม

1. ให้จดตำแหน่งชื่อมหาดเล็กตามทำเนียบเดิมตั้งแต่จางวางลงมาจนถึงนายรอง ระวังเรียบเรียงให้เป็นหมวดหมู่กันเพื่ออ่านง่าย
3. พระยา ก. มีบุตรอายุ 22 ปี มีประสงค์จะให้บุตรเป็นมหาดเล็กประจำการ จะควรพาตัวไปฝากผู้ใด แลเปนหน้าที่ ... ของเวรใดจะนำถวายตัว
5. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกทรงธรรมคา (ไปรเวต) ทอดพระเนตรมาตรงหน้าเรา (มหาดเล็กพิเศษ) มีพระบรมราชโองการเหนือเกล้าฯ คำรัสสั่งให้เราไปถามพระเจ้าอนงยาเซอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ มาเฝ้า หลงลองซูลิพระบาทดังนี้ เราจะควรแสดงวาทหรือกิริยาอย่างใดก่อนที่เราจะออกไปจากหน้าพระที่นั่งหรือไม่ และเมื่อเราไปถึงพระองค์เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ แล้วเราจะทูลทวนวาทอะไร แล้วเราควรทำอย่างไรต่อไป

2. ปัญหาเบ็ดเตล็ด

ตัวอย่างคำถาม

8. ชาติต่างประเทศที่มีการเกี่ยวข้องกับประเทศไทยเป็นอย่างมากคือชาติใด เพราะเหตุใด (เมื่อจะตอบ อย่าลืมนึกถึงพระราชอาณาเขตและผู้คน แล้วหาพูดถึงทางราชการได้ให้เห็นว่าคนมีความรู้ลึกว่าชาติใดเป็นอย่างไร จะมีรางวัลไม่น้อยกว่า 10 แต้ม)

3. ปัญหาสอบความรู้สามัญ สำหรับนักเรียนชั้น 2 เพื่อจะคัดเลือกผู้สอบได้เข้าสอบได้เลื่อนชั้นต่อไป

ตัวอย่างคำถาม วิชาพงศาวดาร

3. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ประมุขบรมราชวงษ์มีพระราชโองการ คำรัสให้เสนาบดีบำรุงรักษาน้ำที่เพื่อประโยชน์อันใด มีพระราชกระแสเช่นว่าเมื่อไร

นอกจากนี้ ตามที่ปรากฏในกำหนดการวันปิดภาคการศึกษา นั้น พบว่านักเรียนต้องฝึกปฏิบัติถึงความว่า

เวลาบ่าย 4 โมง ผู้ที่รับเชิญมาพร้อมกัน นักเรียนจะได้แสดงการที่โตฝึกหัดดังนี้

1. แสดงการทอดเครื่องราชูปโภค เสด็จออกงานพระราชพิธี และแสดงกิริยาแลดูถวายพระแสง นักเรียนชั้น 3 แลชั้น 1 พระเทพครูฐานุศิษย์เป็นผู้จัดการ

2. แสดงเพลงอาวฐุ นักเรียนชั้น 2 ที่ไปฝึกระเบียบแสดงการทหารมาจากโรงเรียนนายร้อยตำรวจพระปฐมเจดีย์ หลวงวิเทศวิชยานุศาสตร์เป็นผู้จัดการ ... ¹⁴³

¹⁴³ระเบียบการโรงเรียนมหาดเล็ก รัตนโกสินทรศก 122 เล่ม 1 (ไม่ปรากฏเลขหน้า).

การวัดและประเมินผลในแต่ละชั้นนั้นเป็นการประมวลผลสอบ
 วิชาการต่าง ๆ ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ซึ่งนอกจากจะเป็นการพิสูจน์
 ความรู้ความสามารถของผู้เรียนแล้ว ขณะเดียวกันก็เป็นการปรับปรุงคุณภาพ
 ทางวิชาการของการจัดการศึกษาคด้วย กล่าวคือ จะยังเกิดผลดีต่อผู้เรียนใน
 ประเด็นที่ว่าเกณฑ์การตัดสินยอมเป็นการสร้างความมีมาตรฐานทางการศึกษา
 ในการวัดผลสัมฤทธิ์ของผู้เรียนอันจะส่งผลต่อการพัฒนาตนเอง นอกจากนี้การ
 ทดสอบยอมบ่งชี้ถึงข้อควรแก้ไขปรับปรุงในระบบการเรียนการสอนได้ทันที
 และเหมาะสมยิ่งขึ้น

ศูนย์วิทยพัทยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย